

สภาพภาพและบทบาทสตรีในนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน

จากการศึกษานวนิยายของกฤษณา อโศกสิน ทั้งหมดตั้งแต่ พ.ศ. 2517-2530⁴ จำนวน 94 เรื่อง ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่ยาวนานมาก ในระยะเวลาดังกล่าวนี้น กฤษณา อโศกสิน ได้บรรจุเรื่องราวอันเกี่ยวกับสภาพและบทบาทของสตรีไว้มากมายโดยที่กฤษณา อโศกสิน ได้สร้างเนื้อหาของนวนิยายที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย โดยตลอด ดังนั้นตัวละครมีพัฒนาตามสังคมไปด้วย ผู้หญิงแบบแม่เห้แม่เรือนตามความนิยมของสมัยก็ค่อยๆ พัฒนาสู่ ผู้หญิงเก่ง ผู้หญิงกล้า โดยพัฒนาการของบุคลิกลักษณะของตัวละคร สืบเนื่องหรือเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงไปของสังคม

นิพนธ์ ผู้เขียนคอลัมน์ "พบนักเขียน" ในนิตยสาร "สกุลไทย" ก็ได้เคยกล่าวถึงงานนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน เมื่อ พ.ศ. 2521 ว่า

กฤษณา เป็นนักเขียนที่ไม่ยอมย่อท้ออยู่กับที่ เนื้อหาในนวนิยายของเธอไม่เพียงแต่จะสะท้อนภาพชีวิตของผู้คนในสังคมออกมา เช่นปัญหาเรื่องความรัก ครอบครัวเท่านั้น แต่ยังสามารถกระจายวงกว้าง เช่นเกี่ยวกับระบบราชการ การปฏิบัติงานด้านสังคมที่เกี่ยวกับประชาชนส่วนใหญ่ และบางเรื่องก็เกี่ยวกับการเมือง ซึ่งเธอก็ประสบความสำเร็จในงานเขียนเป็นอย่างดี (นิพนธ์, 2521 : 45)

สำหรับด้านกลวิธีการแต่ง กฤษณา อโศกสิน เองได้เคยให้สัมภาษณ์ ลงในโลกหนังสือ เกี่ยวกับความสำเร็จในการสร้างนวนิยายของเธอว่า

- หนึ่ง คิดันคิดว่าตัวละครมีชีวิต มีเลือดเนื้อ มีอารมณ์ปฏิกิริยา
- สอง คิดันมิได้เอาตัวเองเข้าไปอยู่ในตัวละครหรือตัดสินตัวละคร
- สาม เหตุผลหรือความรู้สึกที่ตัวละครมีต่อตัวละคร เป็นเหตุผลหรือความรู้สึกธรรมดาที่มนุษย์จะพึงมีต่อมนุษย์
- สี่ ใช้ทศนทนาที่เป็นจริงในชีวิตประจำวันทั่วไป

ห้า เรื่องส่วนใหญ่ของดิฉันเป็นนวนิยายชีวิตครอบครัว แสดงออกซึ่งปัญหาชีวิตและความ
 ความโกลาหลต่าง ๆ ในรัก โลก โกรธ หลง
 หก และคู่กันบึงของหัวใจ และความคิดของตัวละครออกมาดีแม่
 ข้อสุดท้าย ดิฉันคิดว่า อยู่ที่ความเป็นธรรมชาติที่ผู้เขียนมีต่อตัวละครทุกตัวของเขา
 (โลกหนังสือ , ฉบับ 6 มีนาคม 2521 : 68)

จากคำวิจารณ์และความคิดเห็นต่องานเขียนของตนเองของกฤษณา อโศกสิน ให้แง่คิด
 ว่า งานของเธอเป็นเรื่องราวที่สมจริงของชีวิตมนุษย์สะท้อนภาพสังคม และมีพัฒนาการไปตาม
 ความเปลี่ยนแปลงของสังคมอยู่เสมอ

เพื่อแสดงให้เห็นสถานภาพสตรีที่ปรากฏในนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน อย่างชัดเจน
 จึงแบ่งนวนิยายที่ใช้ในการวิจัยทั้งหมด ออกเป็นสามช่วงระยะเวลา การแบ่งช่วงเวลานี้ยึดถือ
 เวลาในเนื้อหาของนวนิยายเป็นสำคัญ ถ้าไม่ปรากฏเวลาชัดเจน ผู้วิจัยใช้เวลาที่ตีพิมพ์ครั้งแรกเป็น
 เวลาที่ปรากฏของนวนิยายเรื่องนั้น

1. ในระยะเวลาเริ่มต้นระหว่าง พ.ศ.2497-2510 ปรากฏรายชื่อนวนิยาย 18
 เรื่องดังนี้

1. ในกระแฉล
2. ประตูลีเทา
3. ดอกหญ้า
4. วิหคที่หลงทาง
5. ดวงดาวสวรรค์
6. น้ำผึ้งขม
7. ระฆังเดือน
8. ชลธิพิศवास
9. สวรรค์สร้าง
10. สายรุ้งสลาย
11. หนามกุหลาบ

12. พฤษชาสวาท
13. เพชรในเรือน
14. ลายดอกหญ้า
15. เพลิงบุญ
16. พระจันทร์หลงเงา
17. บาดาลใจ
18. น้ำท่วมเมฆ

2. ในช่วงเวลาที่สองในระหว่าง พ.ศ.2511-2521 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่กฤษณา
อโศกสิน มีงานเขียนมากที่สุด นวนิยายที่นำมาวิจัยนี้มี 34 เรื่อง ดังนี้

1. วิมานไฟ
2. โลกของมัทรี
3. ความรักแสนกล
4. มารสวาท
5. เรือมนุษย์
6. เกาวัลย์สวาท
7. เดือนครึ่งดวง
8. น้ำเซาะทราย
9. เมียหลวง
10. ไปสู่อิมพลี
11. สวรรค์เบี่ยง
12. ลานภุมรา
13. ไม้ป่า
14. มณีดิน
15. ควันเทียน
16. ตะวันตกดิน
17. บันไดเมฆ

18. ฝ่ายแถมแพร
19. ถนนไปดวงดาว
20. ถนนสายเสน่ห์หา
21. ฝืนกลางฤดูฝน
22. ลมบูรพา
23. ไม้ผลัดใบ
24. รากแก้ว
25. ไฟพาย
26. ไฟในทรง
27. ลานลูกไม้
28. สมมุติว่าเขารักฉัน
29. ประตูที่ปิดตาย
30. หนามดอกไม้
31. พลอยพราวแสง
32. สะพานข้ามดาว
33. ปีกทอง
34. บ้านชนน

3. ในระยะเวลาที่ 3 ตั้งแต่ พ.ศ.2522-2530 มี 18 เรื่อง คือ

1. โฟหนาว
2. เลื้อยสี่ฝน
3. ปูนปิดทอง
4. แผลงและมาลี
5. เลื่อมสลัปลาย
6. กิ่งมัลลิกา
7. วิมานไม้ฉำฉา
8. เนื่อนาง

9. กระเช้าสีดา
10. รอบรวงข้าว
11. กมร
12. เวิ้งระกำ
13. บุษบกใบไม้
14. ทรายล้อมลี
15. เข็มช่อนปลาย
16. ห้องที่จัดไม่เสร็จ
17. ดาวน้ำค้าง
18. ลายหงส์

1. สถานภาพสตรีในนวนิยายตั้งแต่ พ.ศ.2497-2510

กฤษณา อโศกสิน เริ่มต้นชีวิตนักเขียนเมื่ออยู่ชั้นมัธยม 5 เธอได้เขียนเรื่องสั้น ชื่อ ของขวัญปีใหม่ ส่งไปลงหนังสือ ไทยใหม่วันจันทร์ ในนามปากกาว่า กัญญาชลา ซึ่งเป็นการนำเอา ชื่อกับนามสกุลมาตัดต่อเข้าด้วยกัน ภายหลังเรื่องนี้ได้รับการตีพิมพ์เมื่อประมาณ พ.ศ.2489 เธอกล่าวถึงแรงบันดาลใจในการเป็นนักเขียนว่า

ดิฉันเป็นคนชอบอ่าน ชอบคิด ชอบฝัน เมื่ออายุ 13 ปี แม่ตายด้วยอุบัติเหตุเรือล่ม นับเป็นการสูญเสียครั้งแรกที่ใหญ่หลวงในชีวิต ดิฉันเกิดความทุกข์และเสียใจมาก ด้วยความเป็นนักอ่านมาตั้งแต่เล็ก ทำให้ดิฉันนึกอยากเขียนหนังสือขึ้นมาบ้าง (โลกหนังสือ, 2521 : 58)

ใน พ.ศ.2492 กัญญาชลาได้เขียนเรื่องสั้น ชื่อ เมื่อฉันเสียดวงตา ไปประกวดชิงรางวัลของนิตยสาร สตรีสาร แม้ว่าเรื่องของเธอก็จะไม่ได้รับรางวัลแต่ก็ได้คะแนนนิยมจากคนอ่านอย่างท่วมท้น

ต่อมา พ.ศ.2494 กัญญาชลา ได้เขียนเรื่องสั้นชื่อ เขาพบกันที่หลุมฝังศพ ลงในนิตยสาร ศรีสัปดาห์ ซึ่งเป็นนิตยสารที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในสมัยนั้น เค้าเรื่อง เขาพบกันที่หลุม

ฝั่งศพ นี้ กัญญาขลายอมรับว่าเธอได้รับอิทธิพลจากเรื่อง สยมพรเหนือหลุมฝั่งศพ (2492) ของ อ.อุดากร นักเขียนหนุ่มที่เสียชีวิตใน พ.ศ.2494

นามปากกาทัญญาขลา ได้เขียนเรื่องสั้นต่อมาอย่างสม่ำเสมอ จนกระทั่ง พ.ศ.2497 จึงเขียนนวนิยายเรื่องยาวเป็นเรื่องแรก ซึ่ง ชีวิตเป็นของเรา ลงในศรีสัปดาห์ โดยอาศัยเค้าโครงเรื่องจากนวนิยายเรื่อง ความรักของเจนแอร์ ซึ่ง กัญญาขลา เคยได้อ่านเมื่อครั้งเป็นนักเรียนโรงเรียนราชนิติ หลังจากนั้นก็มีนวนิยายในนามปากกาทัญญาขลา ลงในศรีสัปดาห์อีกหลายเรื่อง คือ ในกระแสดล (2498-2500) ประตูลีเทา (2500-2501) ดอกหญ้า (2500-2501) ดวงดาวสวรรค์ (2501-2502) สัปสวาท (2502-2504) สวรรค์สร้าง (2504-2506) และบ่วงดวงใจ (2506-2507)

งานในยุคแรกนี้เป็นนวนิยายในลักษณะพาฝันแนวรัก ซึ่งกฤษณา อโศกสิน ได้ชี้แจงในภายหลังว่า

ในนามปากกาของ 'กัญญาขลา' ไม่มีจุดหมายปลายทางที่แน่นอน เราเป็นเด็กที่คิดฝันเอา ปะติปะต่อสิ่งที่เราเคยเห็น ๆ พบ ๆ มา ส่วนมากเรื่องสมัยนั้นจะเกิดเพราะบังเอิญมาก เพราะเราไม่ทราบนี้ ไม่รู้ต้นลึกหนาบางของการเป็นมนุษย์นะ ไข่ม้อยกะกี้ยกเมฆอะไรเอา คิดว่าควรจะเป็นอย่างนั้นอย่างนั้น ความจริงแล้วมันอาจไม่เป็นก็ได้ (ลลนา บั๊กซ์หลัง ม.ค.2528 อ้างถึงใน ถนนหนังสือ, 2528 : 24)

กฤษณา อโศกสิน เริ่มต้นชีวิตนักเขียนมาพร้อม ๆ กับการเติบโตของนิตยสารเริงรมย์ ในช่วงหลังสงครามโลก ซึ่งลักษณะนวนิยายพาฝันนั้นเป็นที่ต้องการของตลาด เนื่องจากภาวะทางเศรษฐกิจหลังสงครามที่ฝืดเคืองทำให้ผู้คนมุ่งเข้าหาความบันเทิงเพื่อหลีกเลี่ยง (ถนนหนังสือ, 2528 : 26) แม้งานเขียนของกัญญาขลา จะอยู่ในลักษณะพาฝันก็ตาม งานของเธอก็ได้เป็นงานที่พาฝันอย่างไร้สาระ หรือปราศจากเหตุผลในการกระทำของตัวละคร หากแต่มีพื้นฐานของชีวิตจริงอยู่ส่วนหนึ่ง

ในนวนิยายยุคพาฝันของกฤษณา อโศกสิน นั้นเธอก็ได้เขียนเรื่องราวมาจากพื้นฐานประสบการณ์ในชีวิตอันเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างงาน เรื่องต่าง ๆ เช่น เธอเขียน

ในกระแสชล เพื่ออุทิศให้กับมารดา ที่ต้องเสียชีวิตในสายน้ำ บ้านขุนเจนอักษร ในเรื่อง ประตูลีเทา ก็อาจเป็นบ้านพักในกรมสหกรณ์ที่จังหวัดอยุธยา ซึ่งเธอเคยติดตามบิดาไปพักอยู่ที่นั่น (อัลภา อัลภาชน์, 2530 : 66) ในเรื่อง ดอกหญ้า และ ดวงดาวสวรรค์ นั้น เธอได้สร้างฉากในเรื่องจากประสบการณ์สมัยเป็นนักเรียนโรงเรียนราชินี และได้อพยพหนีลูกกระเบิดเมื่อครั้งสงครามโลกครั้งที่สอง ไปเรียนที่วัดชีโพน อ.ผักไห่ จ.อยุธยา

นวนิยายในแนวชีวิตครอบครัว และแนวรักของเธอในนิตยสารต่าง ๆ ในช่วงระยะเวลา พ.ศ.2497-2508 นั้น ได้รับความนิยมจากผู้อ่านเป็นอย่างดี ซึ่ง กฤษณา อโศกสิน กล่าวไว้ว่า เรื่องในแนวรักหวานปนขม สมัยนั้นนิยมกันมาก แม้ว่าเป็นเรื่องเพื่อผับก็ตาม (ลลนา, ปักซ์หลัง, 2528 อ้างถึงใน ถนนหนังสือ 2528 : 26)

หลังจากที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ทำรัฐประหารใน พ.ศ.2501 ทำให้นักเขียนที่เสนอเรื่องราวเกี่ยวกับปัญหาสังคมการเมืองต้องชะงักลงเพื่อสวัสดิภาพของตนเอง หรือไม่ก็หันไปเขียนงานตลาดเพื่อเลี้ยงชีพ นวนิยายไทยแบบพาฝันและแนวชีวิตครอบครัวจึงครองตลาดมาโดยตลอด กฤษณา อโศกสิน ก็เป็นนักเขียนคนหนึ่งที่เสนอปัญหาครอบครัว และเรื่องรักปนโศก จึงเป็นที่ต้องการของตลาดนวนิยายยุคนั้น (บาหยัน อิมสำราญ, 2528 : 4) นวนิยายในยุคนั้นได้แก่น้ำผึ้งขม หนามกุหลาบ ระฆังวงเดือน ชลธิพิศวาส สายรุ้งสลาย เพลิงบุญ เพลิงกินรี ฯลฯ

กฤษณา อโศกสิน เป็นนักเขียนนวนิยายแนวครอบครัว แม้ว่าจะมีโครงเรื่องในลักษณะพาฝัน แต่งานของเธอก็สอดแทรกรายละเอียดของความเป็นจริงในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กฤษณา อโศกสิน มีแนวการเขียนที่เสนอเรื่องราวของสตรีเป็นจุดสำคัญของเรื่อง และเธอเป็นสตรีคนหนึ่ง จึงมีความเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของผู้หญิงอย่างลึกซึ้ง

ในยุคนี้ กฤษณา ได้เสนอภาพสตรีในยุคเก่า ที่ยอมรับสภาพของตนเอง ตัวละครนางเอกก็จะเป็นนางเอกผู้แสนดี ที่พยายามที่จะประพฤติปฏิบัติเพื่อแสดงคุณค่าของสตรีตามค่านิยมของสังคมในยุคนั้น ดังที่กฤษณา อโศกสิน ได้แสดงความคิดเห็นของเธอในคำนำของหนังสือเรื่อง เพลิงกินรี ฉบับนำมาตีพิมพ์ใหม่ ใน พ.ศ.2532 ว่า

เป็นเรื่องราวของผู้หญิงที่ถูกผู้ชายทำโทษจนสติฟั่นเฟือนวิปลาศ ในสมัยนั้นมีมากเนื่องจากเป็นสมัยผู้หญิงยังมีหน้าที่ไม่มีสิทธิ

ผู้หญิงถูกปกครองโดยผู้ชาย ถูกประกาศิต ถูกกด ถูกบีบให้อยู่ใต้กรอบ กระดิกกระเดี้ยมิได้

ผู้หญิงไม่มีความรู้ความสามารถพิเศษอื่นใด นอกจากวิชาแม่บ้านการเรือน แข่งกันแสดงเสน่ห์จарิต

ผู้หญิงต้องยอมรับว่าชายคือเจ้าของ เป็นทั้งเจ้าของบ้าน เจ้าของชีวิต

เมื่อผู้หญิงคนหนึ่งถูกโบยตีจากชะตากรรม ด้วยเหตุ 'ผิวเป็นพิษ' ผู้หญิงมักหาทางออกไม่ได้ นอกจาก 'ต้องเป็นป่า' ให้รู้แล้วรู้รอดไป หรือไม่ก็ฆ่าตัวตายให้พ้นเวรพันธกรรม ที่พัฒนาหน้อยก็หนีไปบวช 'เพลงกนิรี' เกิดในยุคหลังจากนั้นไม่นาน แต่ก็ถือได้ว่า เป็นยุคที่ผู้หญิงยังไม่มี การเคลื่อนไหว ยังเป็นบ่า่างาย (กฤษณา อโศกสิน, 2532)

คำอธิบายของ กฤษณา อโศกสิน ในเพลงกนิรีนี้ได้ครอบคลุมให้เห็นภาพสตรีในงานยุคต้นของเธอเป็นอย่างดี สตรีเป็นช่างเท้าหลังของครอบครัว เป็นกุลสตรีที่มีหน้าที่ปรนนิบัติชาย และดูแลบ้านเรือน ตัวละครเอกหญิงของเธอในยุคแรกจึงเป็นตัวละครแบบอุดมคติ สตรีเป็นผู้ที่แสนดี มีความงามพร้อม มีความคิดและสติปัญญาที่จะตัดสินใจได้ถูกต้องเหมาะสมทุกประการ และยอมรับให้ผู้ชายเป็นใหญ่อยู่เสมอ

ในนวนิยายตั้งแต่ พ.ศ.2497-2510 กฤษณา อโศกสิน ได้ให้ความสำคัญต่อบทบาทตัวละครเอกหญิงที่เรียกว่า "นางเอก" อย่างโดดเด่น ในด้านการดำเนินเรื่องหากว่าตัวละครเอกเหล่านี้ค่อนข้างเป็นตัวละครไปสมจริงด้วยเป็นบุคคลที่มีแต่ความดี ความงามทั้งกายและใจอย่างสมบูรณ์พร้อม เช่น กังสดาลในน้ำผึ้งขม อรอินทราในพฤษชาสวาท ตติยาใน ชลธิศवास ซึ่งเป็นตัวละครที่มีแต่ความดี และมีรูปร่างหน้าตางดงามซึ่งเป็นตัวละครแบบอุดมคติ อันสะท้อนให้เห็นค่านิยมของแบบฉบับผู้หญิงสาวที่สมบูรณ์แบบพร้อมตามคตินิยมของสังคมไทยต่อสตรีคือ

ก. ด้านรูปสมบัติ สังคมไทยตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา ได้สร้างภาพในด้านรูปร่าง ลักษณะของสตรีให้มีความงามบอบบางน่าทึ่งนอบ โดยเฉพาะในวรรณกรรมไทยสมัยโบราณนั้นพบว่าวีรชนนาสตรีมีรูปร่างงดงามทุกสัดส่วนมาโดยตลอดเวลายาวนาน ดังเช่นนางอุษาใน อนิรุทธคำฉันท์

ข. ด้านคุณสมบัติ สตรีจะงามพร้อมได้ต้องมีคุณสมบัติดั่งเป็น "เบญจกัลยณี" ทั้งนี้จะต้องประกอบด้วย

กริยามารยาทเรียบร้อยสงบเสงี่ยมเจียมตัวและมีอัธยาศัยไมตรีอันดี (บุญยงค์ เกศเทศ, 2532) ซึ่งอิทธิพลของคตินิยมนี้ก็มีมาถึงวรรณกรรมในยุคต่อมา รวมทั้งนวนิยายของกฤษณา อโศกสินในยุคต้นด้วย ดังเช่น ลักษณะของนางนพมาศในคำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ และนางแก้วในไตรภูมิพระร่วง

สถานภาพสตรีที่ปรากฏในช่วงต้นมีดังนี้

1.1 สถานภาพในครอบครัว

1.1.1 ในฐานะบุตรสาว

บุตรสาวโดยทั่วไปและจะได้รับการฝึกฝนอบรมให้เป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดี มีกริยามารยาทเรียบร้อย เช่น สติในพุกษาสาวาท ซึ่งได้รับการเลี้ยงดูและฝึกฝนจนเป็นผู้หญิงที่มีคุณสมบัติที่ดีที่สุดคนหนึ่งตามคตินิยมของสังคมไทย

"พูดตามความจริง สติเป็นผู้หญิงที่มีคุณสมบัติที่ดีที่สุดคนหนึ่ง เพราะหล่อนได้รับการฝึกอบรมจากนางอรรถการประกาศมาถึง 8 ปี หล่อนซักผ้าได้สะอาด รีดผ้าได้เรียบ ทำกับข้าวได้อร่อย จัดบ้านได้สวยและปักกวาดเช็ดถูได้เรียบร้อย" (พุกษาสาวาท, หน้า 39)

บุตรสาวได้รับการฝึกฝนเช่นนี้ก็เพราะบุตรสาวมีหน้าที่สำคัญคือ ตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ด้วยการช่วยเหลือท่านทำงาน ประณิบัติรับใช้บิดามารดา (จุไรรัตน์ จันทรจักรรงค์, 2532 : 388) บุตรสาวในทุกฐานะทางสังคมต้องช่วยบิดามารดาดูแลกิจการในครอบครัว ซึ่งถ้าอยู่ในฐานะยากจนหรือปานกลางก็ต้องลงมือปฏิบัติเอง หากบุตรสาวในครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงก็จำเป็น

ต้องเรียนรู้เพื่อนำไปปกครองบริวารหน้าที่แม่บ้าน ก็คือการประกอบอาหารให้รสอร่อย ดูแลบ้านให้สะอาดเรียบร้อยเพื่อบริการทุกคนในบ้าน ส่วนใหญ่จุดศูนย์กลางของผู้รับบริการก็คือ หัวหน้าครอบครัวคือบิดาและพี่น้อง ผู้ชาย นอกจากนี้ก็ต้องมีฝีมือในเรื่องงานเย็บปักถักร้อย งานฝีมือต่างอันเป็นงานในครัวเรือน เช่น เก็จวลีในประตูลีเทา ได้ถูกอบรมสั่งสอนและควบคุมความประพฤติ "เก็จวลีจบการเรือนและวันหนึ่งๆ ก็ทำงานเย็บปักถักร้อย" (ประตูลีเทา, หน้า 26)

จะเห็นได้ว่าตัวละคร บุตรสาวนั้นจะได้รับการอบรมให้มีความรู้ในด้านงานบ้านการเรือนและบุตรสาวที่ได้รับการยกย่อง จะต้องมีความสมบูรณ์อย่างครบถ้วน เช่น พนางสาทในสวรรคสร้าง, กระจยาทิพย์ในหนามกุหลาบ เนตรนภิสในดอกหญ้า และนรีชาในเพชรในเรือน เป็นต้น แม้ว่าตัวละครบางตัวจะมีอุปนิสัยที่แก่น เก่งกล้า เกินกว่าหญิงปกติ เช่น อิตถี เวยไนย ในลายดอกหญ้า ผู้ซึ่งมีความเก่งเกินหญิงทั่วไป เธอสามารถขี่ม้า ยิงปืน ขับรถได้ราวกับเพศชาย แต่อิตถีก็ยังคงมีคุณสมบัติกุลสตรีในอุดมคติครบถ้วน นั่นคือ เธอสามารถทำอาหารได้อร่อย พ้อนรำได้สวยงาม มีกิริยามารยาทงดงาม โดยที่ ฤกษ์ณา อโศกลิน ได้สร้างให้เธอเรียนจบวิชาคหกรรมศาสตร์ เธอจึงมีคุณสมบัติแม่บ้านที่ดี

บุตรสาวที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะต้องอยู่ภายใต้การปกครองของบิดามารดา (กฎหมายของครอบครัว มาตรา 1437) หากว่าไม่มีบิดามารดาแล้วบุตรสาวจะอยู่ภายใต้การดูแลของญาติผู้ใหญ่ เช่น รัตติกรกับเก็จวลี ในประตูลีเทามีคุณตาเป็นผู้ปกครอง พบว่าบุตรสาวในวัยต้นทุกคน มีผู้ปกครองคอยดูแลอย่างใกล้ชิดและควบคุมความประพฤติให้อยู่ในสายตาเสมอ ไม่มีบุตรสาวที่ตีตนโตที่ดำเนินชีวิตได้โดยลำพัง เด็กสาวที่ปราศจากบิดามารดาแม้จะไม่ได้อยู่ใต้การปกครองอย่างใกล้ชิดของญาติที่สนิท ก็ต้องอยู่กับผู้ใหญ่ที่ตนเคารพนับถือ เช่น พนางสาทในสวรรคสร้าง ไปอาศัยอยู่กับญาติห่างๆ ที่เคยสนิทสนมกับบิดามารดาของตน เช่นเดียวกับ กระจยาทิพย์ในหนามกุหลาบ เมื่อมารดาเสียชีวิตลง เธอต้องไปอยู่กับคุณเพ็ญ ซึ่งเป็นเพียงบุคคลที่เมตตาต่อเธอ ซึ่งทั้งกระจยาทิพย์และพนางสาท เป็นคนดีให้มีความเคารพเชื่อฟังผู้มีอุปการะคุณอย่างดี จะพบว่า แม้วังกังสดาลในเรื่องน้ำผึ้งขม จะมีสามีแล้วคือ ปุริม เมื่อเธอมีปัญหาที่จะอยู่ร่วมชายคากับเขาต่อไป กังสดาลก็ออกจากบ้านไปอยู่กับบัว เรียมบุญ พี่ชายของพ่อซึ่งปุริมก็เห็นด้วยว่าหาก เธอไม่ต้องการอยู่กันในบ้านเขาแล้ว เธอควรจะไปอยู่กับญาติผู้ใหญ่มากกว่าคนอื่น ซึ่งเมื่อกังสดาลต้องการหลบหน้าปุริมเพื่อตัด

ขาดจากเขาไป เธอได้ไปอาศัยอยู่กับแสงดาว อาของเพื่อนของกรกิต บุตรชายของคุณบำเรียบบุญ ซึ่งปุริมได้กล่าวกับกังสดาลว่า

"เธอควรจะกลับมาเสีย อยู่กับคุณบำเรียยังดีกว่าอยู่กับคนอื่นมากมายหลายเท่านี้ ฉันไม่เห็นว่าคุณจะมีความจำเป็นถึงกับต้องเร่ร่อนไปอยู่กับคนโน้น คนนี้ ในเมื่อญาติๆ ก็ยังมี. . ." ปุริมพูดด้วยเสียงสะท้อน "รู้ไหมนุ้ย ว่าฉันไม่สบายใจเลยที่เธอต้องระหกระเหินไปอย่างนี้" (ระฆังวงเดือน, หน้า 114)

ในนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน นั้น เธอได้สร้างให้หญิงสาวที่เคารพเชื่อฟัง บิดามารดา และผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือนั้นประสบกับชีวิตที่ผาสุกอย่างชัดเจน แม้ว่าในบางเรื่องดูจะไม่ใช่ว่าการดำเนินชีวิตที่ประกอบไปด้วยเหตุผลที่ดี เช่น กับสดาล ในน้ำผึ้งขม ยินยอมให้มารดาขายตนเองให้กับปุริม ปุริมาน ในบาดาลใจ ยินยอมแต่งงานกับสักการ แม้ว่าเขาจะไม่รักเธอ และยังมีความผิดปกติทางใจและอรอินทรา ในพฤษชาสวาท ซึ่งต้องยินยอมเป็นภรรยาของประจิม

บุตรสาวที่ไม่อยู่ในโอวาทบิดามารดาและผู้ใหญ่ นั้น ก็ไม่มีชีวิตที่ราบรื่น เช่น ศรีวรรณในลายดอกหญ้า ไม่ได้เชื่อฟังมารดา หนีตามนายหมึกคนเลี้ยงม้าของต้นศิริไป ความประพฤติของศรีวรรณนอกจากจะขัดคำสั่งสอนของมารดาแล้ว ศรีวรรณยังทำผิดจารีตประเพณีอันดีงาม ผลที่ศรีวรรณได้รับในภายหลังคือ นายหมึกไม่ได้รักใคร่เลี้ยงดูศรีวรรณอย่างมีความสุข ศรีวรรณจึงต้องมีชีวิตที่ไม่เป็นสุขเท่าที่เธอมุ่งหวังไว้ ตัวละครเอกในสายรุ้งสลาย คือ ปิ่น ก็เป็นตัวละครหญิงที่มีได้เชื่อฟังคำตักเตือนของผู้ใหญ่ ถึงแม้ว่าโดยทั่วไปนั้นเป็นคนดี แต่เมื่อปิ่นหลงรักนรวิโรอย่างมากมาย ปิ่นก็ไม่ได้เชื่อฟังใครว่า นรวิโรไม่ใช่ผู้ที่เหมาะสมกับปิ่นเลย ปิ่นก็ไม่เชื่อฟังทั้งยังปล่อยตัวมีความสัมพันธ์ทางเพศอย่างเร้นลับกับนรวิโร ปิ่นคิดเพียงว่าปิ่นได้กระทำตามที่ใจของตนปรารถนาว่า "ถ้าฉันไม่ได้เป็นของคนที่คุณรัก ฉันก็จะไม่เป็นของใครเลย" (สายรุ้งสลาย, หน้า 492) แต่แล้วปิ่นก็ต้องยอมรับความจริงว่า นรวิโรรักฉันทวิลาศและทั้งสองคนก็กำลังจะแต่งงานกัน

"เวลานี้ปิ่นรู้แล้วว่า รสขมขึ้นจากน้ำใจอันกว้างขวางของหล่อนเป็นอย่างไร ทุกสิ่งทุกอย่าง คือ ความสิ้นสูญและเสียหาย อาจจะมีรสหวานหลงเหลืออยู่บ้างเพียงเล็กน้อย นั่นก็คือการที่หล่อนมีโอกาสได้เป็นของคนที่คุณรัก" (สายรุ้งสลาย, หน้า 62)

พันพรในดอกหญ้าและดวงดาวสวรรค์ เป็นหญิงสาวที่ได้รับการอุปการะจากครอบครัวที่ดี แม้ว่าคุณประภาและคุณราศรีจะอบรมเลี้ยงดูพันพรให้มีความรู้เป็นกุลสตรี พันพรมิได้เชื่อ ได้ดำเนินชีวิตนอกกรอบกรอบ นั่นคือ พันพรมีนิสัยที่ชอบมีความสัมพันธ์กับผู้ชายถึงเนื้อถึงตัว อันเป็นสิ่งที่หญิงสาวไม่ควรกระทำ พันพรชอบเด่น ชอบอาชีพนักแสดงภาพยนตร์ ซึ่งเป็นอาชีพที่ไม่เป็นที่ชื่นชมนักในสายตาของคุณราศรีและคุณประภา ผู้ที่เคยเลี้ยงดูเธอ พันพรเป็นคนดีและไม่เชื่อฟังที่จะอยู่ในจารีตประเพณีอันดีงาม เธอแต่งงานกับ ม.ร.ว.ราชานันต์ ก็เพราะต้องการเปลี่ยนฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม พันพรยังหลอกล่อให้เทิน ชายหนุ่มที่มาจากบ้านเดียวกับเธอหลงรักเธอและหลอกล่อให้ราวินได้เสียกับเธอ ฤกษ์นาได้สร้างตัวละคร "พันพร" เป็นฝ่ายเลว ฉะนั้น ความประพฤติของพันพรจึงเป็นความประพฤติที่ไม่เหมาะแก่การเป็นบุตรสาวที่ติดตามที่สังคมต้องการ กล่าวได้ว่า การที่ฤกษ์นาสร้างให้พันพรมิได้เชื่อฟังผู้ปกครองจึงได้รับผลในชีวิตที่ล้มเหลวก็เป็น การแสดงให้เห็นว่า หญิงสาวที่ดีต้องเชื่อฟังคำสั่งสอนของผู้ปกครอง ถ้าพิจารณาในแง่ที่ว่า การที่ฤกษ์นาได้สร้างให้ตัวละครที่ดียอมได้รับผลกระทบ และตัวละครชั่วก็ได้รับผลกระทบชั่วนั้นถูกต้อง ซึ่งให้เหตุผลนี้ก็สัมพันธ์กับถ้อยคำสอนของผู้ใหญ่ก็คือ ให้บุตรสาวประพฤติตนอยู่ในความดีนั่นเอง

นอกจากการเชื่อฟังบิดามารดาและผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือแล้ว บุตรสาวยังต้องมีความกตัญญูต่อบิดามารดา ซึ่งแสดงออกด้วยการเลี้ยงดูบิดามารดาในยามชรา (จุไรรัตน์ จันทรธำรง, 2530: 389) เช่น ปิ่นในสายรุ้งสลาย ได้ทำงานเลี้ยงครอบครัวด้วยการตัดเย็บเสื้อผ้า ซึ่งปิ่นได้ตอบแทนพระคุณบุพการีเช่นนี้เนื่องด้วยฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวปิ่นไม่ดี ปิ่นจึงต้องเลี้ยงดูบุพการีด้วยหยาดเหงื่อแรงงานของตนเอง ในครอบครัวที่มีฐานะสูง การตอบแทนพระคุณก็อาจจะกระทำด้วยการให้การดูแลอย่างใกล้ชิด การช่วยเหลือพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย ซึ่งกังสดาลในน้ำผึ้งขม ได้แสดงความรู้สึกของตนเองเกี่ยวกับบิดากับปุริมว่า "เมื่อคุณพ่อไม่สบาย ดิฉันไม่มีโอกาสได้พยาบาลท่านเลย ไม่ได้สนองคุณอะไรทั้งนั้น เพราะอยู่ประจำที่โรงเรียน และยิ่งเด็กมากในตอนนั้น ถ้าหากท่านเจ็บนั้นคงได้พยาบาลท่านเต็มมือ ความเสียใจของดิฉัน ทำให้นึกอยากจะเป็นหมอม" (น้ำผึ้งขม, หน้า 72) ซึ่งกังสดาลได้แสดงความรู้สึกถึงว่าตนเองมิได้ปฏิบัติตนเป็นบุตรที่ดี เก้จาวลี และรัตติกรในประตูลีเห่า ได้แสดงความกตัญญูต่อคุณตาของเธอด้วยการเชื่อฟังคุณตา และเมื่อคุณตาเจ็บป่วยทางจิต เธอก็ได้พาไปรักษาและดูแลอย่างใกล้ชิด

ความกตัญญูที่ปรากฏเด่นชัดอีกประการคือ การเลือกแต่งงานกับชายตามความประสงค์ของผู้ปกครอง ซึ่งเป็นหน้าที่ของบุตรสาวที่ควรจะต้องแต่งงานกับผู้ชายที่ดีที่สามารถช่วยเหลือเกื้อหนุนพ่อแม่พี่น้องของภรรยาได้ (จูโรรัตน์ จันทรธำรง, 2530: 390) ซึ่งตัวอย่างที่ชัดเจนก็คือ กังสดาลในน้ำผึ้งขม ต้องจำใจยินยอมอยู่ร่วมกับปรีม ทั้งที่เธอไม่ได้รักเขาเลย กังสดาลจำต้องกระทำเพราะเป็นการทดแทนพระคุณของมารดา เนื่องจากมารดาของเธอได้ค่าตอบแทนจากปรีมเป็นเงินสี่หมื่นเพื่อไปปลดหนี้สิน

โรสนในน้ำผึ้งขม ได้กล่าวอย่างตื๋อใจที่เห็นปรีมต้องการกังสดาลบุตรสาวของเธอเป็นภรรยา "เราต้องฉลาดรู้ใหม่ เป็นเมียเศรษฐีทั้งทีแล้วก็ต้องเอาให้ตั้งตัวได้ แม้จะได้สบายน้องจะได้สบาย" (น้ำผึ้งขม, หน้า 123) การเลือกคู่ของหญิงสาวในยุคนี้ เธอจะต้องเลือกคู่ให้ดีที่สุดและเหมาะสมที่สุด เพราะหลังจากแต่งงานแล้ว เท่ากับฝากชีวิตทุกข์และสุขไว้กับสามี การเลือกคู่ของหญิงสาวอยู่ภายใต้การเห็นชอบของผู้ใหญ่เป็นสำคัญ แม้ว่าหญิงสาวนั้นจะมีเสรีภาพในการเลือกคู่ครองมากกว่ายุคสมัยก่อนหน้า (สมศรี สุกุมลันท์, 2529: 4) คุณปรีมได้ตกลงใจกับคุณชูลีให้ปรีมานแต่งงานกับสักการ หนุ่มใหญ่ที่มีอดีตรักร้างจนไม่อยากจะหญิงคนใดอีกเลย อย่างไรก็ตามคุณปรีมมารดาของปรีมานักมีได้บังคับให้ปรีมานยินยอม เธอได้ให้โอกาสปรีมานได้ตัดสินใจร่วมด้วยว่าปรีมานมีความสมัครใจ การแต่งงานกับชายที่เหมาะสมมีความสำคัญมากกว่าการศึกษาในโรงเรียน เพราะว่าชายเป็นผู้เลี้ยงดูหญิง หน้าที่ของลูกผู้หญิงคือการเป็นแม่บ้าน ดังเช่นที่คุณนายตำรวจวิทยากรกล่าวกับสามีว่า

"ดิฉันว่า อย่างยายเพิ่งนะ เรียนแค่ห้องแปดก็ได้ ถ้าแกมีที่หวังดี ทางอื่นนะ" คุณนายเริ่มบรรยายความคิดของเธอออกมาเป็นคำพูด

"ที่หวังอะไรจะดี" คุณปรีมหัวเราะ "ที่หวังของยายเพิ่งนะไม่มีหรอก แกมีความหวังอยู่อย่างเดียวคือปริญญ่า แกจะได้เอาตัวรอดได้"

คุณนายพยักหน้า

"ก็จริงของปรีม แต่ดิฉันจะพูดนี้มันเป็นคนละเรื่องเลยนะ ไม่เกี่ยวกับปริญญ่าหรืออะไรอย่างที่คุณคิดหรอก ถ้ายายเพิ่งทำสำเร็จแกจะได้ชื่อว่าเก่งยิ่งกว่าจบปริญญ่าอีก และแกก็จะมื่ออะไรต่ออะไรอย่างผู้หญิงอื่นเร็วกว่า ผู้หญิงอื่น. . ." (บาดาลใจ, หน้า

การเลือกคู่ของบุตรสาวเป็นสิ่งที่บิดามารดาเป็นห่วงใยและเป็นภาระหน้าที่จะต้องหาคู่ที่เหมาะสมให้กับเธอ การแต่งงานมีครอบครัวไปแล้วจะทำให้ผู้ปกครองทั้งหลายโล่งใจว่า ต่อไปนี้บุตรสาวจะได้มีที่พักพิงต่อไป นอกจากการกตัญญูรู้คุณต่อบิดามารดาแล้ว หญิงสาวต้องรู้จักกตัญญูต่อผู้มีพระคุณด้วย ซึ่งภคินา อโศกสิน ได้ให้ อรอินทราในพฤษชาสวาท ยินยอมแต่งงานกับประจิมทั้งที่เธอรักกับวิกสิต และประจิมได้ข่มเหงเธอด้วย อรอินทราได้รับการเลี้ยงดูจากประจิม เธอทราบดีว่าเธอเป็นผู้มีพระคุณต่อเธอมาก เมื่อประจิมได้แสดงความต้องการให้อรอินทราทดแทนบุญคุณของเธอด้วยการเป็นภรรยาของเธอ ในตอนแรก อรอินทราก็ไม่ยินยอมแต่ในที่สุดเธอยินยอมเพื่อเป็นการทดแทนพระคุณของประจิมที่ได้เลี้ยงดูเธอมา สกนดลาในในกระแสน เลือกแต่งงานกับภรรณด้วยเหตุเพราะเขามีพระคุณกับเธอ ทั้งที่ใจจริงแล้วเธอรักภคินามาก แต่เมื่อภรรณรักเธอและยอมเสี่ยงชีวิตเพื่อช่วยเหลือเธอ จนเขาบาดเจ็บสาหัสและภรรณต้องการเธอเป็นอย่างยิ่ง สกนดลาจึงตัดสินใจแต่งงานกับภรรณ เพื่อแสดงความรู้คุณต่อเขา

หญิงสาวเหล่านี้เป็นตัวละครที่ทำในสิ่งที่ถูกต้องแล้วในสายตาของคนอื่นในแง่ของการรู้จักพระคุณคน สกนดลาในกระแสน ผู้ซึ่งปราศจากบิดามารดา เมื่อเธออยู่ตัวคนเดียวโดยปราศจากที่พึ่งพา การที่เธอแต่งงานไปกับภรรณ แม้ว่าเธอไม่รักเขาก็ตามแต่ทุกคนที่เธอเคารพนับถือต่างก็ลงความเห็นว่าเป็นการดีแล้ว เธอควรจะมีสามีเพื่อปกป้องดูแลเธอ

ปิ่นในสายรุ้งสลาย ผู้ซึ่งสามารถในการหาเลี้ยงชีพด้วยตนเองได้ แต่ปิ่นก็ทำมาหากินอย่างลำบาก เธอมีภาระรับผิดชอบทั้งบิดามารดาและน้องชาย ในท้ายที่สุด ภคินา อโศกสิน ก็ได้ให้นายชายหนุ่มใหญ่ที่มารักปิ่น ต้องการปิ่นไปเป็นภรรยาอย่างแท้จริง ซึ่งทุกคนก็เห็นด้วยว่าเธอจะเป็นที่พึ่งแก่ปิ่นได้ แม้ปิ่นจะไม่รักเขา แต่ว่าบิดามารดาและน้องชายของปิ่นก็ยินดีที่จะได้เธอมาเป็นสามีปิ่น และเมื่อเธอปฏิเสธสร้างความผิดหวังแก่มารดา แต่นางพุ่มมารดาของปิ่นก็ไม่บังคับปิ่น เพราะนางพุ่มคิดว่า "เมื่อมันไม่สมัครใจก็แล้วแต่มัน ไ้เรื่องจะบีบบังคับให้มันเป็นเมียคนนั้นคนนี้ตามใจเรา เราก็กทำไม่ลง" (สายรุ้งสลาย, หน้า 656) หญิงสาวที่อยู่ในวัยเลือกคู่หากยังไม่มีชายใดได้มาหมายปองที่เหมาะสม บิดา มารดาและผู้ใหญ่ใกล้ชิด ก็จะชักพาผู้ชายที่เหมาะสมมาให้รู้จักดังเช่น ในชลธิศवास นายประกอบทนายความประจำตระกูลได้พาอมร ชายหนุ่ม นายตำรวจที่มีฐานะและเกียรติยศที่เหมาะสมมารู้จักกับ ตติยา เพื่อหวังให้ตติยาได้เลือกคู่

เพราะนายประกอบนั้นอยู่ในฐานะที่เปรียบเสมือนญาติผู้ใหญ่ท่านหนึ่ง จึงมีความห่วงใยต่อชีวิตของ ดติยาและคิดว่าหากดติยามีคู่ที่เหมาะสม ก็เหมือนกับเขาได้ช่วยให้ เธอมีชีวิตที่มีความสุข

การแต่งงานของบุตรสาวนั้น แม้หญิงสาวจะมีเสรีภาพในความรักมากขึ้น แต่การแต่งงานจะเกิดขึ้นได้ด้วยผู้ใหญ่เห็นว่าเหมาะสมจึงจะเป็นการแต่งงานที่ถูกต้อง เช่น การแต่งงานของ ปริมาณในบาดาลใจ ซึ่งบิดามารดาของทั้งสองฝ่ายได้ตกลงใจกัน การแต่งงานของ สาวิตรีในวิหคที่หลงทาง ก็เช่นกัน เธอแต่งงานกับธนา หนุ่มใหญ่ที่มีวัยแตกต่างกับเธอมาก สาวิตรีไม่ได้รักกับธนา หากเธอตัดสินใจแต่งงานกับเขาก็เพราะว่า เธออยู่ในวัยเลือกคู่และธนาที่ดีพร้อมในสายตาผู้ใหญ่

หญิงสาวอาจจะเป็นผู้เลือกคู่เองได้ แต่การเลือกนั้นต้องอยู่ในตามความเหมาะสมในสายตาผู้ใหญ่เช่นกัน เช่น เนตรนภิสในดอกหญ้าและดวงตาสวรรค์ รักกับราวิน ก็ได้รับการสนับสนุนจากบิดามารดาของทั้งสองฝ่าย ฉันทวิลาสในสายรุ้งสลาย รักกับนรวิริ อติถิใน ลายดอกหญ้า รักกับต้นศิริ วาฬาริในพระจันทร์หลงเงา รักกับสินาด และดติยาในชลธิศवास รักกับบุชาแล้วล้วนแต่ได้รับการสนับสนุนจากผู้ปกครองและผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิด ทั้งที่เนื่องจากผู้ใหญ่ได้เห็นว่า เป็นความรักที่เหมาะสมกัน การเลือกคู่ที่เหมาะสมนั้นนอกจากจะให้ความสำคัญต่ออุปนิสัยทั้งดงามของหญิงสาวและชายแล้ว ยังต้องคำนึงถึงสถานภาพทางสังคมอีกด้วย หญิงชายที่เป็นคู่ที่เหมาะสมกันจะต้องเป็นผู้ที่มีสถานภาพทางสังคมในระดับเดียวกัน (บุญเดิม ไพเราะ, 2519: 95) เช่น เป็นเชื้อพระวงศ์ก็ควรมีคู่กับผู้ที่อยู่ในตระกูลสูงเช่นกัน เช่น เนตรนภิสและราวินในดวงตาสวรรค์ เป็นผู้ที่มีตระกูลสูงในระดับเดียวกัน เช่นเดียวกับดติยาและบุชาในชลธิศवास และนิรชากับเลอไทในเพชรในเรือน คุณสมบัติของหญิงชายที่เหมาะสมกันนั้นเน้นที่ชาติตระกูลเป็นสำคัญ ส่วนในเรื่องฐานะทางเศรษฐกิจนั้นมุ่งไปที่ว่า ฝ่ายชายควรมีฐานะทางเศรษฐกิจดี ส่วนฝ่ายหญิงนั้นไม่จำเป็นต้องเป็นนัก เช่น กังสดาลในน้ำผึ้งขม เธออยากจนหากว่าเธอเป็นผู้ตีมาจากสายตระกูลบิดาที่ดี เธอจึงได้มีความเหมาะสมกับ ปริมาณที่มีตระกูลดีมีทรัพย์สิน หรือ กระจายทิพย์ในหนามกุหลาบ ก็มีสภาพเศรษฐกิจไม่ดี แต่มาจากตระกูลดี จึงเหมาะสมกับอัคริน ชายหนุ่มที่มีพร้อมทั้งตระกูลและทรัพย์สิน หญิงสาวที่มีแต่ความดี หากมีสถานภาพทางสังคมที่ต่ำต้อยนั้น ก็ไม่สามารถหาคู่ที่ได้สูงส่ง เช่น สติในพฤษภาสวาท แม้ว่าเธอจะมีคุณสมบัติเป็นผู้หญิงที่เป็นแม่บ้านที่ดี หากชาติกำเนิดของหล่อนต่ำต้อย ซึ่งประภัสสรก็ให้โอวาทแก่สติ เมื่อทราบข่าวสติหลงรักประจิมน้องชายของเธอว่า "การเลือกคู่นี้ะ มันสำคัญตรงความพอดี

นะสติ" ประภัสสรพูดเหมือนอยากจะให้โอวาท "สูงกว่าเรามากนักก็ไม่ได้ ต่ำกว่าเรามากก็ไม่ได้ไม่มีความสุขทั้งสองฝ่าย ถ้าจะให้ดีละก็เดินสายกลางไว้เป็นพิเศษ" (พฤษาสาวาท, หน้า 29)

ซึ่งในความรู้สึกของนางอรรดการประกาศเอง ก็ไม่สามารถยอมรับได้ว่า สติคู่ควรกับบุตรชายของตน แม้ว่าจะเอ็นดูสงสารสตียู่มาก ดังที่นางคำนึงว่า "นางอรรดการฯ คิดไปถึงสติญาติผู้ต่ำต้อยของท่าน ซึ่งท่านก็มีความเอ็นดูอยู่มากในฐานะที่ใช่คลอง และสงบปากสงบคำเป็นที่ถูกใจถ้าไม่รังเกียจชนิดเดียวว่าสติเป็นผู้หญิงที่ไม่สูงส่งอะไร ความรู้สึกไม่มีมากมายเพียงแค่มัธยมบริบูรณ์แล้วละก็ ท่านก็คงจะแนะนำบุตรชายให้มองดูหล่อนตั้งนานแล้ว" (พฤษาสาวาท, หน้า 27)

หญิงสาวที่มีฐานะทางสังคมที่ต่ำกว่าชาย เช่น ปิ่นในสายรุ้งสลาย มีฐานะต่ำกว่านรวิริ ทั้งในชาติตระกูลและสังคมอื่นา เมื่อปิ่นรักนรวิริ คนอื่นา ต่างก็ตั้งเตือนปิ่นถึงความไม่เหมาะสมอยู่ตลอดเวลา และรอยชายหนุ่มที่รักปิ่นก็ได้บอกกับเธอว่า

"คุณต่อเป็นลูกรัฐมนตรีนะ อย่าลืม เขาย่อมคู่ควรกับผู้หญิงที่มีศักดิ์ตระกูลเทียมกันอย่าหาว่าฉันดูถูกเธอเลยนะปิ่น ฉันทะไม่ต้องดูถูกปิ่นก็ได้ในเมื่อมีคนเขาดูถูกอยู่ก่อนแล้ว"

"ใคร...พูดมาซีว่าใครดูถูกฉัน"

รอยหัวเราะเบาๆ ทั้งนึกสงสารและเวทนาปิ่นเป็นกำลัง หล่อนจะรู้หรือไม่ว่าวันที่คุณหญิงวิณีเรียกเขาไปต่อว่านั้น เขารู้สึกปวดแปลบใจเพียงใด

"คุณหญิงนะซี ท่านเรียกฉันไปเทศนาสัก 10 กัณฑ์ เมื่อวันที่คุณต่อออกมาเดินอยู่กับเธอแถวนี้ละ ท่านคาดคั้นให้ฉันรับปากว่า ฉันจะไม่พาคุณต่อมาพัวพันกับเรื่องของเธออีก ถ้าหากว่าฉัน เธอจะแต่งงานกัน ท่านก็จะช่วย" (สายรุ้งสลาย, หน้า 219)

ปิ่นไม่เหมาะสมกับนรวิริ แม้ว่าปิ่นจะเสียตัวให้นรวิริแล้วก็ตาม เธอก็ถูกทอดทิ้งเพราะเธอไม่ควรคู่กับเขา

กฤษณา อโศกสิน ได้เสนอว่าการเลือกคู่ของหญิงสาวไม่ควรเลือกบุคคลที่มีเจ้าของแล้ว ดังเช่นที่ นิรชาในเพชรในเรือน รักกับชุนนุมน เวชพงษ์ นิรชาจำเป็นต้องตัดใจเลิกติดต่อกับเขา และลาออกจากงาน เพื่อเปิดโอกาสจะได้พบเขาต่อไป การกระทำของนิรชาเป็นการกระทำที่เหมาะสมแล้ว เก็จวลีในประตูลีเทานัน รักหมอดีระ ชายหนุ่มที่มีภรรยาแล้ว ตัวของเก็จวลีก็ทราบ

ว่า เธอไม่ควรรักหมอศิระและนางเขียนก็ตกเดือนอยู่เสมอว่าหมอมิกรรยาแล้ว แต่การมิกรรยาแล้ว ของชายนั้น หากไม่ใช่ภรรยาที่ได้รับการยกย่องเชิดชูว่าเป็นภรรยาในสังคม ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรค สำหรับหญิงสาวจะเลือกเขาเป็นคู่ครอง (คณะอนุกรรมการพัฒนาบทบาทและกิจกรรมสตรี, 2523) ปุริมในน้ำผึ้งขม มีความสัมพันธ์อันภรรยากับจวงจันหนึ แต่ไม่เป็นที่เปิดเผยเมื่อปุริมรับกั๋งสตาล เข้ามาอยู่ร่วมบ้านด้วยแล้ว และต้องการยกย่องให้กั๋งสตาลเป็นภรรยาที่ได้รับความเกียรติในสังคม ผู้ปกครองของเธอก็ยินดีโดยไม่ได้เห็นว่าจวงจันหนึเป็นปัญหาประการใด เพราะปุริมได้ตั้งใจเลือกร้างกับจวงจันหนึอย่างแน่นอน

และเช่นเดียวกันกับอดีตในลายดอกหญ้า ก็มีได้รั้งเกียรติยศในข้อที่ว่า เขามีบุตรกับ ลมโขย หญิงสาวผู้ต่ำต้อยกว่าต้นศิริซึ่งอดีตก็ตัดสินใจแต่งงานกับเขาต่อมา

หญิงสาวสามารถเลือกคู่กับชายหนุ่มที่มีภรรยามาแล้ว และเลิกร้างกันไปโดยเด็ดขาดได้ โดยไม่เป็นอุปสรรคใด แต่หญิงสาวที่ดีจะต้องไม่มีเพศสัมพันธ์ก่อนการแต่งงาน หรือหนีตามชายไป โดยปราศจากพิธีการแต่งงาน ความบริสุทธิ์ของหญิงสาวเป็นเรื่องสำคัญและเป็น เรื่องที่จะประเมินคุณค่าของหญิงสาวผู้นั้นด้วย

เป็นค่านิยมที่มีมาแต่โบราณที่สตรีจะต้องไม่เป็นฝ่ายที่เสนอให้ผู้ชายก่อน แม้ว่าจะรักชอบผู้ชายคนไหนสักปานใดก็ไม่มิสิทธิ์ขอความรักหรือขอแต่งงานกับชายก่อนโดยเด็ดขาด (สภาสตรีแห่งชาติ, 2518) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หญิงสาวที่อยู่ในตระกูลสูงและมีครอบครัวที่มีเกียรติยศในสังคม จะต้องระมัดระวังตัวเป็นพิเศษ สำนัความสัมพันธ์อันคู่สาวกับชายซึ่งเริ่มต้นด้วยการพบปะพูดคุยกันสองต่อสองก็เป็นสิ่งไม่ดีงาม เช่น เกี้ยวลี และรัตติกร ในประตุลีเทา ถูกห้ามไม่ให้พบชายสองต่อสอง หรือพูดคุยกับชาย แม้ว่าชายนั้นจะเป็นญาติก็ตาม และการที่หญิงสาวจะรักชายใดก็ถูกอบรมสั่งสอนให้เก็บความรู้สึกของตนเองไว้ไม่ให้แสดงออกมา เช่น คำสอนของนางเนียนต่อเกี้ยวลีในประตุลีเทา ว่า "จำคำป้าไว้นะคุณเกี้ยว เราจะรักจะชอบใครละก็ให้อยู่แต่ในหน้า ในใจ ไม่ใช่ดีมือร้องเป่าจนเจ้าตัวเขารู้. . . เราเป็นผู้หญิงต้องหยิ่งไว้ถือตัวถือศักดิ์ ไม่ให้ผู้ชายมาลามปาม" (ประตุลีเทา, หน้า 35)

ในดวงตาสวรรค์ นั้น กษมารักเหิน แต่ว่าด้วยการอบรมบ่มนิสัย ความเป็นกุลสตรีของเธอจึงได้แต่เก็บความรู้สึกนั้นไว้และเป็นทุกข้ออยู่ตลอดเวลา "กษมานึกเวทนาทั้งตัวและทั้งน้องชาย

เพราะทั้งหล่อนและเขาคงอยู่ในความทุกข์ที่คล้ายคลึงกัน คือทุกข์อันเนื่องจากรัก กินไม่ได้นอนไม่หลับ จะนั่งจะยืนจะเดินดูช่างเต็มไปด้วยความกลัดกลุ้มรุ่มร้อน" (ดวงตาสวรรค์, หน้า 587)

ในชลธิพิศวาส อมรานันท์รักษา แต่เธอก็ไม่สามารถจะแสดงให้เขาทราบได้เพราะผิดวิสัยของหญิงที่ดี และเมื่ออมราเห็นบุชายพูดคุยกับหญิงอื่น ทำให้อมรารู้สึกอึดอัดใจมาก "กระลับกระส่ายและหนาวสะท้านไปทั้งตัวราวกับคนจับไข้ ทั้งๆ ที่ในหัวกรู้สึกร้อนเหมือนถูกไฟแดดเผา ความรู้และความหนาวจับชั่วหัวใจเช่นนี้ อมราไม่เคยเป็นมาก่อนเลย" (ชลธิพิศวาส, หน้า 320)

นอกจากจะไม่ควรแสดงตนว่ารักชายอย่างเปิดเผยแล้ว สิ่งที่สำคัญที่สุดก็ความประพฤติของหญิงสาว คือ การมีเพศสัมพันธ์กับชายก่อนการแต่งงานหรือการลักลอบได้เสียกับชาย ในสายรุ้งสลาย การที่ปิ่นลักลอบได้เสียกับนรวิรัตน์เป็นการกระทำที่ผิด และไม่มีใครเห็นด้วยหรือเห็นว่าเป็นเรื่องปกติ ปิ่นได้กระทำผิดและได้ผลลัพธ์เป็นความขมขื่น มนตราในสวรรค์สร้าง ก็ได้เสียกับนายแพทย์โกญจนาก่อนการแต่งงาน แม้ว่าเธอจะแต่งงานกับนายแพทย์โกญจนาในภายหลัง แต่การกระทำของเธอนั้นสร้างความผิดหวังให้กับพระยาอภิบาลฯ ผู้ปกครองของเธอ จนพระยาอภิบาลฯ ไม่สามารถจะคิดให้อภัยเธอได้ทั้งหมด ส่วนตัวนายแพทย์โกญจนาเองก็ได้ขื่นขมในตัวเธอ และท้ายที่สุด เธอก็ผิดหวังในการแต่งงาน

แต่มีตัวละครอีกหลายตัวที่มีความสัมพันธ์กับชายก่อนแต่งงาน และมีชีวิตครอบครัวที่ราบรื่น ทั้งนี้ก็รูปไปด้วยเหตุผลที่ว่า เธอเสียตัวให้กับชายที่รักเธอ และตัวเธอเองมิได้ยินดีและยินยอมในการกระทำนั้นเลย เช่น อรอินทราในพฤษศาสตร์ ซึ่งประจิมได้มีความสัมพันธ์กับเธอ ทั้งๆ ที่เธอไม่ยินยอม กังสดาลในน้ำผึ้งขม ก็ถูกปุริมข่มเหง โดยที่เธอไม่ยินยอมเลยและในขณะเดียวกันเมื่อหญิงสาวที่ดีเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับชายแล้ว เธอก็ยึดมั่นว่า เธอมีราศีและยึดมั่นว่าต้องเป็นของเขาต่อไป แม้ว่ามีเหตุจำเป็นต่างๆ ก็ไม่ยินดีในชายอื่น เพราะเห็นว่าตนเองมีสามีแล้ว

ความสำคัญเรื่องความบริสุทธิ์ของหญิงสาวมีปรากฏอยู่ในทุกเรื่อง ไม่ว่าจะ เป็นตัวละครในฐานะใดก็ตาม หากว่าตัวละครที่มีฐานะตระกูลดี หญิงสาวในตระกูลนั้นก็ต้องระมัดระวังตนเองเป็นพิเศษกว่าหญิงในระดับล่าง ดังเช่น จวงจันหนี่ พูดกับแสงดาวว่า "ความสาวไม่ใช่จะทดลองกันได้นะคะ" (น้ำผึ้งขม, หน้า 322) และความคิดที่รัศมิ์กรในประตูลีเหา เล่าให้เก็กจิวฟังเกี่ยวกับเพื่อนที่โรงเรียนที่มีความประพฤติไม่ดีว่า "บางคนมีคู่รักมาแล้วตั้งห้าหรือสิบคน ลับหลีกไม่ค่อย

หันแล้วก็ไม่เห็นยึดสักคน เขาเฉลี่ยให้คนนี้สองเดือน คนนั้นสามเดือน ดีไม่ดีถึงกับห้องแล้วก็ริดลูกก็มี" . . . "กรคิดเสมอว่าจะไม่ประพฤติตัวอย่างคนพวกนั้นเป็นอันขาด เสียชื่อ เสียเกียรติ เสียตัวแล้วก็เสียน้ำตา รักกันก็ทำให้ถูกทำนองคลองธรรมไปเสียซิ" (ประตุลีเทา, หน้า 58)

กฤษณา อโศกสิน สร้างให้เป็นตัวละครฝ่ายดีและเป็นหญิงอุดมคตินั้น จะเป็นผู้บริสุทธิ์แม้ว่าเหตุการณ์จะพาไปหมิ่นเหม่ต่อความปลอดภัยในความเป็นหญิงก็ตาม เช่น เก็บจิวลินประตุลีเทา ได้หนีออกจากบ้านตามหมอมิระไปถึงสองวัน แต่เธอก็ยังเป็นหญิงสาวที่ปราศจากราติคาว อิตถีเวายิน ในนลายดอกหญ้า ถูกพวกผู้ร้ายลักพาตัวไปขังไว้ในป่าเป็นเวลาหลายวัน แต่ก็ไม่มีข้อใดที่ทำให้เธอต่างพร้อยในเรื่องความบริสุทธิ์ของหญิงสาว และสกุณฑลาในกระแสดวง แม้ถูกหลอกลวงไปเพื่อกระทำมิติมิร้ายโดยเฉพาะ เธอก็ยังคงมีโอกาสรอดพ้นจากเหตุร้ายนั้นได้อย่างปลอดภัย ทั้งนี้เนื่องจากกฤษณาได้สร้างให้ตัวละครเหล่านี้เป็น "นางเอก" ของเรื่อง ตัวละครเหล่านี้จึงสมบูรณ์ตามอุดมคติ ยังมีตัวละครอีกหลายตัวที่ไม่ใช่ตัวละครนางเอกของเรื่องที่สูงสูญเสียความบริสุทธิ์และด้วยข้อนี้ทำให้ชีวิตของหญิงสาวนั้นไม่เป็นสุขในทางที่ควร เมื่อชายที่เป็นสามีทราบดีว่าเธอไม่บริสุทธิ์มาก่อน เช่น ละอองในชลธิพิศวาส เมื่อนายไตรรักชลธิ ทราบว่าเธอเคยมีสามีมาก่อน มาพบเขา เขาก็ไม่รักและไว้วางใจ เธอถึงกับทำลายพินัยกรรมที่เคยทำไว้ว่าจะให้ทรัพย์สินแก่เธอบ้างเมื่อเขาสิ้นชีวิตลงแล้ว ซึ่งนายประกอบ ทนายความประจำตระกูล "รักชลธิ" กล่าวกับเธอว่า

ที่นี้คุณคงทราบแล้วซิว่า คุณไตรทำลายพินัยกรรมฉบับใหม่เสียเพราะเหตุใด ก่อนคุณจะได้กับเขาคุณเคยบอกเขาใช่ไหมว่า คุณบริสุทธิ์ไม่เคยเป็นภรรยาใครมาก่อนเลย แต่คุณนายพงาบอกคุณไตรว่าก่อนที่คุณจะมาเป็นภรรยาลูกชายคุณนาย คุณก็เคยมีสามีมาแล้วหนึ่งคน

ทั้งนี้ทั้งนั้นเป็นความบกพร่องของคุณไตรเอง ที่ไม่สังเกตให้ถี่ถ้วน ว่าผู้หญิงที่ได้มานั้นบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ (ชลธิพิศวาส, หน้า 129)

ปิ่นในสายรุ้งสลาย เธอสูญเสียความบริสุทธิ์ไปแล้ว เมื่อนายชาญมีความต้องการ เธอไปเป็นภรรยา ปิ่นก็ยังฉงนฉงายในความคิดของนายชาญ

"หล่อนก็อดแปลกใจมิได้ว่า เหตุใดพ่อค้าคนนี้จึงอยากได้ของที่มีตำหนิ ทั้งๆ ที่เขารู้เรื่องคุณต่อและหล่อนอยู่เต็มอก และเหตุใดเขาจึงไม่นำเรื่องนี้ไปโพนทะนา"

"คุณซาญไม่เห็นความชั่วของดิฉันบ้างเลยหรือคะ" หล่อนถามติดตั้นไปหมดทั้งลำคอ
(สายรุ้งสลาย, หน้า 648)

ซึ่งแน่นอนว่าปิ่นก็มีความคิดว่า การที่ตนเองไม่ใช่มารดาของดิฉันนั้นเป็นสิ่งที่ดี ทำให้คุณค่าของตนเองต่ำลง และทั้งปิ่นยังมีความรู้สึกว่าคุณซาญไม่ต้องการนายซาญ เพราะว่าหล่อนยังไม่สมัครใจจะมีสามีสองคนในเวลาอันใกล้เคียงกัน (สายรุ้งสลาย, หน้า 654)

ความบริสุทธิ์ของหญิงสาวชาวบ้านทั่วไปมีความสำคัญน้อยกว่าในตระกูลสูง เช่น ในกรณีของศรีวรรณในลายดอกหญ้า ได้หนีตามนายหมึก มารดาของเธอก็จะนำเธอกลับบ้านและให้มีสามีใหม่ ทั้งนี้เนื่องจากสตรีที่อยู่ในชนบท หรืออยู่ในสถานะภาพทางสังคมต่ำนั้นมีโอกาสเลือกคู่โดยเสรีมานานแล้ว (บุญเดิม ไพเราะ, 2516: 158) และการตั้งครรภ์โดยไม่มีสามีนั้นเป็นสิ่งที่น่าอับอายที่สุดสำหรับหญิงสาวที่ดี สีดาในกระแสดล ถึงกับฆ่าตัวตาย เมื่อปรากฏว่ามีครรภ์เพราะถูกกษัตริย์ข่มขืนและไม่ยอมรับเป็นพ่อของเด็กในครรภ์ การที่สตรีมีครรภ์นอกสมรสนับว่าเป็นความอัปยศ ที่สตรีนั้นต้องเผชิญกับความทุกข์อันใหญ่หลวง และมารดาของชายทุกคนก็หวังจะได้หญิงสาวที่ดีบริสุทธิ์มาเป็นสะใภ้ ดังคำกล่าวของคุณพรีมในชลธิพิศวาส ว่า นางหวังว่าภุวัศบุตรชายจะแต่งงานกับหญิงสาวที่บริสุทธิ์

"หวังอยากให้เขาแต่งงานกับผู้หญิงที่ดีที่บริสุทธิ์ผู้ดม่อมเหมาะสมที่จะเป็นแม่และเป็นเมียเพราะพ่อวัศเป็นคนดี ถ้าได้เมียไม่ดีบ้างก็คงเสียใจเหลือเกิน เขาอาจจะกลายเป็นคนเลอะเทอะไปก็ได้ถ้ามีคู่ที่ไม่เหมาะสม" (ชลธิพิศวาส, หน้า 229)

1.1.2 ในฐานะภรรยา

ในพระอัยการลักษณะฉั่วเมียซึ่งเป็นกฎหมายก่อน พ.ศ. 2475 ได้กำหนดให้หญิงมีสามีได้ทีละคน ส่วนชายจะมีภรรยาได้หลายคน หญิงจะต้องอยู่ภายใต้การปกครองของชาย ชายจะมีภรรยาที่คนต่อไปก็ได้ อำนาจปกครองภายในครอบครัวเป็นของสามี (นวลจันทร์ หัตถ์ชัยกุล, 2532: 8) แต่หลัง พ.ศ. 2475 แล้ว กฎหมายได้เปลี่ยนเป็นว่า ชายมีภรรยาได้เพียงคนเดียว

ในยุคต้นของนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน ระหว่าง พ.ศ.2475-2510 นั้น เป็นสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง ฉะนั้นคตินิยมการที่ภรรยาหลายคน และการมีภรรยาคนเดียวจึงปะปนกันไป ในสังคม ทำให้ภาพของภรรยาที่ปรากฏในนวนิยายนั้นมีหลายสถานภาพ คือ

ก. ภรรยาหลวง เป็นภรรยาที่ได้รับการยกย่องจากสามี สตรีที่เป็นภรรยาหลวงจะมาจากครอบครัวที่มีชาติตระกูลดี มีฐานะทัดเทียมกับชายผู้เป็นสามี ภรรยาจะเป็นผู้มีความรู้ดี ในเรื่องงานบ้านการเรือน มีความสามารถในการปกครองผู้อยู่ใต้ปกครองได้ดี หน้าที่สำคัญของภรรยาหลวง คือ การเลี้ยงดู อบรมบุตร-ธิดา ให้เป็นคนดี มีกิริยามารยาทที่ดี มีความประพฤติเรียบร้อย อยู่ในศีลธรรมอันดีงาม และดำเนินชีวิตที่ดี ภรรยาหลวงจะมีอำนาจภายใต้บ้านเรือนอย่างเต็มที่ ควบคุมการใช้จ่ายภายในบ้าน ภรรยาเหล่านี้มีปรากฏอยู่ทั่วไปในทุกๆ เรื่อง เช่น คุณหญิงวิจิตรใน สายรุ้งสลาย คุณราศรีใน ดอกหญ้า สาวิตรีใน เรื่องวิหคที่หลงทาง พิมมาลาใน เพลิงบุญ คุณนายคำรงค์ใน วิทยาการในบาดาลใจ สตรีเหล่านี้เป็นภรรยาที่ได้รับการยกย่องของสามีทั้งในครอบครัวและสังคม ภรรยาหลวงมีหน้าที่ที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งคือ การปรนนิบัติรับใช้สามีดังคำสอนของคุณปรีมา มารดาของปุริมาน ในวันแต่งงานว่า

จำค่าแม่ไว้ระลึกลูก ต่อไปนี้ลูกจะต้องเป็นผู้ใหญ่ปกครองบ้านเรือนแล้ว เราจะทำเป็นเด็กเล็ก ๆ อยู่อีกไม่ได้ แม่ขอให้เพียงมีมานะอดทนปรนนิบัติสามีด้วยความจงรักภักดี จงคิดเสมอว่า พี่คือไม่ใช่คนอื่นที่ไหน ไม่ใช่ญาติก็เหมือนญาติ อะไรหนักนิดเบาหน่อยไม่พอด่า ไม่พอใจ ขอให้ลูกจงใช้ปัญญาบำบัดเป่าให้เรื่องร้ายกลายเป็นดี ให้เรื่องที่ดีอยู่แล้ว ดีเลิศยิ่งขึ้น จงทำทุกอย่างที่จะทำให้ครอบครัวของลูกมีความสุข (บาดาลใจ, หน้า 137)

ใน น้ำผึ้งขม นั้นเมื่อกังสตาลเข้ามาอยู่กับปุริมแล้ว ด้วยใจในแท้จริงแล้วปุริมรักกังสตาล ต้องการยกย่องให้เธอเป็นภรรยา เขาจึงต้องการกังสตาลทำหน้าที่ของภรยานั้นคือ การจัดเก็บข้าวของส่วนตัวของสามี ดูแลที่หลับที่นอนของสามี และการกินอาหารของสามี จวงจันหนี่ซึ่งเคยทำหน้าที่นี้มาก่อน ปุริมให้จวงจันหนี่มอบงานให้ให้กังสตาล เธอกล่าวกับกังสตาลว่า

คุณปู่ไม่ชอบให้คนไข่มายุ่งเกี่ยวกับเรื่องที่นอนและของใช้ส่วนตัว เพราะฉะนั้นใครที่จะทำงานนี้ได้ต้องเป็นคนที่เขาเลือกแล้วว่าเหมาะสม และไม่เป็นที่รังเกียจของเขา

เธอได้ชื่อว่าเป็นเมียถึงจะเป็นเมียอย่างไร ก็สมควรแก่หน้าที่นี้ด้วยประการทั้งปวง คนอื่นที่ไม่ใช่เมียจึงต้องถอยออกมา (น้ำผึ้งชม, หน้า 74)

แม่ของรินในน้ำท่วมเมฆ ได้ทำหน้าที่ภรรยาที่ปรนนิบัติสามีตั้งภรรยาที่ดี เช่น ทำอาหาร ให้สามีรับประทาน เมื่อสามีกลับมาจากทำงานเหนื่อยๆ ก็จะคอยเอาใจจัดหาของกิน และนำไว้ให้ ซึ่งรินได้เล่าว่า

แม่จะแخمะปรางไว้ในกระตักน้ำแข็งจนเย็นฉ่ำเมื่อพ่อกลับมาจากทำงานเหนื่อยๆ แม่จะจัดมะปรางใส่จานให้พ่อกิน

และ พ่อจะถอดถุงเท้า รองเท้า แล้วแม่ก็จะเก็บไปไว้หลังบ้านพ่อจะเดินตามไปด้วย "รินไปเอาน้ำเย็นมาให้พ่อไป" แม่จะสั่ง ลืมแล้วหรือที่แม่บอกว่า พ่อพ่อกมาให้เอาน้ำเย็นมาให้ เก็บถุงเท้า รองเท้าของพ่อแทนแม่มั่ง ลูกคนนี้เป็นยังงี้ถึงไม่เอาถ่าน" (น้ำท่วมเมฆ, หน้า 291)

และเมื่อปริมาณในบาดาลใจ แต่งงานกับสักการแล้ว แม้ว่าสักการจะไม่ได้เปิดโอกาสให้ปริมาณทำหน้าที่ภรรยาเท่าไร แต่ปริมาณก็พยายามทำหน้าที่ภรรยาอย่างเต็มที่ ดังจะเห็นได้จาก

. . . พรางวิ่งขึ้นบันไดเพื่อไปดูแลห้องนอนของเขาคือให้เรียบร้อยห้าที่นอนเก็บมุ้ง จัดหนังสือบนโต๊ะ และนำที่เช็ดบูหรือลงมาให้เพิ่ม ทำความสะอาด ต่อจากนั้นก็ลงไปในสวนหาดอกไม้เท่าที่พอจะบานอยู่ที่นี่ ขึ้นมาเปลี่ยนแจกันในห้องนอนและห้องรับแขก เพื่อช่วยให้บรรยากาศสว่างไสวมีชีวิตชีวานั้น (บาดาลใจ, หน้า 182)

การคอยควบคุมดูแลคนรับใช้ให้ทำงาน เช่น พิมมาลาในเพลิงบุญ ซึ่งเธอก็เป็นแม่บ้านที่คอยสั่งงานคนรับใช้

กลับถึงบ้าน . . . ดิฉันเห็นว่ามิเวลาเหลือพอที่จะทำอาหารเอง จึงให้แอดไปจ่ายกับข้าวที่ตลาดใกล้บ้าน และลงมือช่วยกันประกอบอาหาร ปล่อยให้ฤกษ์นอนหลับตามสบายตลอดบ่ายจนกระทั่งดิฉันทำอาหารเสร็จจึงขึ้นไปอาบน้ำ และเรียกเขาลงมารับประทานอาหาร" (เพลิงบุญ, หน้า 301)

คุณนายพวงใน ชลธิพิศวาส นั้นก็ทำหน้าที่ภรรยาที่ดีโดยที่

ระหว่างสามีอาบน้ำ คุณนายก็ลงมาดูแลให้คนครัวจัดอาหารกลางวันข้างล่าง แล้วส่งรถไปรับบุตรธิดา จากที่ทำงานกลับมารับประทานอาหารกลางวันที่บ้าน (ชลธิพิศวาส, หน้า 259)

ในเชิงปฏิบัตินั้น ภรรยาในสังคมไทยมีอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับครอบครัวทัดเทียมกับสามีอยู่เสมอ (จุไรรัตน์ จันทรธำรงค์, 2530) และในอีกหลายครอบครัวที่ภรรยามีความรับผิดชอบต่าง ๆ มากกว่าสามี หากสามีนั้นไม่รับผิดชอบกิจการบ้านเรือนเท่าที่ควร

กฤษณา อโศกสิน ได้ให้ภาพภรรยาที่ต้องรับภาระเกี่ยวกับการใช้จ่ายและค่าเลี้ยงดูคนในบ้าน เช่น คุณชื่นบุญ ในพระจันทร์หลงเงา

นางชื่นบุญ ทิรติวุฒิ หายใจลึกๆ ตามหลังนางวิเชียร เลขา แล้วเอนตัวลงพิงผนังอย่างโรยแรง นึกถึงการมีชีวิตอยู่อย่างผู้ดีเก่ามีศักดิ์ มีตระกูล มีมรดก แต่ตกอยู่ในสภาพที่ต้องเอามรดกนั้นออกมาขายกินช่วยกู้หน้า กู้ชื่อ ไปวันหนึ่งๆ (พระจันทร์หลงเงา, หน้า 199)

ซึ่งนางชื่นบุญ ต้องรับภาระค่าใช้จ่ายในบ้านเพราะสามีไม่เป็นผู้รับผิดชอบครอบครัว "เกิดมาเป็นคุณชื่นก็เก๊กซิม เสียชาติ ผัวเขาไม่เอาถ่านเลย ภาษาจีน เขาเรียกว่า ไร้ เกิดมาไม่เคยทำงาน เกาะพ่อแม่กินตั้งแต่เกิดจนเกือบจะตายอยู่แล้ว มีมรดกเท่าไรก็ถูกลุมหมด เขาอยู่อย่างหนุ่มเจ้าสำราญจริงๆ งานการไม่เคยทำเลย ภรรยาตกเป็นของคุณชื่น ทุกวันนี้ก็มีค่าเช่าค่าอ้อนอยู่บ้างพอเลี้ยงลูก ถ้าต้องการเงินก้อนเมื่อไร มีที่พอขายได้ก็ขาย พอจ่านองได้ก็จ่านอง" (พระจันทร์หลงเงา, หน้า 201)

ภรรยาหลวงนั้นเป็นภรรยาที่ออกหน้าออกตาในสังคม มีเกียรติยศที่ได้รับการยกย่องนับถือ แต่ก็ต้องรับภาระในกิจการบ้านเรือนและรับผิดชอบครอบครัวร่วมกับสามี หากสามีเป็นผู้ที่ไม่มี ความรับผิดชอบเท่าใดนัก ภรรยาหลวงก็ต้องรับภาระนั้นมาเอง

ข. ภรรยาน้อย ที่มาจากหญิงรับใช้หรือหญิงที่ต่ำศักดิ์กว่าที่จะยกย่องเชิดชูให้เทียบเคียงกับสามีได้ ซึ่งภรรยาประเภทนี้จะอยู่ร่วมกับสามีตลอดชีวิตหากภรรยาหลวงยินยอม หรืออยู่โดยที่ภรรยาหลวงปราศจากชีวิตแล้ว ภรรยาประเภทนี้จะมีสถานภาพกึ่งภรรยา กึ่งคนรับใช้ หากภรรยาหลวงยินยอมก็อยู่ภายใต้การควบคุมของภรรยาหลวง หรือหากว่าภรรยาหลวงยังคงมีชีวิตอยู่ แม้ว่าไม่ยินยอมก็อาจจะต้องไปอยู่ต่างหากโดยมีสถานภาพเป็นภรรยาน้อย ถ้าชายนั้นคงเลี้ยงดูไปมาหาสู่อยู่เสมอ หรืออาจจะถูกขับไล่ออกจากบ้านไปโดยไม่มีสิทธิ์เรียกร้องใดๆ ก็ได้ ผู้ที่จะเป็นภรรยาประเภทนี้ มักจะมีฐานะยากจนมาก่อนหรือเป็นคนรับใช้ภายในบ้านมาก่อน เมื่อได้เป็นภรรยาของชายเจ้าของบ้านแล้วคงยังทำหน้าที่รับใช้เหมือนเดิม จะมีสถานภาพดีขึ้นมาเล็กน้อยถ้าหากมีบุตรธิดากับสามี ซึ่งในยุคก่อนหน้าที่สังคมให้ชายสามารถมีภรรยาได้หลายคน เมื่อสามีมีภรรยาต่อจากภรรยาหลวงแล้ว ภรรยาหลวงก็มีหน้าที่ที่จะต้องรับภรรยาน้อยมาควบคุมดูแล ซึ่งความจริงแล้วสตรีไทยก็ต้องการเป็นภรรยาเพียงคนเดียว

สตรีไทยต้องการเป็นภรรยาเพียงคนเดียวของสามี และไม่นิยมให้สามีมีภรรยาคนใหม่ แต่ก็ไม่มีการห้ามปราม เมื่อสามีได้ภรรยาใหม่ ภรรยาคนใหม่ก็มีสภาพเป็น "น้อย" แม้ว่าจะมีฐานะเป็นภรรยาเหมือนกันก็ตาม พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ กล่าวใน เจ้าชีวิต ว่า ภรรยา มีฐานะไม่เท่าเทียมเสมอเหมือนกันหมด กล่าวคือ ภรรยาหลวงย่อมจะเป็นใหญ่เหนือภรรยาอื่นทั้งหมด มีหน้าที่ควบคุมลูกๆ ทั้งของตนและลูกภรรยาอื่น ตลอดจนบ่าวไพร่ทั้งปวง แต่ในกรณีที่ภรรยาหลวงกับภรรยาอื่นเป็นพี่น้องท้องเดียวกันอาจจะมีฐานะตำแหน่งสูงเท่ากัน จนเกือบจะเป็นภรรยาหลวงทั้งคู่ และกล่าวว่าจำนวนภรรยาอื่นไม่แน่นอนจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับฐานะของชายผู้เป็นสามีว่ารวยหรือจน มีตำแหน่งราชการชั้นสูงหรือต่ำ เมื่อภรรยาหลวงไม่ยินยอมให้สามีมีภรรยาประเภทนี้อยู่ในบ้านร่วมด้วย ถ้าหากสามีได้หญิงรับใช้เป็นภรรยาการณ์ก็มักจะออกมาเป็นว่า หญิงรับใช้นั้นจะต้องออกจากบ้านไป เช่น ลัดดาใน ชลธิศवास ซึ่งคุณเอื้อนได้เธอเป็นภรรยาแล้ว เมื่อคุณเอื้อนรักภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมายไม่ยินยอม ก็ได้ไล่เธอออกจากบ้านไป ลัดดาต้องเผชิญโชคชะตาต่อไป เมื่อเธอเข้ามาเป็นคนรับใช้ในบ้านคุณนายพงา เธอได้เปลี่ยนชื่อเป็น ละออง และนายบ่าเพ็ญก็ได้เสียกับเธอจนมีบุตรชายด้วยกันแม้ว่าคุณนายพงาจะเข้าใจผิดว่า เธอมีบุตรกับบุชาย เธอก็ต้องออกจากบ้านคุณนายพงา เพราะคุณนายยอมรับลูกสะใภ้สถานภาพสังคมต่ำไม่ได้ และในเรื่อง ชลธิศवास นี้เช่นกัน เมื่อนายบ่าเพ็ญได้เสียกับสมพรหญิงรับใช้จนตั้งครรถ์นายบ่าเพ็ญก็พาสมพรออก

ไปเข้าบ้านอยู่โดยแหวะไปดูแลบ้างนิดหน่อยด้วยเกรงกลัวคุณนายพงา ภรรยาประเภทนี้จึงเป็น ภรรยาที่มีสถานภาพต่ำ และต้องอยู่อย่างหลบๆ ซ่อนๆ

และมีภรรยาที่มาจากชนชั้นต่ำที่อยู่กับสามีโดยเปิดเผย แต่ไม่ได้รับการยกย่องจากสามี ให้เป็นภรรยาที่คู่ควรกับเขา จะมีสภาพกึ่งภรรยาที่คนรับใช้และภรรยาประเภทนี้อยู่กับสามีโดยเปิดเผยได้ก็เพราะว่า ภรรยาหลวงตายไปแล้วหรือสามีไม่มีภรรยาหลวงอื่น เช่น ละอองใน ชลธิพิศวาส เมื่ออยู่กับนายไตร ในฐานะภรรยาแต่ไม่ได้รับการยกย่องใดๆ ซึ่งคุณพริ้มก็ได้กล่าว ให้ภู่วิสบุตรชายฟังว่า

แม่อองถึงจะเป็นเมียคุณนายของลูกก่อน แต่คุณน้าก็ไม่เคยยกย่องถึงขนาดเข้าไปยุ่ม ย่ามกับเข้าของส่วนตัวของเธอได้ แม้แต่เตียงนอนก็เถอะ แม่อองเคยได้ขึ้นไปนอนบน เตียงใหญ่กับคุณน้าหรือเปล่าทั้งเพ เพราะฉะนั้นตัวจะทำอะไร ตัวจะต้องคิดก่อนเท่าที่ คุณคิดได้เลี้ยงตัวไว้นี้ก็ติดมเกลไปแล้ว ความจริง ถ้าเป็นคนอื่นที่ใจดี คุณพ่อตายแล้ว ลูก สาวเขาจะไม่เลี้ยงเมียของพ่อก็ได้ เพราะไม่ใช่เมียออกหน้าออกตาอะไร ในพินัย กรรมก็ไม่มีระบุไว้ว่าได้ให้เงินให้หนี้หรือขอร้องให้คุณคิดเลี้ยงดูมัน อยู่ที่น้ำใจของคุณคิด เองทั้งนั้น (ชลธิพิศวาส, หน้า 601)

ภรรยาเช่นนางจรัสภรรยาของนายดำรงใน ลายดอกหญ้า ก็เป็นภรรยาที่คนรับใช้ที่ซัด เจนมาก คือ นายดำรงได้มีภรรยามาแล้วมีบุตรชายหนึ่งคนคือตันศิริ และเมื่อภรรยาหลวงตายไป นายดำรงได้อยู่กินกับนางจรัสโดยไม่ได้ยกย่องให้นางจรัสเป็นภรรยาที่คู่ควรแต่อย่างใด ดังความ รู้สึกของนายดำรงเองก็เห็นว่า นางจรัสเป็นเพียงคนรับใช้

"อาบน้าเถอะคะ ท่าน" แม่จรัสพยายามสงบใจของตนเองด้วยความมานะถึงที่สุด ตรงเข้าไปช้อนไต้แขนให้ลูกขึ้นยืน แต่นายดำรงทำตัวแข็ง "ก็จะได้สบายเนื้อสบายตัว ไม่งั้นท่านก็หงุดหงิดอยู่อย่างนี้แหละ"

"ใครทำอะไรเลย...ใครทำ...เมื่อคืนนอนปวดทั้งคืน ไม่มีหมาจะแลมันคงแข่งอยาก ให้ภูตายวันยังค่ำนะแหละ... ออกไป... ไม่ต้องมาถูกตัวกู กูรู้หรือก่อนว่ามึงนะมัน มารยาสาโดยแต่ไหน อยากจะให้ใครๆ เห็นว่ามึงจงรักภักดีนะซี... แต่ใจจริงมึงแข่ง ให้ภูตายทุกวัน..." (ลายดอกหญ้า, หน้า 745)

ซึ่งจากการปฏิบัติตนของนายดำรงและคำพูดที่นายดำรงใช้กับนางจรัส แสดงให้เห็นว่านางจรัสเป็นภรรยาที่ต่ำศักดิ์และมีหน้าที่คอยรับใช้ ใน ประตูลีเถา ก็พบว่า นางเนียน มารดาของนที ซึ่งโดยฐานะที่แท้จริงเป็นบุตรสะใภ้ของขุนเจอนักขร จนมีบุตรชาย และแม้ว่าสามีนางเนียนมิได้มีภรรยามาก่อน แต่ด้วยความต่ำศักดิ์ของนาง ทำให้ขุนเจอนักขรไม่สามารถรับได้ว่า นางเป็นบุตรสะใภ้ และสถานภาพของนางเนียนภายในบ้านก็คือ หน้าที่แม่บ้าน หรือหัวหน้าคนรับใช้ ที่จะต้องคอยดูแลบ้านและคอยรับใช้ เจ้าของบ้านและบุตรหลานของท่านเท่านั้น แม้ว่าภรรยาผู้น้อยที่อยู่ภายในบ้านร่วมกับภรรยาหลวงจะไม่มีปรากฏ แต่ว่าความคิดที่ว่า หากชายจะมีภรรยาประเภทนี้อยู่ในบ้านก็ย่อมได้ปรากฏอยู่เช่น ความคิดของบุชา ในเรื่อง ชลธิศवास ได้กล่าวกับนายบำเพ็ญผู้บิดาเมื่อบิดาได้กับสมพรคนรับใช้ว่า

"เอาอย่างจัดึกว่า คุณพ่อก็สารภาพกับคุณแม่เสียสิครับ ท่านก็ใช้ว่าจะใจไม่ใส่ระกำ ถ้าพูดกับท่านดี ท่านก็คงยอม และสมพรก็เป็นเพียงเด็กรับใช้ของคุณแม่ ถึงอย่างไรก็หอไม่ขึ้น มันต้องอยู่ใต้อำนาจของคุณแม่วันยังค่ำ" (ชลธิศवास, หน้า 189)

หรือความคิดของคุณนายอรธการประกาศ ใน พฤษาสวาท ที่จะให้ประจิมรับสติเป็นภรรยาในบ้านอย่างไม่มียกย่อง

"... แม่จะยกมันให้ลูกไว้สำหรับเขยในเวลาหัวเสียมาจากที่อื่นมันเป็นเรื่องธรรมดาที่ผู้ชายจะต้องได้พักผ่อนหย่อนใจบ้าง ดึกว่าไปเที่ยวตะลอนๆ อย่างนั้นเป็นไหน"

"คุณแม่" เขาหัวงอย่างสุภาพ "สติไม่ใช่ผักปลานะครับ"

"ก็เพราะเขาไม่ใช่ผักปลานะซี แม่จึงจะยกให้ลูกเสียยังงี้ละ"

มันมีเกียรติแค่ไหนที่จะได้เป็นลูกสะใภ้ของคุณแม่ ถึงจะอย่างงี้ไม่เปิดเผยก็ตามเถอะ"

(พฤษาสวาท, หน้า 38)

ใน เพชรในเรือน เมื่อนิรชาเข้าใจผิดว่า แม่วงศ์คนรับใช้หึงเลอโท เพราะเลอโทจะแต่งงานกับนิรชา และแม่วงศ์ มีสัมพันธ์อันชู้สาวกับเลอโทนิรชาก็ไม่เห็นแปลกว่านางวงศ์จะมีความสัมพันธ์กับเลอโท ซึ่งนายลากได้บอกกับนิรชาว่า

หิงลมา แล้งา นะซีศรีบ ข้อนี้ก็เป็นเรื่องธรรมดาอีกนั่นแหละแม่ว่างแกก็ต้องคิดว่าแก เป็นเจ้าของ จะเป็นโดยถูกต้องหรือไม่ก็ไม่รู้ละ ของมีค่าของแกนี่ แกก็ต้องหวงวันยัง ค่ำ คุณคิดดูง่าย ๆ ก็แล้วกัน อย่างแม่ว่างจะถึงได้สามีเป็นคนซบทรดแกก็หวงอยู่แล้ว ยิ่งมี อะไรกับคุณเลอไทเข้าบ้างนิดๆ หน่อยๆ แกจะมีหวงใหญ่หรือครับ ก็คุณเลอไทนะคือ ฟ้า แก่คือดินนี้ครับ (เพชรในเรือน, หน้า 138)

ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความคิดทั่วไปแล้วการมีภรรยาที่อยู่ในฐานะที่ต่ำกว่ามากไม่สามารถ นำมายกย่องได้ และก็ไม่ใช่สิ่งปกติที่จะมีภรรยาประเภทนี้อยู่ในบ้าน

ค. ภรรยาเก็บ คือ ภรรยาที่มีความสัมพันธ์ฉันคู่สาวกับชายโดยอาจจะมิบุตรกับชาย นั้น แต่ไม่เปิดเผย หรืออาจจะมีความสัมพันธ์กับชายโดยเป็นการปกปิดไม่ให้สังคมรู้ ภรรยาประเภทนี้จะไม่ได้รับการเรียกขานว่าเป็นภรรยาที่ชายจะเลี้ยงดูไปตลอดชีวิต มักจะเป็นภรรยาอีกคนของสามีที่ยังอยู่ในวัยหนุ่ม หนุ่มสาวเอาความคิดของคนรุ่นใหม่ กฎหมายใหม่ วัฒนธรรม การมีผิว เดียว เมียเดียวของสังคม การที่ภรรยาจะยินยอมให้สามีมีภรรยาอื่นนั้นหมดสิ้นไป แต่ว่าชายนั้น ยังคงมีความประพฤติเช่นเดิมเมื่อมีสตรีที่ยินยอมเป็นภรรยาอีกคนของชายจึงต้องเป็นภรรยาที่แอบ ซ่อน ไม่ให้ภรรยาหลวงทราบหรือปกปิดไม่ให้สังคมรู้ หรือไม่อาจเปิดเผยต่อสังคมได้อย่างภรรยา โดยปกติทั่วไป จึงเป็นภรรยาอีกประเภทหนึ่งของสามีหรืออาจจะเป็นหญิงที่ชายไม่ต้องการเป็นภรรยาโดยเปิดเผยแต่อาจจะเลิกร้างไปเมื่อไรก็ได้ และไม่มีข้อผูกมัดใดๆ ต่อกัน เช่น ลิริมาน ใน ประตูลีเทา เป็นภรรยาลับๆ ของหมอศิระ จวงจันท์ในน้ำผึ้งขม ก็เป็นภรรยาของปุริมอย่างลับๆ ซึ่งต่อมาปุริมก็เลิกร้างจากจวงจันท์ โดยที่จวงจันท์ไม่มีสิทธิจะเรียกร้องแต่อย่างใด ภรรยาเช่น นี้ไม่ได้รับการเปิดเผยและการอยู่กินแบบนี้ก็เป็นที่ยังเกียดและครหาแก่คนทั่วไป ซึ่งกั๋งสดาล ใน ระฆังวงเดือน ได้กล่าวถึงความรู้สึกของเธอเมื่อเธอตัดสินใจไปอยู่กับปุริมอย่างไม่เปิดเผยว่า

กั๋งสดาลอดสมเพศตนเองไม่ได้... ถ้าคิดให้ซึ่งลงไปแล้วมันเป็นเหมือนของขมที่ เคลือบไว้ด้วยของหวาน มีความสุขแต่เพียงฉาบฉวยพ้นจากนั้นแล้วก็คือความทรมาน ทรมานเพราะของที่ได้มานั้นมีเจ้าของโดยถูกต้องชอบธรรม (ระฆังวงเดือน, หน้า 404)

"ถึงแม้ภรรยาลับอาจจะมีความรักแผ่เต็มอาณาจักรหัวใจเท่ากันหรือ บางทีจะมากกว่าภรรยาที่เดินอยู่ในตัวบทกฎหมาย เดินอยู่บนถนนแห่งเกียรติยศเคียงคู่กับชายผู้สามี ด้วยเข้าไป แต่ถึงอย่างไรความรักนั้นก็เหมือนไม่มีความหมายเพราะเสียงเย้ยไยไพของสังคมมีอิทธิพลเยี่ยมยอดยิ่งนัก" (ระฆังวงเดือน, หน้า 415)

หากว่าในวรรณกรรมที่แสดงให้เห็นสตรีในยุคก่อนหน้านี้ เช่น แม่พลอยในสี่แผ่นดิน ของ มรว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้น เธอสามารถยอมรับได้เมื่อทราบว่าคนแปรมผู้สามีเคยมีบุตรและภรรยาลับๆ ที่ไม่ยกย่องมาก่อน ซึ่งเห็นความแตกต่างได้ชัดเจนว่า ในยุคนี้นสตรีไม่ยอมรับการมีภรรยาอีกคนหนึ่งของชายได้แล้ว นอกจากจะปรนนิบัติสามีแล้ว ภรรยาทุกประเภทจะต้องจงรักภักดีต่อสามี การประพฤตินอกใจสามีนั้นเป็นการกระทำที่น่ารังเกียจเป็นอย่างยิ่ง แม้ว่าสามีจะมีภรรยาที่คนที่ประเภทก็ตาม เพราะสังคมไทยยังยึดค่านิยมแต่งงานเพียงครั้งเดียวและเมื่อแต่งงานแล้ว ภรรยาต้องซื่อสัตย์ต่อสามี ภรรยาที่มีชู้และแต่งงานใหม่ ไม่เป็นที่นิยมกันในประเทศไทย (สภาสตรีแห่งชาติ, 2518)

จากหลักฐานในประวัติศาสตร์ก็ดี พงศาวดารก็ดี ตลอดจนในกฎหมายและวรรณกรรมก็ดี มีข้อความยกย่องชายที่มีภรรยาหลายคน และตำหนิตัวหญิงที่มีสามีหลายคน สำหรับหญิงนั้นให้ถือเกณฑ์ทางสังคมวิทยาแบบตัวเดียวเมียเดียว (monogamy) ส่วนชายนั้นให้ถือแบบชายคนเดียวมีเมียหลายคน (polygamy) (บุญยงค์ เกศเทศ, 2533) ซึ่งพบว่า ในนวนิยายยุคต้นของกฤษณา อโศกสิน นั้น สตรีที่มีชู้นั้นก็ได้รับการประนามจากสังคม เช่น คำของปรีมที่ได้กล่าวถึงโรส มารดาของกังสดาลใน ระฆังวงเดือน ว่า

"นุ้ยจำได้ไหมฉันเคยบอกนุ้ยว่า ลักวันหนึ่งฉันจะเล่าอะไรไป เกี่ยวกับพ่อแม่ของนุ้ย ให้เธอฟัง มันเป็นเรื่องที่ไม่น่าเล่า และไม่น่าคุยเขี่ยเอาขึ้นมาพูด แต่อยากจะบอกว่า สาเหตุอีกอย่างหนึ่งที่ฉันอยากแกล้ง อยากจะแค้นแค้นแม่ของเธอ ก็เพราะเขาได้ทำร้าย พ่อของนุ้ยอย่างน่าบัดสี เขาเป็นชู้กับนายเชิญตั้งแต่พ่อของนุ้ยยังนอนเจ็บอยู่เชื่อไหมละ?

"อู๊ย!" กังสดาลอุทาน พลงยกมือกุมทรวงอก และปรีมก็พูดต่อไป

"กฤษณ์เองก็รู้ เขาตายไปด้วยความทุกข์ทรมาน ความเจ็บช้ำน้ำใจอย่างแสนสาหัสสากรรจ์ ไม่มีใครเคราะห์ร้ายเท่าเขาอีกแล้ว" (ระฆังวงเดือน, หน้า 419)

คำกล่าวของปรีมแสดงความรังเกียจการกระทำของโรสอย่างเปิดเผย และกังสดาลเองก็เห็นว่า โรสทำผิด

พันพรในดวงตาสวรรค์ เป็นภรรยา กับ ม.ร.ว.ราชานัด เมื่อพันพรมีความสัมพันธ์กับราวินแล้ว แม้ ม.ร.ว.ราชานัด จะเคยหลงไหลพันพรอย่างมากมาก่อน ความผิดเช่นนี้ ทำให้ ม.ร.ว.ราชานัด ตัดสินใจเลิกกับพันพรทันที "ชายใหญ่เขาตัดใจแล้ว จะหย่ากับแฟน" (ดวงตาสวรรค์, หน้า 562)

1.1.3 ในฐานะมารดา

สถานภาพสตรีที่สูงที่สุดในสังคมกล่าวได้ว่า สถานภาพของการเป็นมารดานั้นยิ่งใหญ่ มาก มารดาจะได้รับการเคารพจากบุตรเสมอบิดา มารดามีหน้าที่เลี้ยงดูบุตรและสั่งสอนให้บุตรอยู่ในโอวาทคืออยู่ในความประพฤติที่ดีงาม ซึ่งมารดาในทุกระดับชนชั้นต่างก็มีหน้าที่เช่นนี้เช่นกัน มารดาเป็นผู้เลี้ยงดูบุตรเมื่อยามเด็กและให้ความรักความอบอุ่นแก่บุตรธิดา และคอยดูแลทุกข์สุขของบุตรเมื่อเติบโตขึ้นหากเขายังไม่แต่งงาน มารดาก็ยังคงเป็นผู้ดูแลอย่างใกล้ชิด (จุไรรัตน์ จันทรธำรงค์, 2530) เช่น นางอรรณการประกาศ ได้ดูแลทุกข์สุขของประจิมอย่างใกล้ชิดเมื่อประจิมเมาเหล้ากับมาบ้านก็จัดการช่วยเหลือให้คนอื่น ๆ ดูแลรับใช้เขาพาเขาขึ้นไปนอนที่ข้างบน

"เฮ้ ยายภัส ช่วยสตืดอดเลื้อยให้น้องชายแกหน่อยซี"

"เช็ดให้ทั่ว สติ มีอะไรทำไมไม่เช็ด ออกด่าปี ไม่รู้ว่าไม่ชุดดินดินหญ้าที่ไหนมา"

(พฤกษาสวาท, หน้า 10-11)

นางอรรณการประกาศได้ดูแลประจิมด้วยความรักและความห่วงใยในความเป็นแม่ นั่นเอง เช่นเดียวกับคุณนายพงาใน ชลธิศवास เอาใจใส่ดูแลบุชชาเป็นอย่างดี

"ไปไหนมา ดูเหน็ดเหนื่อยมาเชียว" คุณนายถามอย่างเอาใจใส่ถึงเขาจะทำให้ ผิดหวังอย่างไร บุชชาก็ยังเป็นบุตรชายที่คุณนายรักและห่วงใยอยู่อย่างไม่มีเสื่อมคลาย" อานน้ำซูลูก รอคูณพ่อประเดี๋ยว โห้ว...โห้วเอ๊ย

จัดโต๊ะกินข้าวได้แล้ว วันนี้แม่อ่อนกับแม่อ่อนเขากินข้างนอก กว่าจะกลับคงเย็น ไม่ต้องรอเขาหรอก (ชลธิศवास, หน้า 251)

และมารดาของนรีวีร์ในสายรุ้งสลาย ก็ได้ดูแลบุตรชายอย่างใกล้ชิดและให้สะดวกสบาย
อย่างมาก

บนโต๊ะเล็ก ๆ ใกล้เตียงนอน น้ำชาบรรจุกระเบื้องเนื้ออย่างละเอียดสีชมพูขอบเงิน
มีลายไม้ดอกกระจุกกระจิม พร้อมกับไขดาว แสมและขนมปังวางเทียบอยู่แล้ว ดูเถะ
นับตั้งแต่วันที่แรกที่เขาลืมตาตื่นเขาได้พบกับการปรนเปรอจากมารดาเสียแล้ว ใจคอ
ท่านจะไม่ให้เขากระดิกตัวทำอะไรด้วยตนเองเลย แล้วก็คอยดูการปฏิบัติขั้นต่อไปของ
ท่านก็ได้ . . . เขาผละจากหน้าต่างเข้าไปในห้องน้ำซึ่งเป็นห้องเฉพาะของเขาผู้เดียว
มีประตูเปิดถึง เพียงแต่ก้าวจากหน้าต่างไป 4-5 ก้าวในห้องน้ำมีอ่างอาบน้ำใหญ่ซึ่ง
ใส่น้ำข้างไว้แล้วเกือบเต็ม พร้อมทั้งเขาจะลงไปแช่ได้โดยไม่ต้องเสียเวลาแม้แต่หมุนก็อก
แปรงสีฟันซึ่งป้ายยาไว้พร้อม สบู่ก้อน สบู่โกนหนวด และที่โกนหนวด กับผ้าเช็ดตัววาง
เตรียมอย่างเรียบร้อยพร้อมที่ เขาจะเอื้อมมือไปหยิบมาใช้ได้ทันทีเช่นกัน มีวารสาร
ภาษาต่างประเทศ คือ Times and Life เตรียมไว้ในช่องที่ฝังลึกอยู่ในผนัง เพื่อให้
เขาได้อ่านฆ่าเวลาระหว่างทำธุระก่อนอาบน้ำด้วย (สายรุ้งสลาย, หน้า 20)

การเอาใจใส่ของมารดาแก่บุตรสาวก็ไม่ได้ยิ่งหย่อนไปกว่าบุตรชาย ดังรินเล่าใน
น้ำท่วมเมฆ ว่า

"แม่เริ่มเย็บเสื้อผ้าอยู่บ้านให้ริน เพิ่มจากของเก่าที่หายจนครบจำนวน 6 ตัว ตาม
ที่โรงเรียนกำหนดไว้ ส่วนเสื้อนักเรียนแม่ไปจ้างเย็บเสื้อที่หัวรอ เพราะจะต้องปักกระ
เป่าที่มีอักษรย่อของโรงเรียนด้วย แม่เย็บเสื้อผ้าเล่นและกระโปรงนักเรียน ซึ่งเป็นผ้า
ถุงสำเร็จให้รินวันละตัว รวมทั้งกางเกงนอนเสื้อนอนก็หมดเวลาพอดีกับโรงเรียนเปิด
(น้ำท่วมเมฆ, หน้า 151) ในน้ำท่วมเมฆนั้นความรู้สึกที่รินบรรยายเมื่อครั้งแม่ตายทำ
ให้เห็นว่า มารดาเป็นสิ่งสำคัญต่อบุตรเป็นอย่างมาก

"รินไม่หิวจริง ๆ และไม่อยากทำอะไรเลย ไม่อยากขยับเขยื้อนไปไหน... ความ
สนุกสนานเมื่อวานนี้ หรือเมื่อคืนโน้นดับวูบลงสิ้นเชิง... รินไม่เคยรู้เลยว่าความ
รื่นรมย์ต่างๆ ของรินจะดับสนิทรวดเร็วจนเช่นนี้"

"รินรู้ว่าบัดนี้ไม่มีแม่ที่จะสั่งสอน ให้โอวาท และวางระเบียบแบบกรอบต่างๆ คอย
ดักเตือนให้รินอีกแล้ว. . . รินต้องพึ่งตัวเอง รินอาจจะยังคงมีป่าที่อยู่ใกล้ แต่ป่าก็ไม่
สามารถจะพูดอะไรกับรินได้เหมือนที่แม่พูด ป่าก็พูดตามแบบของป่า เพราะฉะนั้นรินก็จำ
เป็นต้องฝึกตัวเองให้เข้าใจสิ่งต่างๆ รวดเร็วกว่าที่เคยเข้าใจ

รินทำเชือกข่าโง้งเง่า เหมือนแต่ก่อนไม่ได้อีกต่อไป รินต้องสำนึกให้ได้ว่า รินไม่มีแม่
ที่จะคอยชี้แนะทางที่ถูกที่ควรให้รินเดินอีกแล้ว

ริน รินไม่มีคุณแม่แล้วนะ รินเป็นที่คนโต รินต้องเป็นพี่คนโต รินต้องเป็นหลักให้
น้องๆ ละ คุรุประจำชั้นเตือนริน (น้ำท่วมเมฆ, หน้า 152-153)

การเอาใจใส่ของมารดาต่อบุตรนั้น นอกจากจะเอาใจใส่บุตรในเรื่องของการกินอยู่
แล้วก็ยังกวาดขันเรื่องความประพฤติ บุตรชายนั้น มารดามีบทบาทควบคุมการประพฤติน้อยกว่าบุตร
สาวเพราะในบุตรสาวนั้น นอกจากจะต้องดูแลความประพฤติให้เรียบร้อยแล้วยังรวมถึงการดูแล
เรื่องความประพฤติทางชู้สาว อันเป็นเรื่องสำคัญของบุตรสาวที่มีโอกาสเสียหายมากกว่าบุตรชาย
อย่างเช่น คุณราศรีในดอกหญ้า ก็ดูแลขมาซึ่งเป็นบุตรสาวและเมื่อสังเกตเห็นว่าขมารักเทินเป็น
พิเศษ เธอก็คอยระมัดระวังยิ่งขึ้น หรือดูแลบุตรสาวใกล้ชิด เช่น นางอนุชในเพชรในเรือน มารดา
ของนिरชาได้ไปดูบ้านและที่อยู่ของคุณหญิง และได้ไปส่งนिरชาเพื่อนिरชาเดินทางไปอยู่บ้านคุณหญิง
พร้อมทั้งฝากฝังบุตรแกผู้อื่นเพื่อจะได้มีคนช่วยดูแลบุตรเธอด้วย

นางอนุชแต่งตัวเสร็จแล้ว เตรียมพร้อมจะไปส่งบุตรถึงที่อยู่ใหม่ของหล่อน ซึ่งใช้
เวลาระหว่างที่นिरชายังไม่พร้อมนั่งสนทนากับนายลาก

"ยังไง ก็ต้องให้คุณลากช่วยแนะนำอะไรที่ยังไม่เข้าใจบ้างก็แล้วกัน เพราะนिरชายัง
ใหม่และไม่รู้เรื่องเกี่ยวกับบ้านที่จะไปอยู่มาก่อนเลย

"ผมของรับรองครับ คุณนาย" นายลากรับรองอย่างเต็มอกเต็มใจ (เพชรในเรือน,
หน้า 158)

นอกจากการดูแลควบคุมความประพฤติต่างๆ แล้วมารดายังมีสิทธิ์จัดหาคู่ครองให้กับ
บุตรชายหญิงของตน หากว่าบุตรชาย-หญิงนั้นยอม เช่น คุณธูลี จัดการให้สักการแต่งงานกับปุริมาน
ในบาดาลใจ ซึ่งสักการกล่าวว่า

"ทำไมจะไม่บังคับ คุณแม่บังคับใจฉันอย่างร้ายกาจในฐานะเป็นลูก ฉันพูดไม่ออกไม่
อยากจะทำให้ท่านผิดหวัง และอีกอย่างหนึ่งฉันก็คิดว่าดีเหมือนกัน ฉันจะได้เลิกเดือดร้อน
รำคาญเรื่องคุณแม่กับยายตัวพาหญิงมาเที่ยวเซ็กส์กันเสียที" (บาดาลใจ, หน้า 142)

แม้ว่ามารดาอาจจะไม่ได้เป็นผู้หาคู่ให้กับบุตร แต่ว่า ก็คอยดูแลว่า ชายหรือหญิงที่จะ
เป็นบุตรชาย บุตรสะใภ้ของตนเองนั้นเหมาะกับบุตรของตนหรือไม่เช่นกัน ถ้าหากเห็นว่าเหมาะสม
ก็สนับสนุน เช่น คุณนายพงาในชลธิพิศวาส บุษจาจะแต่งงานกับอรมาภียินดีรับจัดงานแต่งงานให้ หากว่า
มีมารดาบางประเภทที่ไม่ยินยอมให้บุตรชายของตนแต่งงานซึ่งเป็นมารดาที่หลงรักลูกตนเองนั้นก็
ปรากฏในพระจันทร์หลงเงา คุณนายวิเชียรเลขา ซึ่งไม่ยินยอมให้สิโรตม์บุตรชายอยู่กินกับอินทิตรา
ซึ่งด้วยอำนาจของการเป็นมารดา จึงทำให้คุณนายขัดขวางเขาได้แม้จะไม่สำเร็จเลยทีเดียว แต่ก็
เป็นการใช้อำนาจมารดาไปในทางที่ผิด

การเลือกคู่ของหญิงสาวนั้น มีมารดาเป็นผู้กำหนดชัดเจน ในน้ำผึ้งขมที่โรสบังคับให้กั๊ง
สตาลมาอยู่กับปรีมทั้งที่กั๊งสตาลไม่มีจิตใจที่เห็นด้วยกับมารดาเลย แม้ว่าโรสจะทำด้วยความหวังดี
ต่อบุตรก็ตาม กั๊งสตาลไม่สามารถโต้ตอบปฏิเสธได้ เพราะโรสอยู่ในฐานะมารดา อันเป็นสถาน
ภาพที่สูงที่ควรเชื่อฟังและเคารพนับถือ

นอกจากจะมีอำนาจในเรื่องการแต่งงานของบุตรธิดาแล้ว มารดาบางคนก็อาจจะต้อง
รับผิดชอบเรื่องการใช้จ่ายของบุตรด้วย ถ้าหากบิดาของบุตรไม่มีความรับผิดชอบเพียงพอ แต่ก็
ปรากฏเป็นส่วนน้อย เช่น นางชื่นบุญ ในพระจันทร์หลงเงา ได้ยืมเงินคุณนายวิเชียรเลขา เพราะ
จำเป็นต้องนำไปใช้จ่ายในการศึกษาของบุตร

มารดาได้รับการสรรเสริญมากที่สุด ในเรื่องความรักต่อบุตรไม่มีคนใดที่จะไม่มีความรัก
ต่อบุตร แม้ว่าในบางครั้งมารดาอาจจะกระทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง แต่ก็กระทำไปด้วยความรักบุตร
อย่างแท้จริง ซึ่งอาจเกิดเลยเป็นความหลงเช่น คุณนายวิเชียรเลขา ในพระจันทร์หลงเงา

มารดาคือที่พักพิงแก่บุตรเมื่อยามเดือดร้อน เช่น คุณราศรีในดวงตาสวรรค์ ซึ่งเมื่อ
ราวินมีปัญหากับพันพรเรื่องชู้สาว คุณราศรีก็รับผิดชอบการกระทำของราวินหรือปรีมาณในบาดาลใจ
เมื่อมีปัญหากับสักการมากขึ้น เธอก็กลับไปอยู่กับมารดาที่เชียงใหม่ โรสในน้ำผึ้งขม ก็คือที่พึ่งพิง

กังสตาลเมื่อเธอมีปัญหาคอครบครักกับปุริม กังสตาลก็ไปปรึกษาโรสเสมอ หรือนิรชาในเพชรในเรือน เมื่อมีปัญหาไปหลงรักชายที่มีพันระแล้วมารดาของเธอก็รับรู้และช่วยนิรชาแก้ปัญหา

แม้ว่ามารดาจะมาจากคนที่มีสถานภาพต่ำ เช่น นางเนียนในประตูลีเทา หรือนางจรัสในลายดอกหญ้า ในด้านการเป็นภรรยาตูดกตำมากแต่ในด้านการเป็นมารดาบุตรของเธอก็ได้ความเคารพนับถือมาก นางเนียนมีสิทธิที่จะว่ากล่าวนตีไม่ให้มายุ่งเกี่ยวกับเง็กจวลได้อย่างเต็มปากเต็มคำ เพราะนางเป็นมารดาของนตี

สถานภาพความเป็นมารดาของสตรีจึงเป็นสถานภาพที่สูงอันเนื่องมาจากมารดาคือ ผู้ที่รักบุตรสาวมากที่สุด เป็นผู้หวังดีและเป็นที่ยิ่งแก่บุตร เป็นผู้อุปการะเลี้ยงดูบุตร บุตรจึงเคารพนับถือมารดาและกตัญญูต่อมารดา ด้วยการเชื่อฟังและเลี้ยงดูยามแก่ชรา (จุไรรัตน์ จันทรธำรงค์, 2530)

1.1.4 ในฐานะ ย่า ยาย พี่สาว และน้องสาว

สถานภาพของการเป็นย่า ยาย นั้นเป็นสถานภาพสูงที่ได้รับการเคารพยกย่อง เช่น คุณหญิงจิตราในเพชรในเรือน ย่าและยายจะได้รับการเคารพยกย่องเท่าเทียมกันทุกสถานะทางสังคม แต่อำนาจการบ้านเรือนหรือการมีสิทธิในการออกความคิดเห็นเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของลูกหลานนั้นอยู่ที่ว่า ย่าและยายนั้นเป็นที่ยิ่งแก่บุตรหลานเพียงใด เช่น คุณหญิงจิตราในเพชรในเรือน ผู้เป็นย่าของเลอไท คุณหญิงมีอำนาจมาก เพราะว่าเธอมีสมบัติมาก และเป็นที่ยิ่งแก่ลูกหลาน

พี่สาวและน้องสาว ก็มีบทบาทในเรื่องความสัมพันธ์ในรูปของระบบอาวุโส หากเป็นพี่สาวก็มีสิทธิในการว่ากล่าวตักเตือนน้องและถ้าเป็นน้องสาวต้องให้ความเคารพเชื่อฟัง พี่สาวอาจจะต้องดูแลน้องๆ ถ้าหากว่าบิดา มารดา ไม่สามารถจะดูแลได้เต็มที่ เช่น ปิ่นในสายรุ้งสลาย นั้นมีหน้าที่ต้องเลี้ยงดูให้การศึกษาแก่น้องชาย

1.2 สถานภาพทางการศึกษา

แต่เดิมการศึกษาอบรมของสตรีเน้นด้านกิจการบ้านเรือน กิริยามารยาทการประกอบอาหารตลอดจนการประดิษฐ์กรรม และสตรีชั้นสูงจะได้รับการฝึกอบรมให้มีความประณีตละเอียดลึกซึ้งกว่าสตรีสามัญ ส่วนการเรียนวิชาหนังสือนั้นถือเป็นปัจจุบันเท่านั้น (บุญยงค์ เกษเทศ, 2532) แต่เมื่อมาถึงยุคนี้ ซึ่งเป็นเวลาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตยโดยรัฐบาลได้ส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาแก่สตรี ซึ่งแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2503 ก็ได้มุ่งเน้นให้หญิงและชายมีโอกาสได้รับการศึกษาเท่าเทียมกันอย่างต่ำจนจบการศึกษาภาคบังคับ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526) ดังนั้นโอกาสที่สตรีจะได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียนจึงมีมากขึ้นและมีสตรีในยุคนี้ที่ได้รับการศึกษาสูงกว่าก่อน และในกลุ่มสตรีชั้นสูงนั้นได้มีโอกาสได้รับการศึกษาที่มากกว่าสตรีในกลุ่มอื่น (สภาสตรีแห่งชาติ, 2518)

สถานภาพทางการศึกษาของสตรีในยุคนี้กล่าว ได้ว่าเริ่มมีการเรียนหนังสือระบบโรงเรียนแล้วแต่ความสำคัญของการศึกษานั้น ไม่ได้อยู่ที่เรียนเพื่อยังชีพ แต่เรียนเพื่อเพิ่มพูนความรู้ของตนเองให้ดีขึ้น การได้รับการศึกษาของสตรีในด้านการครัวเรือนนั้นยังคงความสำคัญอย่างมากและในสังคมก็ยังคงมีความคิดว่าการเรียนในระบบโรงเรียนไม่สำคัญเท่าการเป็นแม่บ้าน เช่น ปริมาณในเรื่อง บาดาลใจ เมื่อเรียนจบชั้น ม.8 มารดา ก็ให้แต่งงานกับสักการซึ่งคุณชูลิเก้ได้กล่าวว่า

"ยายเห็งนี่ เธอตั้งใจจะให้เรียนมหาวิทยาลัยเทียวหรือ" คุณปริมพยักหน้า แต่ก็รู้สึกแปลกในคำถามของเพื่อน จึงหันไปหัวเราะกับคุณหลวงผู้นั่งเอกเขนกอยู่บนเก้าอี้ถัดไป

"ดูซิคะ ชูลิเก้เขาถามขอบกล สมัยนี้ใครๆ ก็ตั้งใจจะให้ลูกเรียนจบมหาวิทยาลัยกันทั้งนั้น ความรู้ๆ ปลาย นะมันใช้ไม่ได้แล้วไม่เหมือนสมัยก่อน"

"ก็ไม่เห็นน่าแปลกอะไรเลย" คุณนายว่า "คนเราจะมีปัญญาเข้ามหาวิทยาลัยทุกคนเมื่อไหร่ละ สำหรับยายเห็งยังไม่น่าแปลกแถมเป็นผู้หญิง" (บาดาลใจ, หน้า 80)

และเช่นเดียวกัน กังสตาลใน น้ำผึ้งขม จบการศึกษาแค่ชั้นมัธยมปลาย มารดา ก็ให้มาอยู่เป็นภรรยาของปูริม โดยเห็นว่าการแต่งงานของบุตรสาวเป็นสิ่งที่สำคัญกว่าการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษาของหญิงจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับสถานภาพทาง เศรษฐกิจและสังคม เป็นสำคัญด้วย

ถ้าหากเด็กหญิงนั้นอยู่ในฐานะทางเศรษฐกิจดี จะได้รับการศึกษาสูงตามไปด้วย (อุ้นตา นพคุณ, 2530) เช่น ฉันทวิลาศในสายรุ้งสลาย จบการศึกษาด้านและเลขานุการจากต่างประเทศ ตติยาในชลธิศवास จบการศึกษาระดับปริญญา ด้านคหกรรมศาสตร์ สตรีสาวเหล่านี้มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง และสำหรับผู้หญิงที่มีสถานภาพทางสังคมที่ตึ่ปานกลางก็จะเรียนจบอย่างน้อยก็คือจบชั้นมัธยมศึกษา เช่น กระยาทิพย์ ในหนามกุหลาบ กังสตาลในน้ำผึ้งขม ปริมาณในบาดาลใจ ต่างก็จบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาเท่านั้น

ส่วนหญิงสาวที่อยู่ในฐานะด้อยทางเศรษฐกิจก็จะได้รับการศึกษาเ็น้อยลงไป เช่น ปิ่นในสายรุ้งสลาย นั้น ก็ได้รับการศึกษาเพียง ม.3 เท่านั้น ตัวละครชนชั้นล่างอื่นๆ ไม่มีบทบาทที่เห็นชัดว่า มีการศึกษาในระดับใดที่แน่ชัด เช่น แพน ในดอกหญ้า ก็ได้รับการศึกษาเบื้องต้นที่บ้านอยุธยา เพียงแค่จบชั้นประถมศึกษา ซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับ สรุปได้ว่าอย่างต่ำที่สุดหญิงสาวในยุคนี้จะได้รับการศึกษาในชั้นประถม ซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับ (กมล ชาญเลขา, 2499)

สำหรับสตรีนั้น ยังคงมีคตินิยมที่ว่าการศึกษาในระบบโรงเรียนไม่สำคัญเท่ากับการศึกษาเพื่อเตรียมตัวเป็นแม่บ้าน. . . สตรีชั้นสูงและชั้นกลางในยุคนี้ยังออกทำงานนอกร้านเพื่อเลี้ยงชีพน้อยมากนัก การทำงานนอกร้านนั้นจะเป็นการทำงานเพราะมีความรู้ในด้านนั้นเพื่อประสบการณ์ โดยไม่ได้มีความสำคัญในด้านเศรษฐกิจของครอบครัว เช่น การทำงานของนิรชาในบริษัทแห่งหนึ่ง เมื่อเธอมีปัญหาด้านจิตใจ เธอก็ลาออกได้ทันทีโดยไม่ต้องกังวลถึงเศรษฐกิจในครอบครัว แต่ก็มีหญิงสาวรุ่นใหม่หลายคนเห็นว่าการศึกษาสำคัญ เพราะเป็นทางไปสู่การเลี้ยงชีพด้วยตนเอง

กังสตาลในน้ำผึ้งขม เมื่อจบชั้น ม.8 แล้ว มารดาก็ให้มาอยู่เป็นนรธยาของบุรีม โดยที่มารดาของเธอเห็นว่าการมีคู่ครองที่ดีเป็นสิ่งที่ดี เป็นสิ่งที่มารดาปรารถนาที่สุด และเห็นว่าดีกว่าการเรียนสูง แต่ว่ากังสตาลนั้นเห็นความสำคัญของการศึกษาในโรงเรียนมากกว่า เพราะเล็งเห็นความสำคัญของการทำงานเลี้ยงชีพด้วยตนเอง

แต่ก้านแก้วคงโชคดีกว่าหนู แม่อย่าให้แกออกจากโรงเรียนกลางคันเหมือนหนูนะจะยังเียง ก็ขอให้แกจบมหาวิทยาลัยจะได้ออกมาทำงานหาเลี้ยงตัวได้ ไม่ต้องวิตกว่าจะลำบาก ถ้าไม่มีคนเลี้ยงดู

"แกน้อยใจหรือโกรธที่ไม่มีโอกาสอย่างน้อง แต่แกควรภูมิใจนะว่าแกโชคดีกว่า เพราะถึงจะเรียนเพียงแค่นี้ แต่แกได้คุ้มครองรำรวย แม้เห็นว่ามีคนให้เรากินน่ะดีกว่า ต้องไปหากินเองนะ" (น้ำผึ้งชม, หน้า 155)

การศึกษาในระบบโรงเรียนเริ่มแพร่หลาย เป็นที่นิยมกันว่าบุตรในชนชั้นสูงสมควรได้รับการเล่าเรียนให้มากเพียงพอที่จะได้ชื่อว่ามีความรู้ดี เช่น จบปริญญาตรี เพราะว่า

"อ่อน ความใฝ่ฝันของอ่อนจบสิ้นลงแล้วเพียงแค่นี้ อาไม่อยากจะแก้งอ่อนหรอก แต่มันไม่มีประโยชน์อะไร อาให้อ่อนเรียนก็เหมือนอาสาสนับสนุนให้อ่อนไปจากอาเร็วขึ้น อารู้นะว่าอ่อนมีความหวังอะไรอยู่ เขาแค้นหัวเราะ (พฤกษาสวาท, หน้า 210)

"ผู้ชายส่วนมาก ถ้าเขาสูง เขาดี เขามีคุณภาพ เขาก็อยากจะได้ผู้หญิงที่สูง ที่ดี ที่มีคุณภาพ ก็ถ้าอาบั้นให้อ่อนเต็มไปด้วยคุณภาพเป็นที่หมายปองของผู้ชายเสียแล้วจะเหลืออะไรอีกเล่า" (พฤกษาสวาท, หน้า 210)

เป็นการแสดงให้เห็นว่าในยุคนี้ คุณค่าของสตรีก็ประกอบด้วยคุณวุฒิทางการศึกษา หากแต่ว่าคุณวุฒิทางการศึกษานี้มิได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะทำมาหาเลี้ยงชีพโดยตรง การศึกษามีส่วนเพิ่มพูนคุณสมบัติของสตรีให้มากยิ่งขึ้นว่า มีความรู้ ความเฉลียวฉลาด สตรีในยุคก่อนหน้านี ซึ่งปรากฏในตัวละครรุ่นแม่ ไม่พบว่าตัวละครใดที่จะเป็นผู้มีการศึกษาในระบบโรงเรียนพอที่จะทำมาหาเลี้ยงชีพ หากว่าสตรีเหล่านี้มีความชำนาญในงานบ้านงานเรือนมากกว่า ดังนั้น เมื่อตกอยู่ในภาวะที่จะต้องเลี้ยงครอบครัวก็มักจะต้องเลี้ยงครอบครัวด้วยการขายสมบัติเก่าๆ ของตนเอง เช่น คุณชื่นบุญ ในพระจันทร์หลงเงา ต้องขายสมบัติเก่าเพื่อเลี้ยงครอบครัว

"ใครบ้างที่อับจนถึงกับการขายพระกินเหมือนอย่างเรา" เธอรำพึงนึกถึงพระพุทธรูปสมัยเชียงแสนรุ่นแรก อายุกว่า 1,000 ปี เนื้อเป็นทองชมพูหุ่ เป็นพระพุทธรูปเก่าแก่ตกทอดมาตามสายตระกูลกัรวุฒิ พร้อมกับพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ มีลักษณะงามเป็นที่ยกย่องและอยากได้กันมากที่สุดในหมู่ลักเลงพระ . . ." (พระจันทร์หลงเงา, หน้า 215)

สีพันเจ็ดร้อยห้าสิบ ที่ได้มาจากนางวิเชียรเลขาเมื่อคืนนี้ยังไม่พอ เพราะนอกจากค่าเทอมบุตร 4 คน แล้วยังค่าใช้จ่ายในบ้าน กับเมื่อเช้านี้บุตรชายคนโตเข้ามาหาและ

ถามว่า "คุณแม่ชะ มีเงินสักพันใหม่ ของผมหมดเกลี้ยงเลยเหลืออีกตั้ง 8 วันกว่าจะสิ้นเดือน (พระจันทร์หลงเงา, หน้า 85)

แขนงวิชาการศึกษาสูงกว่าระดับมัธยมสามัญสำหรับผู้หญิง มักจะเป็นการศึกษาที่อยู่ในวงแคบที่เกี่ยวกับงานด้านคหกรรมศาสตร์ซึ่งเป็นงานปฏิบัติในครัวเรือน (คณะอนุกรรมการพัฒนากิจการและบทบาทสตรี, 2523) ซึ่งอดีต ในลายดอกหญ้า เรียนจบมาในสาขานี้ นอกจากนี้ก็มีสาขาวิชาเกี่ยวกับเลขานุการ งานบัญชี ดังที่วีฟารีในพระจันทร์หลงเงา, นิรขินในเพชรในเรือน และฉันทวิลาศในสายรุ้งสลาย ได้เรียนจบการศึกษาด้านนี้มา

ผลจากการศึกษานวนิยายพบว่า การศึกษาทำให้สตรีมีความมั่นใจในตนเอง และมีเสรีภาพในความคิดมากขึ้น เช่น รัตติกร ในประตูลีเทามีความคิดเสรีมากกว่าเก๋จวลีผู้ซึ่งอยู่แต่ในบ้าน "โรงเรียนประจำ ทำให้หล่อนคิดฝันที่จะได้อิสระภาพโดยเต็มที่เมื่อพ้นวัยศึกษา" (ประตูลีเทา, หน้า 148)

รัตติกรมีความคิดที่จะต่อต้านคุณตาเมื่อพบว่าคุณตาไม่มีเหตุผลในการกีดกันไม่ให้เธอพบปะญาติผู้ใหญ่ของเธอ

สิ่งเหล่านี้เป็นผลจากการที่รัตติกรรู้จักการคิดอย่างมีเหตุผลมากขึ้น

การศึกษาในระดับประถมและมัธยมนั้น ผู้ปกครองส่วนใหญ่ก็นิยมให้บุตรเข้าโรงเรียนประจำ เช่น รัตติกรในประตูลีเทา และรินในน้ำท่วมเมฆ ซึ่งรินเล่าให้ฟังถึงสภาพของโรงเรียนประจำสตรีว่า

"รินนอนเตียงติดกับพี่น้องหรือเจ้าน้อยซึ่งเป็นเจ้าเมืองเหนือ ปาดนอนอยู่เตียงตรงข้ามกับยมอยู่สุดแถว และหญิงอยู่แถวเดียวกับปาด

ระมัดระวังอีกครั้งหนึ่ง ตอนหกโมงเย็น ซึ่งเป็นเวลาที่รินอาบน้ำเสร็จแล้ว ห้องน้ำห้องส้วม นักเรียนประจำอยู่ชั้นล่างของตึกนอนนี้ บันไดลงเป็นสัดส่วนมีประตูเหล็กรั้งใส่กุญแจไว้แน่นหนาคนเข้าออกในเวลากลางคืน ซึ่งเป็นเวลาที่นักเรียนประจำบนตึกเรียน และเวลากลางคืน ซึ่งนักเรียนเดินแถวเข้าห้องนอนแถว (น้ำท่วมเมฆ, หน้า 390)

ส่วนการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยนั้นสตรีมีเสรีภาพในการเลือกเรียนในสาขาวิชาต่างๆ และมีเสรีภาพในการคบเพื่อนผู้ชาย

ยามว่างชั่วโมงเรียน หากพรรคพวกรินไม่รวมกันไปจุฬารือนั่งอยู่แถวร้านท่าพระจันทร์ก็จะนั่งคุยกันอยู่ตามขอบสนามหลังตึกบัญชี บางวัน แพะ หมู และสุขก็มาเยี่ยมก็ทำให้อกลุ่มขยายกว้างออกไป (น้ำท่วมเมฆ, หน้า 537)

กล่าวได้ว่าในยุคนี้เปิดโอกาสให้สตรีได้ศึกษาเล่าเรียนได้ เรียนได้สูงสุดขึ้นมหาวิทยาลัย แต่ว่าสตรียังไม่นิยมศึกษาในระดับสูงๆ มากไปกว่าการมีครอบครัวและแต่งงาน และถึงแม้ว่าการศึกษาในโรงเรียนจะสูงขึ้นแล้ว สตรียังคงต้องมีคุณสมบัติในเรื่องการครัวเรือนอย่างดี สตรีจะมีการศึกษาสูงหรือต่ำ องค์ประกอบสำคัญอยู่ที่สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวเป็นสิ่งสำคัญ ด้วยหญิงสาวในตระกูลสูงและมีฐานะทางเศรษฐกิจดีก็จะมีการศึกษาสูงแต่สตรีที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำจะมีการศึกษาต่ำในระดับประถม

1.3 สถานภาพทางเศรษฐกิจ และแรงงาน

สตรีส่วนใหญ่ที่ไม่มีบทบาทในเชิงเศรษฐกิจชัดเจนมากนัก โดยเฉพาะสตรีชั้นสูงและสตรีในชนชั้นกลาง เนื่องจากสตรีเหล่านี้เมื่อแต่งงานแล้ว มักทำหน้าที่เป็นแม่บ้านอย่างเดียว ไม่นิยมออกไปทำงานนอกบ้าน เพราะว่าสามีสสามารถเลี้ยงดูภรรยาได้หรือตนเองมีทรัพย์สินสมบัติเพียงพอที่จะเลี้ยงตนเองเช่น กังสดาลในน้ำผึ้งขมอยู่กับปริมชายหนุ่มที่มีทรัพย์สินมากมาย ซึ่งทำเป็นความพอใจสูงสุดของโรสมารดาของกังสดาล ที่จะมีผู้คุ้มครองและเลี้ยงดูเธอในฐานะแม่บ้านของเขา

ในเรื่อง พฤษภาทมิฬ นั้นพบว่าตัวละครสตรี เช่น นางอรรณการประกาศ สติ และประภัสสร ต่างก็เป็นผู้ดูแลบ้าน ทำงานบ้าน ไม่ได้ออกไปทำงานนอกบ้านแต่อย่างใด เช่นเดียวกับคุณนายพวงในชลธิศवास คุณหญิงวิชนีในสายรุ้งสลาย คุณเพ็ญในหนามกุหลาบ คุณนายตำรวจวิทยาในบาดาลใจ และสาวตรีในวิหคที่หลงทาง

ในบางครอบครัวที่สตรีอาจจะเป็นผู้รับผิดชอบการเงินภายในบ้าน การทำงานนอกบ้านของสตรียังไม่เปิดโอกาสมากนัก หนทางในการเลี้ยงชีพของสตรีเหล่านี้จึงออกมาในรูปแบบของการขาย

ทรัพย์สินที่ตนมีอยู่ เช่น คุณชื่นบุญ ในพระจันทร์หลงเงา ที่ขายของเก่าเลี้ยงบุตรหรือว่า อาจจะมีบ้านให้คนเช่า เช่น คุณนายพวงในชลธิพิศวาส หรือการหารายได้ด้วยการออกดอกเบี้ยยเงินกู้ เช่น คุณนายวิเชียรเลขาในพระจันทร์หลงเงา เป็นต้น ซึ่งการนำรายได้เข้าสู่ครอบครัวของสตรีมักจะเป็นรายได้ที่พอจะมาช่วยครอบครัวได้บ้าง แต่ไม่ใช่รายได้หลักและมักจะเป็นรายได้ที่สตรีผู้นั้นเก็บเอาไว้ใช้จ่ายเองหรือเก็บเอาไว้ใช้ในครอบครัวบ้าง

ส่วนสตรีสาวที่ยังโสดจำนวนหนึ่งทำงานนอกบ้าน มักมีการศึกษาสูงและยังเป็นโสด งานที่ทำงานจะต้องเป็นงานที่อยู่ในระดับดีไม่เป็นการเสื่อมเกียรติยศ หรือต้องเป็นงานที่เสริมคุณค่าให้ตนเอง ไม่ใช่ทำงานในเชิงเศรษฐกิจเพื่อเลี้ยงดูครอบครัว เช่น การทำงานของฉันทวิลาศในสายรุ้งสลาย ในตำแหน่งเลขาท่านรัฐมนตรีซึ่งเป็นงานที่มีเกียรติยศมาก

ตติยา ในชลธิพิศวาสทำงานในบริษัทแห่งหนึ่ง เพราะว่า เธอมีความรู้ดีจบมาจากปริญญ์ ทั้งที่ เธอไม่ต้องทำงาน เธอก็มีทรัพย์สินสมบัติจำนวนมากแล้ว

ตติยา รักชลธิ เกิดมาเพื่อความสุขโดยแท้ หล่อนเป็นทายาทของตึกแดง ซึ่งถึงแม้จะไม่รุ่งเรืองโอ้อวดดังสมัยก่อน แต่ก็ยังมีรายได้พอกินพอใช้อย่างสบายโดยไม่ต้องกระเสือกกระสนหางานทำให้อายกล้าบากลเลย เพียงเงินค่าเช่าจากเรือนต์ประมง 3 ล้ำก็เหลือเพื่อสำหรับการครองชีพ ยังรายได้จากค่าเช่าตึกแถว 3 ห้อง ที่ย่านชุมชนมุนชนในกรุงเทพฯ อีกเล่า นอกจากนั้นยังมีที่ดินว่างเปล่า ทั้งที่ขานพระนครและในพระนครอีก 4 แห่ง ซึ่งราคาของมันก็กำลังถีบสูงขึ้นทุกวัน เพียงเท่านั้นก็พอเกินพอสำหรับที่จะครองชีวิตอยู่อย่างไม่เดือดร้อน (ชลธิพิศวาส, หน้า 35)

นิรชาใน เรื่องเพชรในเรือนทำงานเป็นพนักงานบัญชีในบริษัทแห่งหนึ่ง และต่อมาเมื่อเธอมีปัญหา ก็ออกมาทำงานเป็นผู้ดูแลพยาบาลคุณหญิงจิตรา นิรชาไม่ได้ทำงานเพื่อยังชีพแต่ทำงานเพื่อเป็นประสบการณ์ชีวิต

งานสำหรับผู้หญิงที่ปรากฏคือ วิชาชีพครู ซึ่งปรากฏอยู่เรื่อง น้ำท่วมเมฆ ประตูลีเหว และดอกหญ้า มีบทบาทของครูเกือบทั้งหมด อันแสดงว่าสตรีมีอาชีพเป็นครู ซึ่งการเป็นครูนี้มักจะ

เป็นครูด้วยใจรักอาชีพมากกว่าจะเป็นเพราะเศรษฐกิจบังคับและเป็นหญิงสาวโสดที่ไม่แต่งงาน จึงไม่มีหน้าที่แม่บ้าน

"ครูโรงเรียนไม่เห็นค่อยแต่งงานกันเลยสักคน ทั้งๆ ที่สาวๆ สวยๆ ทั้งนั้น พวก
 รินวิจารณ์ คงเป็นเพราะครูส่วนมากเป็นลูกพระยาหมื่นละมั่ง เลยต้องเลือกมากหรือไม่
 ก็เป็นเพราะผู้ชายเข้าไม่ถึง" (น้ำท่วมเมฆ, หน้า 374)

นอกจากงานวิชาชีพครูแล้ว ลักษณะงานที่เป็นงานของสตรีนั้นกล่าวได้ว่าเป็นงานด้าน
 บริการเช่นงานเลขา งานดูแลคนชราหรือเป็นงานในสำนักงาน เช่น เสมียน งานพนักงานบัญชี
 โดยทั่วไปไม่พบว่าจะมีงานที่เป็นระดับหัวหน้างานหรือเจ้าของกิจการใหญ่ระดับบริษัทอยู่ด้วย

สำหรับชนชั้นล่างนั้น สตรีมีบทบาทในเชิงเศรษฐกิจต่อครอบครัวมากกว่าชนชั้นสูง เช่น
 ปิ่นในเรื่องสายรุ้งสลายนั้น ปิ่นต้องทำงานตัดเย็บเสื้อผ้าเพื่อเลี้ยงดูบิดามารดา และส่งเสียให้น้อง
 ชายศึกษาเล่าเรียน

"ฉันยังไม่อยากคิดเรื่องรักหรือแม่จ๋า ฉันยังมีเรื่องต้องทำอีกเยอะ นายติ นายยะ
 รอดปากเหยี่ยวปากกาไปได้เมื่อไร ฉันก็อาจจะมีเวลาเป็นตัวของตัวเองบ้าง"

แม่พยักหน้า มองดูลูกคนโตอย่างชื่นชม

"คิดถึงน้องให้มากๆ ก็แล้วกัน อีกไม่เท่าไรพ่อก็จะถูกปลดเกษียณแล้ว. . . ถ้า
 เอ็งไม่เป็นหลักอยู่อีกคนป่านนี้เราก็มัวไปตั้งนานแล้ว" (สายรุ้งสลาย, หน้า 334)

และในเรื่องในกระแสดวง สกุนตลาต้องทำงานเพื่อเลี้ยงชีพตนเองเนื่องจากมี
 ฐานะยากจน

อินทราในพระจันทร์หลงเงา ก็ต้องทำงานเป็นโอปะเรเตอร์ให้กับบริษัทแห่งหนึ่งเพื่อ
 เลี้ยงดูตนเอง เพราะวามารดาของสามีไม่ชอบเธอและสามี เธอไม่ได้เลี้ยงดูเธอ

ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า สตรีที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีจำเป็นต้องทำงานเลี้ยงดูตนเอง
 และหากเป็นสตรีที่มีพื้นเพที่ต่ำมากและไม่มีการศึกษาเพียงพอที่จะทำงานในบริษัทหรือรับราชการ
 ก็มักจะต้องเป็นคนรับใช้ในบ้านซึ่งมีปรากฏอยู่ในทุกเรื่อง เช่น แอ็ดในเพลิงบุญ, สมพรในชลธิศ

वास นางชนิดในสายรุ้งสลาย ซึ่งแรงงานเหล่านี้เป็นงานด้านบริการ งานรับใช้ภายในบ้านซึ่งเป็นงานที่ต้องการแรงงานผู้หญิง

แม้ว่าแรงงานส่วนใหญ่ของสตรีชั้นสูงที่อยู่ในฐานะแม่บ้านหรือบุตรสาวที่ช่วยเหลือมารดาทำงานบ้าน จะไม่มีผลทางเศรษฐกิจในครอบครัวโดยตรงแต่ก็ถือว่าเป็นแรงงานสำคัญต่อครอบครัวที่ขาดไม่ได้ และสตรีเหล่านี้ก็ต้องเหน็ดเหนื่อยในการทำงานเช่นกัน

1.4 สถานภาพทางการเมือง และการปกครอง

ในยุคต้นของกฤษณา อโศกสิน นั้นไม่ได้กล่าวถึงบทบาทของผู้หญิงในเรื่องการเมือง การปกครองเลย ทุกเรื่องมีแต่เรื่องภายในครอบครัวเท่านั้น บทบาทในด้านการเมืองและการปกครองของสตรีจึงไม่มีปรากฏ

1.5 สถานภาพทางกฎหมาย

สถานภาพทางกฎหมายที่ปรากฏเกี่ยวกับสตรีในยุคนี้ก็มีเพียงการบรรลุนิติภาวะเมื่ออายุ 20 ปี เช่น กังสดาลนั้นได้รับทรัพย์สินจากญาติทางบิดาจำนวนหนึ่ง แต่ว่าคุณบัว ระเบียบบุญของเธอได้เป็นผู้ดูแลจนกว่า เธอจะอายุ 20 ปี คุณบัวจึงจะได้เธอนำมาครอบครองได้ตามกฎหมายครอบครัวและมรดก

ภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมายมีได้เพียงหนึ่งคนเท่านั้น ซึ่งการเป็นภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมายนั้น ก็ได้ชื่อว่าเป็นภรรยาโดยสมบูรณ์ และมีสิทธิในทรัพย์สินมรดกของสามีเพื่อสามี เมื่อสามีสิ้นชีวิตลง (บรรพ 5 กฎหมายครอบครัวและมรดก)

หากภรรยาคนใดไม่ได้จดทะเบียนเป็นเมียโดยถูกต้องตามกฎหมายก็ยังไม่ได้รับสิทธิแต่อย่างใด เมื่อสามีตายลงเช่น ละออง ภรรยา นายไตร ในยุคต้นนี้งานนวนิยายของกฤษณา อโศกสินไม่ได้เขียนพาดพิงกับกฎหมายอื่นา นอกจากการรับมรดกที่สืบทอดมาจากบุพการี

2. สถานภาพสตรีในนวนิยายตั้งแต่ พ.ศ. 2511-2521 เป็นช่วงเวลาที่สองที่กินระยะเวลายาวนาน เพราะเป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงทั้งในสภาพสังคมในนวนิยาย และแนวเขียนนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน ซึ่งแต่เดิมนั้น กฤษณา อโศกสิน ได้สร้างตัวละครเอกหญิง

เป็นตัวละครในอุดมคติอย่างสมบูรณ์ จึงเป็นตัวละครที่ได้ภาพของสตรีที่สังคมคาดหวังมากกว่าเป็นสตรีที่ปรากฏจริงในสังคม

ในช่วงระยะเวลาที่สองนี้ สถานภาพของสตรีที่ปรากฏนั้นก็มีความหลากหลายและกว้างไกลขึ้นกว่าในยุคแรก

ด้วยวัยและประสบการณ์ที่มากขึ้น งานเขียนหลัง พ.ศ.2510 นั้น มีพัฒนาการมากขึ้นตามลำดับ กฤษณา อโศกสิน เริ่มนำตนเองออกมาจากแนวเดิม นั่นคือ เนื้อเรื่องมีความสมจริงมากขึ้น มีการนำสภาพแวดล้อมและชีวิตของคนอื่นในสังคมมาเป็นวัตถุดิบในงานเขียน ผู้อ่านเรื่อง น้ำชาเขทราย (2512-2513) สมัยนั้น ส่วนใหญ่จะคิดว่า 'พุทธรอง' ในเรื่องนี้เป็นภาพจำลองของสตรีผู้หนึ่งในตระกูลอัครมหาเศรษฐีของเมืองไทย (อัลภา อัลภาชน์, 2530 : 69)

ในปี พ.ศ.2511 กฤษณา อโศกสิน ได้รับรางวัลวรรณกรรมดีเด่น คือรางวัล ส.ป.อ. (องค์การสนธิสัญญาป้องกันร่วมกันแห่งเอเชียอาคเนย์) จากเรื่อง เรือมนุษย์ แม้ว่าเนื้อเรื่องในนวนิยายเรื่องนี้ยังคงเป็นเรื่องราวของปัญหาครอบครัว ตามแนวคิดของ กฤษณา อโศกสิน แต่ เรือมนุษย์ ก็สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงอยู่ในขณะนั้น (Kwande Rukpongse, 1975 : 484)

ม.ล.บุญเหลือ เทพสุวรรณ ได้กล่าวถึง เรือมนุษย์ ใน พ.ศ.2517 ว่า
เค้าเรื่องและเนื้อเรื่องแปลกจากหนังสืออื่น ๆ พอสมควร ผู้อ่านไม่ค่อยมีโอกาสเดาว่าตัวละครตัวไหนจะทำอะไร เหตุการณ์จะเป็นอย่างไร และลักษณะนิสัยของตัวละครก็แตกต่างกัน เนื้อเรื่องก็อาศัยลักษณะนิสัยต่าง ๆ ของตัวละครเหล่านั้น ไม่ค่อยต้องอาศัยความบังเอิญเช่นที่มักพบในนวนิยายทั่วไป ในหนังสือเรื่องนี้ นักประพันธ์ได้แสดงให้เห็นอยู่ในขั้นดี ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกว่าแต่งด้วยความตั้งใจ และมีความสมจริง (มล.บุญเหลือ เทพสุวรรณ, 2517 : 101)

ในช่วงเวลาเดียวกับที่กฤษณา อโศกสิน ได้เขียนนวนิยายเรื่อง เรือมนุษย์ เธอก็ได้เขียนเรื่อง ป่ากามเทพ (2510-2511) นั้น มล.บุญเหลือ เทพสุวรรณ ได้กล่าวว่า ป่ากามเทพ เป็น

วรรณกรรมที่ถ่ายภาพชีวิตซึ่งเข้าลักษณะของเจตนาการเขียนของกฤษณา อโศกสิน โดยแท้จริง (บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, 2517 : 103)

ในปี 2512 ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญเหตุการณ์หนึ่ง ซึ่งอาจเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญจุดหนึ่งในชีวิตของ กฤษณา อโศกสิน คือ เธอได้หย่าขาดจาก นายประพันธ์ ญาณารนพ โดยเธอได้ยกบ้าน-ที่ดิน และเงินสดในธนาคารให้สามี ลูกทั้ง 4 ก็ถูกพรากไป กฤษณา อโศกสิน ได้ให้สัมภาษณ์ใน ลลนา เมื่อ 2528 ถึงความรู้สึกในขณะนั้นว่า

พอรู้สึกว่าคุณถูกแย่งไปหมดแล้วเท่านั้น ซ็อค รู้สึกว่าครึ่งตัวแข็งเกร็งไปหมด แล้วปวดท้องขนาดหนักเหมือนคนมาบิดไส้... ท้องร่วง ตั้งแต่นั้นมา...อย่างไม่มีเหตุผลป่วยอยู่หลายวัน ... ต่อจากนั้นเหมือนคนที่ไม่มีชีวิตแล้ว (ลลนา, บัณฑิต, ม.ค. 2528 : อ้างถึงใน ถนนหนังสือ 2528 : 20)

ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า งานของกฤษณา อโศกสิน หลัง พ.ศ.2510 นั้นเป็นการแสดงถึงความขัดแย้งในชีวิตสมรส ปัญหาความแตกร้างในครอบครัว และการไม่สมหวังในชีวิตคู่ เป็นจำนวนหลายเรื่อง ได้แก่ เมียหลวง (2511-2512), มณีดิน (2512-2513), น้ำเซาะทราย (2512-2513), ฝนหยาดสุดท้าย (2510-2512), ไฟในทรวง (2511-2512) ทั้งนี้อาจเป็นเพราะอิทธิพลจากชีวิตสมรสที่แตกร้างของเธอส่วนหนึ่งที่เป็นแรงบันดาลใจให้เธอสนใจในปัญหาเหล่านี้ ประกอบกับช่วงระยะเวลาที่การหย่าร้างของสตรีก็มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นในสังคม ภาพที่กฤษณา อโศกสิน สะท้อนออกมาจึงเป็นภาพแสดงให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในสังคมด้วย ดัง เรื่องยศ จันทรศิริ ได้กล่าววิจารณ์งานของเธอในช่วงระยะเวลานั้นว่า

นวนิยายเหล่านี้โดยมากแล้วจะเป็นตัวแทนของชนชั้นกลางในสังคม ซึ่งน่าจะเป็นแวดวงที่ 'กฤษณา' สัมผัสอยู่มาก ข้อที่กล่าวมานี้น่าจะเป็นส่วนจริงที่ว่า 'กฤษณา' ได้สะท้อนออกมา เพราะไม่ว่าสถิติการหย่าร้างที่เป็นจริง หรือปัญหาวัยรุ่นที่เป็นอยู่ มักเกิดจากชนวนที่เป็นหน่วยย่อยของสังคมเสียก่อนคือครอบครัว (เรื่องยศ จันทรศิริ, 2518 : 21)

การที่สตรีหย่าร้างมากขึ้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสตรีจำนวนมากมีการศึกษาดี สามารถทำงานเลี้ยงตัวเองได้ จึงเกิดความมั่นใจที่จะดำเนินชีวิตได้ด้วยตัวเอง โดยไม่ต้องหวังพึ่งพาบุรุษภรรยา อโศกลิน ก็เป็นสตรีคนหนึ่งที่ย่าร้างและสามารถเลี้ยงตนเองได้เป็นอย่างดี หลังจากเธอหันมาเป็นนักเขียนอาชีพที่ประสบความสำเร็จมาก และสามารถส่งบุตรเรียนหนังสือในต่างประเทศได้ด้วยลำแข้งตนเองแต่เพียงผู้เดียว เนื่องจากบุตร-ธิดา ซึ่งได้จากไปในตอนแรกประสบปัญหา จึงต้องกลับมาอยู่ในอุปการะของเธอ

ผลงานของ ภรรยา อโศกลิน มีความสมจริงมากขึ้นโดยลำดับ ตัวละครมีลักษณะรอบด้านที่เป็นบุุคคล ซึ่งมีทั้งดีและชั่ว เด่นและด้อยอยู่ในตัวคนเดียวกัน เป็นการแสดงให้เห็นว่า เธอได้ตระหนักถึงความเป็นจริงในชีวิตและสังคมมากขึ้น ตัวละครในยุคหลังมีความแตกต่างจากยุคพาฝันของเธออย่างมาก จากตัวละครพาฝันที่แบ่งฝ่ายดี ฝ่ายร้ายอย่างชัดเจน ก็กลายเป็นตัวละครที่มีข้อดีและข้อเลวในคนเดียวกัน

การที่ ภรรยา อโศกลิน ได้สร้างผลงานที่สมจริงมากขึ้น ด้วยเป็นเพราะประสบการณ์ที่มากขึ้นและในการเขียนนวนิยาย เธอใช้วัตถุดิบที่เห็นในชีวิตประจำวันของเธอนั่นเอง (โลกหนังสือ, 2521 : 61) และโดยแท้จริงแล้ว เนื้อหาทางสังคม สภาพความเป็นอยู่ตามกาลสมัยนั้น ทำให้ตัวนักเขียนและผลงานของเขาไม่สามารถแยกออกจากกันได้ (ชัยสิริ สุมทรวณิช, 2528 : 39) ผลงานของ ภรรยา อโศกลิน จึงมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับสังคมนรอบตัวเธอเอง

นวนิยายยุคนี้ของเธอเน้นหนักในเรื่องชีวิตครอบครัว และปัญหาคู่สมรส ตัวละครสตรีส่วนใหญ่มักจะมีอายุในวัยผู้ใหญ่ตอนต้น ประมาณ 25-35 เป็นสตรีที่มีการศึกษาดี และมีความรับผิดชอบสูง สตรีออกทำงานนอกบ้านเพื่อแบ่งเบาภาระด้านเศรษฐกิจในครอบครัว และสตรีบางคนนั้นต้องรับผิดชอบครอบครัวโดยลำพัง เช่นเดียวกับความจริงในชีวิตของนักเขียนสตรีผู้นี้ นอกจากนี้ ตัวละครหญิงในช่วงหลังของงานเขียนของภรรยา อโศกลิน ยังเป็นสตรีที่ตระหนักถึงความเป็นจริงในชีวิตด้วยการได้รับประสบการณ์ที่ไม่สมหวังอย่างที่คาดหมาย อันเป็นแบบของชีวิตมนุษย์ทั่วไปในสังคมนั้นเอง

ในระยะต่อมา ภรรยา อโศกลิน ได้เขียนนวนิยายที่แสดงให้เห็นถึงสังคมในมุมกว้างขึ้นมากกว่าชีวิตในครอบครัว เป็นต้นว่า เธอเขียน รากแก้ว (2515-2517) ให้เป็นเรื่องเกี่ยวกับ

ความรักทางเพศระหว่างหญิงกับหญิง (Lesbianism) บัลลังก์โยบัว (2514-2515) ซึ่งตัวเอกมีลักษณะรักร่วมเพศ (Homosexuality) และมี ประตูที่ปิดตาย (2517-2518) ที่มีตัวละครเอกชายเป็นรักร่วมเพศอย่างชัดเจน ซึ่งในระยะเวลาที่ปัญหาล่าช้ากำลังเป็นที่สนใจในสังคมอย่างยิ่ง มีนักเขียนหลายท่านที่เสนอนวนิยายแนวปมวิปริต เช่น โสภาค สุวรรณ เขียน ตะวันลับฟ้า สุวรรณีย์ สุนธธา เขียน ลูกรัก เป็นต้น กว้างยิ่งไปกว่านั้น กฤษณา อโศกสิน ยังได้เขียน ตะวันตกดิน (2512-2514) ซึ่งได้แสดงปัญหาการเมือง การปกครองและระบบข้าราชการของประเทศ

กฤษณา อโศกสิน เป็นนักเขียนคนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์การเรียกร้องประชาธิปไตยของนิสิต นักศึกษา เมื่อ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 กฤษณา อโศกสิน ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

ดิฉันก็ชอบคุณเหตุการณ์ 14 ตุลา เพราะรู้สึกว่าเราจะได้สัมผัสความจริง งานระยะแรกของดิฉันเป็นงานที่อ่านเองสนุกอย่างเดียวไม่มีสาระอะไร

มีส่วนในแง่ที่ทำให้เรารู้สึกว่าบ้านเมืองมันเปลี่ยนไป แล้วหันกลับมามองงานของเราต้องดีขึ้น... ตึกว่าที่เคยทำมาก่อน ๆ ในด้านใดด้านหนึ่ง อาจจะเป็นด้านความคิด ด้านปัญหา... คือเนื้อหาระหว่างบรรทัดอะไรนี่ต้องแน่นขึ้น ... (โลกหนังสือ, 2521 : 55)

ผลกระทบจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ทำให้ กฤษณา อโศกสิน สนใจเขียนนวนิยายที่แสดงสภาพสังคมในด้านการเมือง คือ ลมที่เปลี่ยนทาง (2518-2519) สะพานข้ามดาว (2519-2520) ในเนื้อหาของ ลมที่เปลี่ยนทาง นั้น กฤษณา อโศกสิน ได้เล่าว่า เธอได้ความคิดมาจากการที่กรุงเทพมหานคร มีคนกลัวกันมากกว่าประเทศไทยจะเป็นคอมมิวนิสต์ เมื่อพบกับเพื่อนฝูงก็มักจะพูดถึงเรื่องนี้เสมอ เธอจึงเกิดมีความบังเตืองอยากเขียน แต่ตอนจบนั้นค่อนข้างรวบรัด เพราะเกิดเหตุการณ์วันที่ 6 ตุลาคม 2519 เสียก่อน (โลกหนังสือ, 2521 : 62)

แม้ว่า กฤษณา อโศกสิน จะเขียนถึงปัญหาของสังคมที่กว้างขึ้น แต่เธอก็ยังคงเป็นนักเขียนที่ถนัดในงานเขียนแนวครอบครัว ดังนั้น งานด้านสังคมและการเมืองของเธอจึงได้รับการวิจารณ์ว่ายังไม่สามารถสะท้อนการเมืองได้ชัดเจนนัก เช่นที่ นรนิติ เศรษฐบุตร วิจารณ์เรื่อง ตะวันตกดิน ว่า

เป็นเพียงภาพสะท้อนความเหลวแหลกในสังคมข้าราชการบางแห่งที่ต้องผวาอยู่ทุกครั้ง
ที่เปลี่ยนนายใหม่ และหาทางจับเส้นเจ้านาย จับตักได้ดิบได้ดีมีตำแหน่งและเงินทอง ...
สำหรับบทสนทนาของตัวละครในเรื่องให้ข้อคิดอะไรหลายต่อหลายอย่าง ถึงลักษณะตัว
ละครก็ดูเหมือนจะจริงอยู่มาก ฉะนั้นวรรณกรรมจึงเป็นวรรณกรรมที่ประณีต แต่ไม่ได้
เสนอความคิดทางการเมืองอย่างใดเท่านั้นเอง (โลกหนังสือ, 2521 : 71-73)

ตรีศิลป์ บุญขจร ได้วิจารณ์ว่า กฤษณา อโศกสิน ยังคงยึดถือและเชื่อมั่นในสถาบัน
ครอบครัวว่า สังคมจะดีหรือเลวนั้นอยู่ที่การอบรมเลี้ยงดูจากครอบครัว เพราะสถาบันชั้นหนึ่งนี่เอง
ที่สามารถเป็นหน่วยของสังคมที่มีคุณภาพ ดังนั้น เมื่อกฤษณา อโศกสิน เขียน ลมที่เปลี่ยนทาง จึง
ให้ตัวละครฝ่ายหัวก้าวหน้าอย่าง แดน นักหนังสือพิมพ์เป็นชายที่มีปมด้อย ชายพยาบาลไปในที่สุด
โดยที่แดนนั้นมีกำเนิดมาจากชนชั้นล่างที่มีความคับแค้นต่อชนชั้นสูง (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2525 : 51)

แม้งานเขียนของ กฤษณา อโศกสิน จะไม่ได้ยอมรับว่า เธอสามารถตีแผ่สังคมนการเมือง
ในมุมกว้างได้ดีนัก แต่เธอก็ได้รับการยอมรับว่า ในด้านการสร้างตัวละครนั้น มีความเป็นปุถุชน
สมจริงมาก ตัวละครของเธอมีกิเลส รัก โลภ โกรธ หลง พฤติกรรมที่แสดงออกเป็นมนุษย์อย่าง
แท้จริง ซึ่งกฤษณา ได้กล่าวถึงการสร้างตัวละครของเธอว่า

ดิฉันมีความลำบากใจจะคะเพื่อสมมุติว่า สร้างตัวละครขึ้นมาแล้ว ตัวละครไม่
สามารถแสดงอารมณ์ออกมาอย่างที่เรารู้ใจ คือ เช่นเป็นคนดีเกินไป ดิฉันไม่ชอบ
ไม่ชอบเขียนเลย ถ้าเมื่อคนอ่านสังเกตว่าตัวนางเอกคล้าย ๆ เป็นตัวกระต่าย คือมี
ชีวิตจิตใจน้อย เป็นคนจริง ๆ น้อย เพราะว่าเป็นคนดีเกินไป กิเลสน้อยไป ดิฉัน
ไม่ชอบ ดิฉันชอบเขียนคนกิเลสจัด ๆ ตัดหน้าจืดอะไรนี้ ชอบมาก คือมันใส่อารมณ์ของ
ปุถุชนได้เต็มที่ (โลกหนังสือ, 2521 : 61)

ตัวละครแบบนางเอกที่ดีพร้อมจึงค่อย ๆ หายไป กฤษณา ได้เปลี่ยนจากตัวละครแบบ
ฉบับไปสู่ตัวละครในชีวิตจริงมากขึ้น ความเป็นนางเอกค่อย ๆ หายไปจากตัวละคร หากมีแต่ความ
สมบูรณ์ถึงที่สุดในแง่ของความมีเลือกเนื้อมากขึ้น ดังมีรายละเอียดดังนี้คือ

2.1 สถานภาพในครอบครัว

2.1.1 ในฐานะบุตรสาว

โดยทั่วไปแล้วบุตรสาวนั้นคงได้รับความรู้การเป็นแม่บ้าน แม่เรือนที่ดี เช่นเดียวกับบุตรสาวในยุคต้น บิดามารดาและผู้ปกครองก็ยังคงดูแลอบรมบุตรสาวให้อยู่ใน ประเพณีและศีลธรรมอันดีงาม

เนื่องจากภาวะทางเศรษฐกิจในช่วงหลัง พ.ศ.2510 มาแล้วกำลังอ้อมตัวสูง ความจำเป็นในการครองชีพทำให้ทุกคนต้องดิ้นรน สตรีจึงต้องออกทำงานนอกบ้านมากขึ้น (พวงเพชร สุรัตน์กุล, 2525) และรัฐบาลได้วางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศอย่างรีบเร่งทำให้เกิดความต้องการแรงงานจำนวนมาก จากการขยายตัวในหน่วยงานต่างๆ ของรัฐบาลและการขยายตัวในด้านอุตสาหกรรม ธุรกิจและบริการเอกชน กระตุ้นให้สตรีสนใจที่จะหารายได้มาจุนเจือครอบครัว (กรมแรงงาน กระทรวงมหาดไทย, 2514 (อัสสาเนา))

แต่ว่าความรู้ของการเป็นแม่บ้านแม่เรือนนั้น มีความสำคัญลดน้อยลงไป หากการศึกษาในระบบโรงเรียนมีมากขึ้นตามลำดับ อันเนื่องมาจากหน้าที่ของบุตรสาวในยุคนี้มีบทบาทในการทำงานนอกบ้าน หรือช่วยบิดามารดาดูแลกิจการงานของครอบครัวตนด้วย ในช่วงเวลานี้เป็นช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงของสถานภาพของบุตรสาว

การเปลี่ยนแปลงของบทบาทของบุตรสาวนั้น เปลี่ยนแปลงมากอยู่ที่กลุ่มชนชั้นกลางและชนชั้นสูง กฤษณา อโศกสิน ได้แสดงให้เห็นว่าสตรีได้รับความรู้มากยิ่งขึ้น และประกอบกับฐานะทางเศรษฐกิจของชนชั้นกลางนั้นยังไม่ได้ดีเพียงพอที่จะให้บุตรสาวอยู่เฉยๆ กับบ้านโดยที่เธอสามารถทำงานนอกบ้านได้ เช่น มุกกรีน, นิลร้อย และพลอยรุ่ง ในเรื่อง มณีดิน บุตรสาวของนายเพทหายต่างก็ทำงานนอกบ้าน เพื่อหารายได้ให้ครอบครัว วาปี ใน ถนนไปดวงดาว ได้ทำงานในบริษัทแห่งหนึ่ง และพยายามเก็บเงินเพื่อแต่งงานกับชีวิตคนรัก การที่วาปีคำนึงว่า

"เงินเดือนของเขาแค่พันแปดร้อยบาท ต้องช่วยค่าใช้จ่ายให้บิดามารดาเดือนละสามร้อย และจะต้องบังคับตนเองให้เก็บให้ได้อีกเดือนละสามร้อยเป็นทุนสำหรับแต่ง

งาน ส่วนที่เหลือคือส่วนที่เขาคงต้องพยายาม "อยู่" เป็นคนต่อไปให้ได้. . . และ
อย่างดีพอสมควรด้วย" (ถนนไปดวงดาว, หน้า 28)

"วาปีเงินเดือนพันห้าร้อยบาท มีรายจ่ายตายตัวพอๆ กับชีวิตคือจะต้องให้มารดาทุก
เดือน เดือนละสองร้อยและต้องพยายามบังคับตัวเองให้เก็บออกไว้เป็นทุนแต่งงานอีก
สองร้อย (ถนนไปดวงดาว, หน้า 29)

ซึ่งก็ทำให้เห็นว่าแม้ชีวิตและวาปี ซึ่งเป็นชนชั้นกลางของสังคมเรียนวิทยาลัยมาแล้ว แต่
แรงบีบคั้นทางเศรษฐกิจนั้นมีมาก ฉะนั้นจึงเป็นแรงผลักดันให้บุตรสาวออกทำงานนอกบ้านมากขึ้น
และการที่บุตรสาวได้รับการศึกษาสูงขึ้นและได้ออกทำงานนอกบ้าน จึงทำให้วิถีชีวิตของบุตรสาว
เปลี่ยนไปมากกว่าเดิมมาก และยุคนี้อยู่ในระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลง สถานภาพของบุตรสาว
จึงเป็นยุคที่รวมเอาความเชื่อในการปฏิบัติตนแบบเก่ากับแบบใหม่ นั่นคือ การเป็นบุตรสาวที่สงบ
เสถียรเรียบร้อยและการเป็นบุตรสาวที่ล้ำยุค โดยที่ส่วนมากแล้วกฤณาจะให้ตัวละครบุตรที่มีเสรี
ภาพในการประพฤติกและความคิดอย่างสูง นั่นคือบุตรสาวที่ได้รับการศึกษามาจากต่างประเทศ จึง
รับเอาวัฒนธรรมของชาวต่างชาติเข้ามา เช่น แพทในเรื่อง สวรรค์เบี่ยง ซึ่งมีความคิดที่เป็นอิสระ
ในทุกๆ ด้าน ทั้งในด้านความรัก การแต่งงาน และความคิด

"หล่อนนั่งพิงพนักอย่างสบายเหยียดขาเรียวใน "มินิสเกิร์ต" ไปข้างหน้าอย่างมี
ความสุข (สวรรค์เบี่ยง, หน้า 622)

และเมื่อควาวิขอเธอเต็นรำ เธอก็เต็นรำโอบกอดตัวเธออย่างยินดี และมีความสุข

"แพทลูบหลังเขาเบาๆ พลางยิ้มเยื่อน" (สวรรค์เบี่ยง, หน้า 624)

แต่การกระทำเช่นนี้มีใช่เป็นการกระทำของหญิงสาวทั่วไปในสังคม แต่ก็มีจำนวนหนึ่งที่
เป็นเช่น แพท ในขณะที่ผู้หญิงที่มีภริยามารยาทเรียบร้อยและพึงพอใจกับการเป็นแม่บ้านแม่เรือน
เช่น รินทองในวิมานไฟ มีชีวิตประจำวันคือ "รินทองมักจะนั่งทำงานเล็กน้อยของหล่อนปักเสื้อผ้า
อ่านหนังสือบ้างเย็บปลอกเบาะใหม่ เย็บม่าน เย็บเสื่อนอน ฯลฯ สารพัด ประคามีในบ้านอยู่บน
จักรในห้องนั่งเล่น" (วิมานไฟ หน้า 135)

แต่โดยทั่วไปแล้วหญิงสาวในยุคนี้ ก็ทำงานนอกบ้านและมีเสรีภาพในการคบหาเพื่อนชาย โดยเสรี หากว่าวัฒนธรรมประเพณีไทยยังคงอยู่ในความคิดของหญิงสาวทุกคนว่า หญิงสาวไม่ควรเสียความบริสุทธิ์ก่อนการแต่งงาน หากว่าการจับมือถือแขนและการพลอดรักกันเป็นเรื่องปกติ เนื่องจากหญิงไทยมีโอกาสได้รับการศึกษาสูงขึ้น และเริ่มออกทำงานนอกบ้านทำให้มีโอกาสคบหาสมาคมทำความรู้จักเพื่อนต่างเพศมากยิ่งขึ้น (สภาสตรีแห่งชาติ; 2518) เช่น ในถนนไปดวงดาว นั้นวาทีกบหากับชีวินได้โดยเสรีโดยที่ทั้งชีวินและวาที ทำงานที่เดียวกัน ซึ่งคนทั้งสองประพฤตินั้นเป็นคู่รักกัน ไปทำงาน กินเที่ยวด้วยกัน และจะแต่งงานแม้ว่าในตอนนี้นั้นทั้งสองยังไม่ได้แต่งงานกันก็สามารถคบหากันได้โดยเสรี โดยที่เขาและเธอก็ถูกเนื้อต้องตัวและพลอดรักกันบ่อยครั้ง

หากว่า วาทีไม่ยินยอมเป็นของเขาเท่านั้น "มันคงไม่ใช่แค่นั้นหรอกคะวิน" หล่อนซุกหน้าอยู่กับซอกบ่าของเขาและจูบเขาโดยแรง หล่อนเป็นพระอิฐพระปูนเมื่อไร จึงสงบได้ แม้ถูกรบกวน" (ถนนไปดวงดาว, หน้า 19)

การกระทำเช่นนี้ สังคมยอมรับได้แต่ถ้าเป็นการกระทำของหญิงสาวในยุคก่อนหน้านั้นก็คงไม่เป็นที่ยอมรับได้

ในยุคบุตรสาวมีเสรีภาพในการคบหาชายหนุ่มได้ แม้ว่าจะไม่ได้เป็นคู่รักของชายหนุ่มนั้นก็ตาม เธอก็สามารถร่วมไปกับเขาได้ในฐานะเพื่อนเช่นผกาไกลในความรักแสนกล เธอคบสนิสนมกับสรพล โดยนั่งรถไปทำงานด้วยกัน ไปเที่ยวด้วยกันได้โดยที่ผู้ปกครองไม่ได้เห็นว่าผิด จึงจะต้องห้ามปรามไว้และผกาไกลนั้นก็ไม่ได้รักสรพล และไม่คิดจะแต่งงานด้วย ฉะนั้นจึงเป็นสัมพันธภาพของมิตรเท่านั้น แสดงว่าในยุคนี้เปิดโอกาสให้ชายหญิงเป็นเพื่อนกันได้ และในเรื่องหญิงสาวมีโอกาสได้คบหาเพื่อนชายได้โดยเสรีจึงมีผลให้หญิงนั้นมีโอกาสตัดสินใจในการเลือกคู่ครองด้วยตนเอง (สมศรี สุกุมลนันทน์, 2529) เช่น มุกกรีนในมณีดิน ตัดสินใจแต่งงานกับเดนิสชายชาวต่างประเทศ โดยที่บิดา เธอไม่เห็นด้วย เมื่อมุกกรีนนำเดนิสมาแนะนำกับบิดาของเธอ บิดาของเธอรู้สึกเสียใจ

"คุณพ่อคะ นี่คุณเด่นคะ เราจะแต่งงานกัน"

เขาจำได้ว่า ร่างกายของเขาคงกระตุกขึ้นอย่างแรง. . . แรงจนเขาเข้าไปและ

ใบหน้าเผือดซีด ร้องได้คำเดียวว่า "มุก"

"ถ้า...มุกจะแต่งงานกับเขาค่ะ คุณพ่อ เราตกลงกันแล้วเมื่อคืนนี้เอง ถึงได้รับพา
เขามาแนะนำและบอกให้คุณพ่อทราบไว้" หล่อนพูดอย่างทงองอาจ แววตาแสดงความ
เชื่อมั่น คงไม่มีสิ่งใดในโลกจะสามารถสะกดกั้นความเชื่อนั้นไว้ได้อีกต่อไป (มณีดิน,
หน้า 6)

ลิตาในบันไมเมฆ ก็ปฏิเสธที่จะแต่งงานกับวงศ์ชายหนุ่มที่มาขอพบเธอทั้งที่มารดาเธอ
ต้องการ เพราะบุตรสาวในยุคนี้อิทธิที่จะเลือกสามีด้วยตนเอง

แม้แต่ ทิพยวงค์ในฝ้ายแกมแพร ซึ่งดูเหมือนจะเป็นหญิงสาวที่อ่อนที่สุด และเชื่อง่าย
เมื่อเธอต้องการจะแต่งงานกับหมั้นนั้นมารดา เธอไม่เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่ง แต่ว่าเธอก็ได้แต่งงาน
กับหมั้นโดยที่มารดา เธอไม่อาจจะทัดทานได้ ซึ่งเป็นเสรีภาพที่บุตรสาวได้รับมากกว่ายุคก่อนเป็น
อย่างมาก

นอกจากการที่บุตรสาวจะมีอิสระในการคบหาเพื่อนชายแล้ว การทำงานนอกบ้านของ
บุตรสาว นำหญิงสาวเข้าไปสู่สังคมที่กว้างขึ้น ไม่ได้อยู่ในครอบครัวอีกแล้วเท่านั้น ความประพฤติ
ต่างๆ ที่ยุคก่อนๆ เห็นว่าไม่เหมาะสมกับลูกผู้หญิงก็ได้นำมาประพฤติปฏิบัติได้ เช่น การเที่ยวเตร่
ในยามค่ำคืนและการเต้นรำ พร้อมทั้งดื่มเหล้า ก็ถือว่าเป็นเรื่องปกติของหญิงสาวที่สามารถทำได้
นอกจากนี้ก็เป็นเรื่องการแสดงความรักต่อชายอย่างเปิดเผย อันเป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏในยุคต้นว่าเป็น
สิ่งที่บุตรสาวที่ติจะกระทำ

ปุมแก้วในสมมุติว่าเขารักฉัน, เหมือนแพรในบ้านชนน สิริมาตาและอารุณีในความรัก
แสนกล และนิพพานหนามดอกไม้ ต่างก็แสดงตนให้ชายรู้ว่าตนเองรักและต้องการเขา แสดงถึง
เสรีภาพของหญิงที่มีมากขึ้นในการแสดงความรักของตนได้อย่างเปิดเผยโดยสังคมไม่เห็นผิด

หากว่าการแสดงความรักกับชายที่มีเจ้าของแล้วนั้น ก็ถือว่าเป็นผิดศีลธรรม ผิดประเพณี
เช่น นิพพานหนามดอกไม้ และปุมแก้วในสมมุติว่าเขารักฉัน

บุตรสาวก็ยังคงแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาอยู่เช่นเดิม หากว่าการกตัญญูต่อบิดา
มารดานั้นไม่ได้อยู่ในรูปแบบเดิมที่ เชื้อพ้อง และแต่งงานกับชายที่ผู้ปกครองหาให้ ความกตัญญูของ
หญิงยุคนี้ได้แก่การทำงานหาเลี้ยงชีพพร้อมทั้งเลี้ยงดูบิดา มารดา และพี่น้องตามสมควรซึ่งลิตาใน

บันไดเมฆ นั้นก็ได้แสดงความกตัญญูต่อมารดาด้วยการเอาที่ดินของตนเองไปจำนองธนาคารเพื่อนำเงินมาใช้หนี้ให้มารดา และดูแลน้องๆ แต่เธอก็ปฏิเสธที่จะแต่งงานกับวังศ์ ชายหนุ่มผู้ร่ำรวยที่เป็นเจ้าหนี้ของมารดาเธอ ในเมื่อหญิงสาวมีโอกาสดำรงงาน เธอจึงสามารถช่วยตัวเองในด้านเศรษฐกิจได้มากกว่ายุคก่อนหน้านี้ได้

การแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา ด้วยการแต่งงานกับบุคคลที่สามารถช่วยเศรษฐกิจของครอบครัวได้หมดไปแล้ว หากว่าบุตรสาวก็ต้องรับภาระทางการเงินของครอบครัวอยู่จำนวนไม่น้อย หากว่าบุตรสาวนั้นมีพี่น้องชายหญิงที่อยู่ในวัยการศึกษา

เช่น มุทิตาในเงาวัลย์สวาท นั้นเธอก็รับภาระออกหางานทำตั้งแต่อยู่มหาวิทยาลัยในช่วงปิดภาคเรียน มุทิตาจบการศึกษาแล้วเธอก็เลือกทำงานในบริษัท เพื่อจะได้รับเงินเดือนมากๆ จะได้ส่งน้องชายเรียน

หรือลิตาในบันไดเมฆนั้น เมื่อมารดาเสียชีวิตแล้วเธอก็ต้องรับดูแลน้องๆ อันเป็นการแสดงความกตัญญูต่อมารดาของเธอ

เมื่อบุตรสาวมีงานทำและสามารถพึ่งตนเองได้ และประกอบกับการทำงานทำให้บุตรสาวต้องมีความคล่องตัวขึ้น ต้องเดินทางไกลไปคนเดียว เพื่อประกอบอาชีพ เช่น มุทิตา ในเงาวัลย์สวาท ก็ทำงานเป็นผู้สำรวจความต้องการสินค้าในต่างจังหวัด ซึ่งเธอต้องเดินทางไปพักค้างในที่ต่างๆ เสมอ

นอกจากนี้ หญิงสาวอาจจะไปอยู่หอพักตามลำพังได้โดยเสรีโดยไม่มีผู้ปกครองก็ได้ เช่น ลิตาในบันไดเมฆ อยู่หอพักเพราะสะดวกในการไปทำงาน และในหอพักนี้ก็มีหญิงสาวอยู่รวมกันจำนวนมากซึ่งต่างก็ต้องทำงาน และต้องพึ่งพิงหอพักด้วยปัญหาต่างๆ กัน ดังเช่น

บางคนมาจากต่างจังหวัด บางคนอยู่กรุงเทพฯ แต่ก็เกลียดบ้านของตัวเอง บางคนไม่มีญาติ ไม่มีบ้าน จึงจำต้องยึดหอพักเป็นที่อาศัยอย่างไม่มีกำหนด บางคนมีญาติก็เหมือนไม่มี บางคนก็หนีความวุ่นวายโกลาหลของครอบครัวมาใช้ชีวิตตามอำเภอใจ บังเอิญเหลือเกินที่ตอนนี้ ส่วนมากผู้ที่มาเช่าเป็นข้าราชการ คนทำงานห้างร้าน บริษัท มากกว่านักเรียน" (บันไดเมฆ, หน้า 81)

แสดงให้เห็นว่ามีสตรีจำนวนมากที่อยู่หอพักอย่างเป็นอิสระคนเดียว

การที่หญิงสาวมีอิสระมากขึ้น ความอิสระทางเพศเพิ่มมากขึ้นตามลำดับด้วยเช่นกัน ดังนั้นจึงมีบุตรสาวจำนวนหนึ่งที่มีโอกาสจะได้เสียกับชายหนุ่มอย่างไม่ถูกจาริตประเพณี เช่น คุณแอ๊ด ใน เกาวัลย์สวาท นั้นได้เสียกับอธิบดีสุธรรมอย่างลับๆ (เกาวัลย์สวาท, หน้า 80) และเหมือนแพรในบ้านชนนุก ซึ่งก็ได้เสียกับพัดโบกอย่างไม่ถูกจาริตประเพณี เหตุผลในกระทำแตกต่างกัน แต่กล่าวได้ว่าเพราะหญิงมีเสรีภาพมากขึ้นโอกาสที่จะทำก็มีมากกว่า

แต่ว่าสังคมก็ยังเห็นว่าหญิงสาวที่ดีที่งานนั้น ควรจะเป็นผู้บริสุทธิ์ดังความคิดของ วงกต ใน ลานภุมราว่า

"รอยแตก" เขาคุ่นคิดและยกโทษกับตนเอง พรหมจารีของหญิงสาวเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์นัก ถ้ามันสูญเสียไปสักหนึ่งแล้วผู้หญิงนั้นมีสิทธิ์อะไรที่จะสร้างมารยาเพิ่มค่าให้ตัวเอง "วงกตคิดเมื่อคลื่นารา ไม่ยอมเป็นของเขา" (ลานภุมรา, หน้า 45)

และการที่ว้าปีในถนนไปดวงดาว ไม่ยอมเป็นของชีวิตคนรักก่อนการแต่งงาน ก็เพราะเธอคิดว่า

"แต่สำหรับฉัน...มันดีมากกว่าไม่ดี...อย่างน้อยๆ ก็ทำให้ใจฉันเป็นสุขที่ฉันไม่ได้ฝ่าฝืนความตั้งใจของพ่อแม่และตัวเอง"

ซึ่งแม้ชีวิตจะชักชวนว้าปีให้เป็นของเขาตามความปรารถนา แต่การที่ว้าปีไม่ยอมเขาก็คิดว่า "เหมือนกับหล่อนไม่ใช่มนุษย์ แต่เป็นเทพ...แม้จะฉุนมึนแต่เขาก็อดสรรเสริญหล่อนไม่ได้ (ถนนไปดวงดาว, หน้า 22)

อรดีในถนนสายเสน่ห์หา ซึ่งเป็นคู่รักของศิขร และอรดีเรียนอยู่มหาวิทยาลัยเดียวกัน เข้าบ้านอยู่ด้วยกัน และได้เสียกันแล้ว ซึ่งศิขรเองก็คิดว่า "อรดีน่าจะไปเกิดเป็นหญิงตะวันตกมากกว่าเป็นหญิงไทย" (ถนนสายเสน่ห์หา, หน้า 128)

ซึ่งก็ยังแสดงให้เห็นว่าความบริสุทธิ์ของหญิงสาวนั้นเป็นสิ่งสำคัญสำหรับหญิงนั่นเอง แม้ว่าหญิงจำนวนไม่น้อยที่มีความสัมพันธ์กันฉันคู่สาวกับชาย ทั้งที่ยังไม่ได้แต่งงาน แต่ก็ไม่ใช่เรื่องที่ปกตินัก

การอยู่กินของชายหญิงนั้นจะต้องได้รับการแต่งงานถูกต้องตามประเพณีของไทย เช่น มุกรินในมณดิน ทาทองในวิมานไฟ และจิลลาในประตูปิดตาย ต่างก็กระทำที่มีแต่งงานตามประเพณีไทย ซึ่งการแต่งงานตามประเพณีนั้นถือว่าเป็นเกียรติยศของลูกผู้หญิงอย่างหนึ่ง ดังเช่น วาปีในถนนไปดวงดาว ก็ตั้งใจจะมีพิธีแต่งงานอันทรงเกียรติ

"วาปีใจเย็นกว่า. . . อย่างน้อยๆ หล่อนก็เป็นหญิง ความทรูทร่าในวันแต่งงานกับจ้าวบ่าวที่พอจะรอดได้นั้นยังอยู่ในความฝันของหล่อน" (ถนนไปดวงดาว, หน้า 14)

แต่ว่าหญิงสาวทุกคนไม่ได้มีชีวิตที่ราบเรียบอยู่ในจารีตประเพณี ตลอดจนมีการเลือกคู่ได้เหมาะสม มีสตรีสาวหลายคนที่ทำผิดจารีตประเพณีโดยมีความพอใจกับการมีความสัมพันธ์ฉันท์ชู้สาวกับชายที่มีพันธะแล้ว โดยที่หญิงสาวก็ทราบ เช่น ปุ่มแก้วในสมมุติว่าเขารักฉัน มุทิตาในเถาวัลย์สาว เป็นต้น การมีความสัมพันธ์กับชายที่มีพันธะแล้วนั้นเป็นเรื่องที่สังคมไม่ยอมรับและเป็นสิ่งที่น่าอับอายสำหรับหญิงนั้น

ซึ่งในเถาวัลย์สาว มุทิตาถ้าเป็นคนหนึ่งที่มีรู้สึกอับอายมาก เมื่อตนเองอยู่ในสถานภาพนั้น

"หลายต่อหลายครั้งที่ฉันได้แลเห็นผู้หญิงบางคนซุบซิบกันและมองมาทางฉัน ถ้าฉันไหน คุณแฉ็ดมาด้วยเราทั้งคู่จะกลายเป็นเข้าอย่างดีในการสนทนาของคนเหล่านั้น บางคนหันมาทางฉันอย่างซึ้งเคียด บางคนมองอย่างเหยียดหยาม บางคนก็มีแววสมเพชเวทนา จนฉันรู้สึกคล้ายกับว่าตนเป็นสัตว์ประหลาดอะไรตัวหนึ่ง (เถาวัลย์สาว, 760)

และการที่ยายของปุ่มแก้ว ในสมมุติว่าเขารักฉัน โกรธปุ่มแก้วมากเมื่อทราบว่าปุ่มแก้วต้องการเป็นภรรยาเก็บของอุณา

เสียงยายขัดจิ้งหะขึ้น เมื่อเราหันไปก็แลเห็นยายยืนเท้าสะเอวตรงประตู หน้าตาแดงด้วยความโกรธ

"เอา...คบคิดกันจิ้งไรใหญ่...เถอะ...แล้วกรรมมันจะตามสนองซักวัน" (สมมุติว่าเขารักฉัน, หน้า 163)

และลำเพาในหนามดอกไม้ ก็ปรึกษาหนีพญาบุตรสาวเมื่อเธอชอบอันตี หัวหน้างานของ เธอที่มีภรรยาแล้วว่า "ปฏิเสธไม่ได้จริงไหม ฉันรู้ว่าเราชอบคุณอันตี ขนาดเมียเขาลูกเขาเดิน ขวักไขว้ให้เห็นหนโท เราก็งจะวอแวกับผ้าเขาลงคอเราจะใจบาปหยาบเข้าไปถึงไหนนิพพา" (หนามดอกไม้, หน้า 379)

ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่า หญิงสาวที่มีความสัมพันธ์กับชายที่มีพันธะแล้วนั้น เป็นสิ่งที่น่า อับอาย และสังคมไม่ยอมรับ ส่วนเรื่องคุณสมบัติของหญิงสาวที่เป็นที่ต้องการของชายหนุ่มนั้น จาก เดิมที่เคยเป็นหญิงคุณสมบัติเป็นแม่บ้านแม่เรือนเรียบร้อยนั้น ในยุคนี้หญิงสาวที่มีความสามารถและ ปราดเปรียวก็เป็นที่ต้องการแก่ชายหนุ่ม เช่น ภูมเรศก็หลงรักโรยทอง สาวสวยผู้ปราดเปรียวใน วิมานไฟ

โรยทองเปรี้ยวเสียจนกลายเป็นลักษณะประจำตัวหล่อน เปรี้ยวเสียจนไม่มีใคร ประหลาดใจ เพราะฉะนั้นถ้าใครเห็นโรยทองนั่งรถคู่กับเพื่อนชายเปลี่ยนหน้าไปทุกวัน จะไม่มีใครสนใจเลย แต่ถ้าทาทองหรือรินทองจะทำเช่นนั้นเข้าบ้างคงต้องเกิดโกลาหล อลหม่านไปทั้งบ้าน ทั้งวงสังคม ที่รู้จักหล่อน (วิมานไฟ, หน้า 15)

หรือนารินในสวรรค์เบี่ยง ผู้ซึ่งเป็นคนมีความสามารถในเรื่องการงานและมีความคิด ความเฉลียวฉลาดในตนเองเป็นที่ชื่นชอบของคาวีและลิตาหญิงสาวในบันไดเมฆ ผู้ซึ่งมีความรับผิดชอบสูงก็ได้รับความชื่นชมจากตริย ชายหนุ่มที่เธอรัก

2.1.2 ในฐานะภรรยา

ในระยะเวลาช่วงที่สองนี้ บทบาทของสตรีในฐานะภรรยามีหลากหลาย เพิ่มขึ้น เนื่องจากภรรยาหลายคนได้ออกทำงานนอกบ้าน เพื่อหารายได้ให้กับครอบครัวเพิ่มมากขึ้น และจำนวนสตรีที่ออกทำงานก็เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ (พวงเพชร สุรัตน์กุล, 2529) ซึ่งทำให้ บทบาทภรรยาในฐานะผู้อยู่ในโอวาทของสามีเปลี่ยนแปลงไป เป็นภรรยาที่เคียงบ่าเคียงไหล่กับ สามีและภรรยาในยุคนี้ไม่ยินยอมให้สามีนอกใจโดยเด็ดขาด ทั้งนี้เพราะกฎหมายได้รับรองสิทธิให้มี ภรรยาได้เพียงคนเดียว หากสามีนอกใจมักจะเกิดการแตกร้าง หรือถึงกับหย่าร้างกับสามีในที่สุด (จำนงค์ อติวัฒน์ลิขิต, 2532)

ซึ่งสถานภาพของภรรยาฉัน จึงมีภรรยาจำนวนมากที่อยู่ในตำแหน่งที่เคียงบ่าเคียงไหล่กับสามี เป็นคู่คิดและเพื่อนของสามี

และชายหนุ่มในยุคนั้นได้เล็งเห็นว่า คุณสมบัติของภรรยาที่ดีและเหมาะสมกับตนเอง มีใช้เพียงภรรยาผู้รับใช้สามีอีกต่อไปแล้ว หากต้องเป็นภรรยาที่ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติทั้งการศึกษา หน้าที่การงานและฐานะทางสังคม ดังที่ ดร.อนิรุทธิ์กล่าวถึงการเลือกคู่ของเขาว่า

คนที่เลือกคู่โดยคำนึงถึงแต่ "วันนี้" นะ เคยเสียใจกันมามากมายแล้ว ผมเป็นคนออกจะซื่อ เพราะฉะนั้นผมก็ไม่ชอบที่จะเห็นตัวเองเดินคู่ไปกับยายอะไรพี่นา คนหนึ่งในขณะที่ผมใหญ่โตขึ้นมาจนเป็นที่ยกย่องกล่าวขวัญคู่ของผมจึงต้องเหมาะสมกับผม ทั้งยามที่ผมยังด้อยและยามที่ผมดีเด่น (เมียหลวง, หน้า 121)

เช่นเดียวกับภิมในน้ำเซาะทราย ภิมเลือกวรรณรีเป็นภรรยา ก็เพราะวรรณรีมีคุณสมบัติที่เขapingปรารถนา

แล้วเขาก็ได้รู้จักวรรณรี หล่อนเป็นผู้หญิงคนละแบบกับบุตรครอง ค่อนข้างสวย ภาคนงูมิและกิริยามารยาทเรียบร้อย มองปราดเดียวก็รู้ว่าหล่อนเป็นคนเอางานเอาการ ภิมนึกชอบใจ เขาเคยฝันถึงผู้หญิงสักคนหนึ่งที่จะมาเป็นศรีภรรยา ซึ่งเมื่อพาเขาไปที่ใดจะไม่น้อยหน้าผู้อื่นเลย (น้ำเซาะทราย, หน้า 82)

ชายหนุ่มวัย 28 มีกฎเกณฑ์เช่นนี้เสมอ แม้ว่าบางทีในส่วลึกเขาจะไขว่คว้าหากุหลาบหอมยั่วชวน แต่เหตุผลก็มักจะบอกเขาว่า ดอกไม้ชนิดนั้นหาหนานหาไม่ ถ้าจะเปรียบกับคัทลียาอันตรงส่ง่าด้วยเรือนรูป ความมีราคาและอับเฉายาก

อายุ 31 เขาก็ได้สมรสกับคัทลียาอันตรงส่ง่าดอกนั้น ในคืนวันแต่งงาน เขามีความสุข ภูมิใจที่สามารถหาภรรยาผู้มีพร้อมด้วยคุณสมบัติ (น้ำเซาะทราย, หน้า 82)

เช่นเดียวกับอังคารในมณีดิน ก็ชื่นชมมุกริน ต้องการเธอมาเป็นภรรยา เพราะว่ามุกรินมีความคิดเป็นตัวเองและเข้มแข็ง อันเป็นลักษณะของผู้ที่จะเป็นภรรยาที่เคียงบ่าเคียงไหล่กับสามี ไม่ใช่เป็นผู้อยู่ในโอวาทของสามีแต่อย่างเดียว อังคารได้ชื่นชมความเข้มแข็งในจิตใจของมุกริน

ในขณะที่เธอต้องหย่ากับสามีได้รับความชอกช้ำจิตใจมากนั้น อังคารได้ให้กำลังใจเธอด้วยความห่วงใยซึ่งเธอก็ตอบเขาว่า

"ขอบคุณ . . . แต่อย่าเป็นห่วงเลยค่ะ" หล่อนบอก "ขอเวลาอีกสักนิดดิฉันก็คงเป็นปกติ . . . ดิฉันเหมือนคนที่ล้มทั้งยืน คุณคิดยังงั้นใหม่ค่ะ เพราะฉะนั้นกว่าจะค่อยาพยุงตัวลุกขึ้น ก็ยากกว่าคนที่เพียงแต่เซ

อังคารมองหล่อนอย่างเห็นใจ

ดูเอาเถิด แม้หล่อนได้ล้มลงไปถึงเพียงนี้แล้ว หล่อนก็ยังคงเข้มแข็ง โดยคิดว่าจะต้องลุกขึ้นสู้ในอีกไม่กี่นาทีข้างหน้า (มณีนดิน , หน้า 258)

ในขณะที่อังคารรู้สึกกับสตรีสาว เช่น พลอยรุ่ง ผู้ซึ่งมีนิสัยเป็นผู้ตามที่ดีว่า หล่อนเป็นผู้ที่เพียงแต่นำเอ็นดูเท่านั้น

อดนึกขมไม่ได้ว่า เด็กคนนี้ช่างเหมาะแก่การที่จะเป็น "ตุ๊กตา" สำหรับจะตั้งโชว์ไว้ในตู้โชว์เสียจริงฯ มองดูตั้งแต่หน้าถึงเท้าก็ไม่เคยเห็นผิวพรรณตรงไหนมีตำหนิแม้สักแห่งเดียว ช่างผุดผาดเกลี้ยงเกลาเป็นของโย . . . ทุกตารางนิ้วบนกายหล่อนจะดูเป็นสีชมพูเรื่อยไปเสียสิ้น แก้มผ่องนั้นแดงก่ำ หน้าผากที่มีลูกผมอ่อนขึ้นดัดเหงื่อเม็ดเล็กฯ ริมฝีปากที่ปราศจากลิปสติกเคลือบเหมือนกุหลาบสองกลีบก็ประกบกันสนิท ดูอ่อนและนุ่มนวล (มณีนดิน , หน้า 211)

บุคลิกลักษณะของมุกรินนั้นก็คือผู้หญิงที่เชื่อมั่นในตนเอง กล้าแสดงความคิดและเป็นสตรีที่เหมาะสมสำหรับเคียงบ่าเคียงไหล่ไปกับสามี ในขณะที่พลอยรุ่งเหมาะสำหรับภรรยาผู้คล้อยตามสามีเท่านั้น และชายหนุ่มอย่างอังคารก็เลือกมุกริน แม้ว่าเธอจะเคยมีสามีมาแล้วก็ตาม

จากการที่ภรรยามีคุณสมบัติที่เคียงบ่าเคียงไหล่กับสามี ภรรยาเกือบทุกคนจึงมีหน้าที่การงานนอกบ้านเช่นเดียวกับสามี ซึ่งเป็นการทำงานที่ต้องทำเพราะมีความจำเป็นต่อเศรษฐกิจของครอบครัว และการทำงานเพราะภรรยาผู้นั้นเป็นสตรีที่มีความรู้ความสามารถ เป็นที่ต้องการของสังคม (บุญเติม ไพเราะ , 2516)

ภรรยาที่ออกทำงานนอกบ้าน เช่น ดร.วิกันดา ในเมียหลวง เธอรับราชการในกระทรวงศึกษาธิการ เพราะเธอจบปริญญาเอกในด้านการศึกษา จากเรื่องเมียหลวงนั้น ได้แสดงให้เห็นว่า ดร.วิกันดา เป็นผู้ที่มีความสามารถมากและครอบครัวเธอเป็นผู้ที่มีฐานะดี ซึ่งไม่จำเป็นต้องทำงานเพื่อเลี้ยงดูครอบครัว แต่การทำงานของเธอเพื่อแสดงความสามารถอันเป็นประโยชน์ต่อชาติบ้านเมือง

แต่ว่าในเรื่องราวเกือบทุกๆ เรื่องนั้นพบว่าภรรยาคือบุคคลสำคัญในด้านการใช้จ่ายแรงงานเพื่อเศรษฐกิจของครอบครัว เช่น วรรณรีในน้ำเซาะทราย เดือนกาวิลในเดือนครึ่งดวง มุกดาในถ้ำวัลย์สวาท ทาทองในวิมานไฟ ทิพาในไฟในทรวง ปุมแก้วในสมมุติว่าเขารักฉัน วาปีในถนนไปดวงดาว ชิงดวงในไม้ผลัดใบ ลำเพาในหนามดอกไม้ นวลจันทร์ในไปสู่ฉิมพลี เป็นต้น

ในครอบครัวธรรมดาโดยทั่วไป ภรรยาเป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบต่อค่าใช้จ่ายในครอบครัวร่วมกับสามี และการที่ภรรยามีส่วนในการหาค่าใช้จ่ายต่างๆ มาสู่ครอบครัว ประกอบกับภรรยามีความรู้ดี มีความคิดที่เท่ากับสามีจนเป็นภรรยาที่เคียงบ่าเคียงไหล่กับสามี ภรรยาจึงมีอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายภายในบ้าน ตลอดจนถึงการวางแผนในอนาคตเพื่อบุตรธิดาของตนเอง (ประเสริฐ แยมกลินพุ่ง อ้างถึงในบุญเต็ม ไพเราะ, 2519)

วรรณรีในน้ำเซาะทราย มีอำนาจในการสร้างครอบครัวให้เป็นปึกแผ่น และควบคุมค่าใช้จ่ายภายในบ้าน

วรรณรี เป็นคนรอบคอบ การวางระเบียบของหล่อนั้นมิได้วางเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ได้วางไว้หมดทุกเรื่องตั้งแต่เรื่องความสะอาดภายใน การตรงต่อเวลา และรายได้รายจ่ายประการหลังนี้ดูเหมือนจะเป็นหัวใจสำคัญของหล่อนทีเดียว เพราะหล่อนถือว่า "ผู้ชายถ้าไม่มีเงินเสียตัวเดียวก็ไปไหนไม่ได้" เพราะฉะนั้นหล่อนจึงได้เริ่มวางระเบียบในการใช้เงินสำหรับเขานับตั้งแต่ยังเป็นคนรัก

ถ้าเขาไม่ได้พาเพื่อนไปกินอาหารกลางวัน หล่อนก็จะตั้งคำถามใหม่เอากับเขาจนกว่าจะรู้ว่าห้าสิบบาทที่หายไปนั้น มันหายไปเพื่อเป็นอะไร ซึ่งมีอาหารจานละสามบาทห้าบาท อย่างมากที่สุดเขาก็จะกินกลางวันมีอะไรสิบบาทเท่านั้นเอง แถมค่าบุหรี่ยีกยังไม่เกินยี่สิบบาท

เขาไม่มีสิทธิ์อ้ออิงเอากับหล่อน เพราะถ้าฮิดฮัดหล่อนก็มีเหตุผลอันเต็มที่จะแสดงให้ เขาเห็นว่า หล่อนแต่งงานกับเขาเพื่อที่จะเป็นเมียและเป็นแม่ที่เพียบพร้อม ต้องการ ช่วยเขาสรางความเป็นปึกแผ่นให้แก่ครอบครัว (น้ำเขาระทราย, หน้า 11)

แม้ว่าในน้ำเขาระทรายนี้ กฤษณา อโศกสิน ได้ตั้งใจสร้างให้วรรณรีเคร่งต่อชีวิตที่มี แบบแผนมากเกินไป และต่อมาทำให้ภิมผู้เป็นสามีเบื่อหน่ายต่อ เธอจนในที่สุดก็มีหญิงอื่น

แต่ก็แสดงให้เห็นว่า ในฐานะภรรยาแล้ววรรณรีก็มีอำนาจในการควบคุมการเงิน และ ค่าใช้จ่ายในบ้านอย่างเต็มที่ และข้อบกพร่องของวรรณรีมิใช่การควบคุมการเงิน เพราะภิมเองก็ ยอมรับว่าวรรณรีมีเหตุผลในการกระทำ แต่ข้อเบื่อหน่ายของเขายู่ที่ข้อ บกพร่องของวรรณรีที่ เครียดมากเกินไป ระเบียบจัด จนขาดความสดชื่นในครอบครัว

โดยทั่วไปก็จะพบว่าภรรยาที่มีสิทธิในการควบคุมค่าใช้จ่ายในครอบครัวและเป็นผู้รับผิดชอบ แทนสามี หากสามีกระทำการนั้นไม่ได้ด้วยตนเอง เช่น เมื่อพี่ระยศในเถาวัลย์สวาทไปงาน ณ ต่างประเทศ มุกิตา ในฐานะภรรยา ก็เป็นผู้รับเงินเดือนของเขาแทนและดูแลค่าใช้จ่ายของเขา เช่น การส่งเงินไปเลี้ยงดูบุตรสาวของพี่ระยศ "เงินเดือนของเขาทั้งหมดให้ดิฉันเป็นผู้รับ และส่งไปให้คุณหญิง เป็นเงินพันบาทสำหรับค่าเลี้ยงดูเด็กหญิงมฤฑู" (เถาวัลย์สวาท, หน้า 385)

และวาปีในถนนไปดวงดาว พบว่าเมื่อวาปีแต่งงานแล้ว เธอต้องนำเงินที่เคยเก็บไว้ส่วน ตัวออกมาใช้จ่ายในการสร้างครอบครัวร่วมกับสามี เมื่อสามีของเธอไม่มีเงินเป็นค่าใช้จ่ายซื้อของ ใช้ในครอบครัว

"กินข้างนอกไปก่อนดีกว่า วันหยุดเราต้องไปซื้อตุ๊กกับข้าวกับเตาแก๊ส" เขาพูดอย่าง ไม่เต็มปากเมื่อนึกถึงจำนวนเงิน หล่อนพอจะเข้าใจอาการของเขาจึงบอกว่า

"ฉันมีเงินอยู่นิดหน่อยค่ะ พอซื้อตุ๊กกับข้าวกับเตาแก๊ส" ก็ดีเหมือนกันคุณออกไปก่อน ถ้าผมมีเมื่อไหร่จะใช้ให้

"ไม่ต้องก็ได้ฉันอยากใช้ให้มันหมด ไม่ได้คิดจะเก็บไว้ทำอะไรหรอกค่ะ"

(ถนนไปดวงดาว, หน้า 436)

นอกจากนี้ยังพบว่า มีสตรีที่อยู่ในฐานะภรรยาจำนวนมากต้องรับภาระในด้านค่าครองชีพ ในชีวิตประจำวันร่วมกับสามี และในบางรายที่มีสามีไม่เป็นผู้รับผิดชอบ เธอก็รับผิดชอบมากกว่า สามีด้วยเช่น เดือนกาวิล ในเดือนครึ่งดวง เป็นผู้รับผิดชอบ หรือล่าเพาในหนามดอกไม้ ดังที่ นิพนธ์บุตรสาวของล่าเพากล่าวว่าให้ผู้จัดการฟังถึงสามีที่ไม่รับผิดชอบครอบครัวว่า

"สามีของแม่ดิฉัน เป็นคนประเภทนี้ร้อยเปอร์เซ็นต์" หล่อนพูดออกมาอย่างซิงซัง "ดิฉันทราบว่า เขาไม่เคยเอื้อเฟื้อแม่เลย ทุกอย่างเกี่ยวกับน้องตกเป็นภาระของแม่คนเดียว"

หรือนวลจันทร์ในไปสู่ฉิมพลีเป็นผู้รับภาระในการเลี้ยงดูครอบครัวเพียงผู้เดียว เพราะ สามี เธอไม่มีความรับผิดชอบ ดังเช่นนวลนภา พี่สาวของนวลจันทร์พบกับนวลจันทร์ว่า

"ระหว่างที่อยู่ด้วยกัน เงินทองก็ไม่ได้ให้กินให้ใช้ เขาบีบคั้นเธอทุกอย่าง ทั้งทาง กายและทางใจ ถ้าจะพูดถึงเรื่องอื่นนอกจากเรื่องของการรัก เธอก็ไม่มียะไรอีกแหละ จะว่ามีเงินทองเหลืออยู่พอที่ เขาจะปอกลอกได้หรือก็ไม่ใช่ (ไปสู่ฉิมพลี, หน้า 15)

และนางสละมารดาของสิตาในบันไดเมฆ ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบหาเงินมาใช้จ่ายในครอบครัวจนกระทั่งเป็นหนี้สิน นางสละก็ต้องรับผิดชอบหาเงินมาใช้เจ้าหนี้

"ความจริงแม้เป็นหนี้ เขามานานทบต้นทบดอก ไม่รู้จักเท่าไรเรา เราไม่มีส่วนเอง เข้าสวนเขาทำก็อย่างนี้แหละ และนายแปลกมีอุปนิสัยที่สิตาไม่พอใจมานานแล้ว เขาไม่รวยก็จริง แต่รักความสำราญ ชอบสบาย กินสบาย นอนสบาย งานใดที่พอชวน ขวายเป็นได้ เขาก็ไม่ปรารถนาจะชวนขวายเป็น ทั้งหมดต่างเป็นภาระของภรรยาที่จะต้อง คอยช่วยคิดช่วยวาดหนึ่งนายท้ายเรือ" (บันไดเมฆ, หน้า 159)

ภรรยาที่ไม่ต้องรับผิดชอบเรื่องค่าใช้จ่ายในครอบครัวนั้นมีอยู่จำนวนน้อยและส่วนมากจะเป็นสตรีที่มีสามีฐานะร่ำรวยและสามารถเลี้ยงดูเธอได้เป็นอย่างดี เช่น จิลลาในประตูที่ปิดตาย รินคำในวิหคโสภณ และเกรีในमारसवात ภรรยาที่ไม่ต้องรับผิดชอบเรื่องค่าใช้จ่ายในบ้าน เพราะ เธอเป็นภรรยาที่ไม่ได้ทำงานนอกบ้านทำหน้าที่เป็นแม่บ้านเท่านั้น ซึ่งก็มีหน้าที่ดูแลค่าใช้จ่ายในบ้าน

จากเงินที่รับมาจากสามี ดูแลความเป็นไปภายในครอบครัว เช่น การควบคุมการทำงานของคนรับใช้และเลี้ยงดูลูกให้มีสามี ซึ่งเป็นแบบของภรรยาในยุคก่อนหน้านี้

สภาพภาพของภรรยาที่พัฒนาขึ้นจากการเป็นผู้ตามสามีจนถึงขั้นที่มีสิทธิมีอำนาจในครอบครัวทัดเทียมกับสามี แต่ภรรยาในยุคนี้ก็ประสบปัญหาที่เกิดขึ้น ภายในครอบครัวมากที่สุดคือ เรื่องการนอกใจของสามีจะพบว่า ในนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน ช่วงที่สอง สตรีจำนวนมากที่ได้ชื่อว่า เป็นภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมายนั้นประสบปัญหาเกี่ยวกับสามีมีหญิงอื่น เช่น วรรณรีในน้ำเขายทราย มธุรส เพื่องทองในเรือนมนุษย์ คุณระวีวรรณในบันไดเมฆ ทิพาในไฟในทรวง ชิงดวงในไม้ผลัดใบ และ ดร.วิกันดาในเมียหลวง

ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาการหย่าร้างในเวลาต่อมา หรือเกิดความแตกร้างในครอบครัวจนเกินกว่าสามีภรรยาจะอยู่ร่วมได้โดยปกติสุข

ภรรยาในยุคนี้ไม่ยินยอมให้สามีนอกใจตนเองอีกแล้ว เพราะว่าการที่สามีนอกใจเป็นเรื่องที่น่าความชอกช้ำใจและขมขื่นอย่างที่สุดแก่ภรรยา และยังได้รับความอับอายอีกด้วย แต่ปรากฏว่ามีสามีจำนวนมาก ที่ยังคงมีความประพฤติเยี่ยงขุนนางสมัยโบราณที่ชอบมีภรรยาหลายคน ผลที่ได้รับก็คือในยุคนี้มีสถิติการหย่าร้างที่สูงขึ้นโดยลำดับ ซึ่งภรรยาจำนวนมากในยุคนี้ตัดสินใจหย่าร้างเนื่องจากสตรีมีการศึกษาและมีอาชีพเลี้ยงดูตนเองได้ ซึ่งการนอกใจของสามีนี้มีจำนวนมาก เมื่อเปรียบเทียบกับสตรีแล้ว พบว่ามีหญิงไทยจำนวนน้อยมากที่นอกใจสามี ถ้าสตรีคนใดประพฤติเช่นนี้ก็จะถูกสังคมประณามและเมื่อหย่าร้างแล้วจะสูญเสียสิทธิในการเลี้ยงดูลูก (สภาสตรีแห่งชาติ, 2518)

งานนวนิยายในยุคที่สองนั้น มีการแสดงถึงปัญหาการหย่าร้างจำนวนมาก ซึ่งเรื่องยศจันทศิริ ได้กล่าวในปี 2518 ในอักษรศาสตร์พิจารณา ถึงนวนิยายของกฤษณา อโศกสินว่า "นวนิยายของกฤษณา อโศกสิน นั้นสะท้อนถึงเรื่องปัญหาในครอบครัวนั้นจะเป็นจริง เพราะสถิติการหย่าร้างที่เป็นจริงหรือปัญหาวัยรุ่นที่เป็นอยู่นั้นเกิดจากครอบครัวซึ่งเป็นหน่วยย่อยเสียก่อน"

ในยุคนี้ กฤษณา อโศกสิน ได้เขียนนวนิยายที่แสดงปัญหาการมีหญิงอื่นของสามีเป็นจำนวนมาก และได้รับความสำเร็จอย่างดี ปัญหาครอบครัวในเรื่อง เมียหลวง, น้ำเขายทราย,

เรือนุชย์ และ บันไดเมฆ เป็นเรื่องของปัญหาที่สำคัญที่สุดที่สตรีในฐานะภรรยาได้รับก็คือ การนอกใจของสามี

ใน เมียหลวง ดร.วิกันดา ต้องประสบกับปัญหาของ ดร.อนุรุทธิ์ ผู้สามี ชอบมีหญิงอื่นอยู่เสมอ ซึ่งได้สร้างความขมขื่นให้กับเธอมาก เธอแสดงความรู้สึกของเธอว่า

"ทุกคนคงตกใจ ถ้าฉันจะแสดงตน ณ บัดนี้ว่า ผู้ที่บรรยายถึงชีวิตตนด้วยความขอกช้า ขมขื่นสุดที่จะมีผู้ใดเปรียบได้นั้น มีนามว่า ดร.วิกันดา พันธนาการ"

"น้ำตาของฉันร่วงพรูพร้อม ๆ กับเรื่องราวในอดีตอันแสนสวยสดที่ล่วงลับไปแล้ว มันล่วงลับไปยิ่งกว่าอาทิตย์อัสดง เพราะอัสดงของอาทิตย์นั้นยังมีวันแปรเป็นอรุโณทัยที่บริสุทธิ์แจ่มจ้า เพียงแต่ผู้คอยมีความอดทนคอย แต่สำหรับฉันซิ ชีวิตอันแสนหวานเหล่านั้นล่วงลับไปเหมือนดวงมณีหล่นลงสู่มหาสมุทร มันถูกกลืนไปสิ้นด้วยกาลเวลา ด้วยการเผาไหม้ของโลกีย์ ด้วยอารมณ์ผันผวนของสัตว์โลกที่เรียกว่ามนุษย์"

ข้อความแสดงถึงความขมขื่นของ ดร.วิกันดา อย่างสูงสุด เพราะสามีเธอมีชู้ใน น้ำ เขาระบาย นั้น เมื่อวรรณรีทราบว่ามีความสัมพันธ์ฉันชู้สาวกับบุตรครองนั้น เธอก็รู้สึกว่

"คุณคิดว่า ... คิดว่าจะเป็นไปได้หรือคุณพงษ์" หล่อนถามกระท่อนกระถ่น ดวงหน้าซึ่งเต็มไปด้วยเหงื่อเม็ดขาว ดวงตาเริ่มแห้งผาดและปวดเจ็บ ใจหาย ริมฝีปากของวรรณรีสั่นซิด และมือเท้าก็เย็นเฉียบทั้ง ๆ ที่ไอแดดตอนบ่ายกำลังระอุอยู่ทั่วไป (น้ำเขาระบาย, หน้า 381)

และทิพาใน ไฟในทราง ก็ขมขื่นแสนสาหัสเมื่อทราบว่ายุวันดาน้องสาวของเธอได้เสียกับสามีเธอ น้องสาวที่เธอรักและยังคงรักอยู่แต่ว่า

ทิพาไม่เคยรู้เลยว่า ชีวิตคู่ที่เต็มไปด้วยความยุ่งยากและความขาดตกบกพร่องสารพัด ในวัยสาวหล่อนฝันหุเช่นเดียวกับความฝันของหญิงทุกคน ถึงความเพียบพร้อมอันหวานของบุคคลและสิ่งแวดล้อม แต่เมื่อผ่านการครองเรือนมาแล้วหล่อนจึงได้รู้ว่า ความฝันก็เป็นเพียงความฝันเท่านั้นเอง

เพราะในความจริงนั้น มีเรื่องมากมายหลายอย่างที่แต่ละคนจะต้องทำต้องรับผิดชอบซึ่งรวมแล้วก็กลายเป็นเรื่องของความอดทน

ทุกวันนี้ที่พาก็กำลังอดทน... แต่ความอดทนของหล่อนั้นเป็นความอดทนอย่างสูงที่ผู้หญิงบางคนก็อาจปฏิบัติไม่ได้ (ไฟในทรวง, หน้า 778-779)

ซึ่งการที่สามีมีหญิงอื่นเป็นความขมขื่นของภรรยาทุกคน และภรรยาส่วนใหญ่แล้วจะไม่ยินยอมให้สามีมีหญิงอื่นและมักเกิดการหย่าร้าง ปฏิกริยาที่ภรรยาทั้งหลายกระทำเมื่อสามีมีภรรยาใหม่หรือมีหญิงอื่นคือ ภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมายทั้งหลายจะไม่ยินยอมนั้น แสดงให้เห็นว่าพัฒนาการของสถานภาพของสตรีที่เคยอยู่แต่ในโอวาทของสามี และสามีเป็นผู้นำของชีวิตยินยอมให้สามีมีหญิงอื่น โดยที่หญิงเหล่านั้นต่างก็เป็นภรรยาของสามีในระดับสถานภาพที่สูงและต่ำ เรียงลำดับลงไปได้มาเป็นภรรยาในยุคนี้ไม่ยินยอมให้สามีมีหญิงอื่น แสดงว่าภรรยาในยุคนี้ไม่ยินยอมเป็นผู้รับใช้ และไม่เพียงแต่ภรรยาที่มีฐานะทัดเทียมกับสามี เท่านั้น ที่ไม่ยอมอดทนหากว่าสตรีที่มีฐานะด้อยกว่าสามี เช่น สะแกวัลย์ใน ผ่นกลางฤดูฝน นั้นก็ทนไม่ได้ แต่เดิมสะแกวัลย์ยินยอมที่จะเป็นภรรยาของสุรเสนอย่างไม่ต้องตามกฎหมาย สะแกวัลย์ก็ทนได้ หากว่าเมื่อสุรเสนมีความต้องการหญิงอื่นมาเป็นภรรยา ทำให้สะแกวัลย์ไม่สามารถทนต่อไปได้อีกแล้ว

การที่สามีมีหญิงอื่นนั้นทำให้เกิดการหย่าร้างในเวลาต่อมา แต่ว่าการหย่าร้างนั้นมิได้เกิดขึ้นอย่างง่ายนัก มีสตรีจำนวนหนึ่งที่ยังไม่สามารถหย่าร้างกับสามีได้โดยเด็ดขาด ก็เพราะต้องการให้ชีวิตครอบครัวดำเนินไปอย่างราบรื่นเพื่อบุตร จะพบว่าสตรีหลายคนที่ตัดสินใจหย่าขาดจากสามีได้ง่ายขึ้น หากว่าเธอนั้นไม่มีบุตร เช่น ชิงดวงในเรื่อง ไม้ผลัดใบ, คลินารา ใน ลานภุมรา มุกริน ใน มณีดิน เป็นต้น ในขณะที่สตรีที่มีบุตร เช่น มธุรสก็ยินยอมให้คุณเพลาสามีของเธอนำเด็กเกี้ยวเข้ามาอยู่ในบ้าน ทิพาก็พยายามให้ยุวันดาน้องสาวของเธอผู้ซึ่งเป็นชู้กับสามี เธอแต่งงานไปกับคนรัก ดร.วิกันดาที่อดทนที่จะไม่สนใจหญิงอื่นจนในที่สุดก็หย่าร้างทางกฎหมาย แต่หากยังยินยอมให้สามีอยู่ร่วมบ้าน โดยไม่มีความสัมพันธ์อันสามีภรรยากันโดยเห็นแก่บุตร สตรีที่ทำได้เช่นนี้ก็ต้องมีความอดทนอย่างมาก สตรีต้องอดทนต่อพฤติกรรมของสามีในยุคนี้มีใช้เพราะความรักอีกต่อไป หากเป็นเพราะเหตุผลอื่น และสตรีที่ไม่อดทนเพียงพอก็ต้องเผชิญกับปัญหาการหย่าร้าง ซึ่งพบว่าสตรีคนใดมีฐานะทางเศรษฐกิจดี ก็จะตัดสินใจหย่าร้างหลังจากที่อดทนถึงที่สุดแล้ว มีความสามารถพอที่จะยืนหยัดอยู่ได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องพึ่งพาสามีเช่นเดียวกับ ดร.วิกันดา ที่หย่ากับสามีในที่สุด

ดร. วิกันตานั้นมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูง ในขณะที่ ทิพาใน ไฟในทรวง ไม่ต้องการหย่ากับสามี เพราะต้องพึ่งพาสามีทางเศรษฐกิจ กฤษณา ได้สะท้อนภาพของสังคมที่มีปัญหากร่วมเพศ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า นอกจากภรรยาจะต้องประสบปัญหาทั้งกับสามีมีหญิงอื่นและภรรยาเช่น จิลลา ใน ประตูที่ปิดตาย ก็ประสบกับปัญหาสามีมีชายอื่นอีกด้วย เพราะนพีสามีของจิลลา เป็นโฮโมเซ็กชวล เขามีความต้องการทางเพศกับชายด้วยกัน นพิต่างงานกับจิลลา เพื่อให้สังคมรับรองฐานะของตนอย่างคนปกติ ปัญหาจิลลาเป็นปัญหาใหม่ในสังคม นพีสามีของจิลลามีชู้กับชาย จิลลาก็รู้สึกขมขื่นหากว่าเธอจำเป็นต้องอดทน เพราะเห็นว่าเธอเป็น "โรค" อย่างหนึ่งที่ต้องแก้ไขและเธอก็พยายามช่วยเขาด้วยความอดทน จากการที่สตรีหย่าขาดจากสามี จึงเกิดสถานภาพสตรีที่ปรากฏขึ้นในสังคมจำนวนหนึ่ง คือสตรีหม้าย เดิมสตรีหม้ายในนวนิยายนั้นก็ปรากฏ แต่ส่วนมากเป็นหม้ายจากการที่สามีตายแต่สตรีนั้นก็เลี้ยงบุตรธิดา ต่อมาสตรีหม้ายในยุคก่อนมักจะมีอายุมากแล้ว แต่ดำรงชีวิตเป็นย่าเป็นยายของหลานๆ ต่อไป แต่สตรีหม้ายในยุคต่อมา มีสตรีที่มีอายุมากเหมือนก่อนแล้ว สตรีหม้ายหย่าสามีมักจะเป็นสตรีที่ยังอยู่ในวัยสาว ซึ่งมีโอกาสที่จะเลือกคู่ใหม่ได้ สตรีหม้ายที่ปรากฏนั้นก็ยังมีโอกาสได้แต่งงานใหม่ เช่น มุกริน ใน มณดิน เป็นหม้ายเมื่อแต่งงานไปได้เพียงสัปดาห์เดียว และอังคารชายหนุ่มโสดก็ปรารถนาจะแต่งงานกับเธอ คลีนารา วโรวาท ใน ลานกุมรา นั้น เมื่อเธอพบกับวงกต คลีนาราก็มีสามีแล้วถึงสองคน แต่วงกตก็รักและต้องการแต่งงานกับเธอ และสะแกวัลย์ ใน ผืนกลางฤดูฝน นั้นแม้เธอเคยอยู่กับสุรเสนมาแล้วก็ตาม แต่นิมิตรเพื่อนชายที่เธอรักก็ยังคงรักเธอ และต้องการแต่งงานกับเธอให้โอกาสเธอได้มีครอบครัวที่ดีใหม่

สตรีหม้ายมีโอกาสที่จะเลือกคู่ใหม่ แต่โดยทั่วไปแล้วก็ยังเป็นข้อรังเกียจแก่คนที่ยึดติดกับความบริสุทธิ์ของสตรีสาวอยู่ เพราะชายส่วนใหญ่ในสังคมก็ต้องการให้หญิงบริสุทธิ์ และญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชายก็มักจะตั้งข้อรังเกียจ (สภาสตรีแห่งชาติ, 2518) เช่น มารดาของอังคารก็ไม่ขึ้นชมว่าบุตรสะใภ้เป็นคนเคยมีสามีมาแล้ว ดังคำกล่าวของนิมิตรเพื่อนของอังคารใน มณดิน ว่า

"จะมีทางช่วยแก้ไขได้ยังไงมั่งหว่า" นิมิตรพิมพ์ว่า "แต่อย่าให้คนบ้ารู้นะ รู้เป็นเกิดเรื่องใหญ่เลย ก็แค่รู้ว่าแกจะชอบพลอยรุ่งยังแสดงทีท่าไม่พอใจออกนอกหน้าขนาดนั้นแล้ว ถ้ารู้ว่าชอบมุกริน แม่หม้ายเมียฝรั่งละก็แกเอยบ้านเข้าก็หลัง ๆ เป็นพังหมดแน่"

วงกตกล่าวกับมารดา "การที่ผู้หญิงแต่งงานสองครั้ง แสดงว่าเป็นพันธ์เลวเสมอไป หรือครับ" "แต่แม่ก็ไม่ปลงใจ เชื่อนักกว่าดี ถ้าแต่งงานกับแกอีกก็รวมเป็นสาม เป็นเมียสมัย ก่อน หญิงสามผัว ชายสามโบสถ์ก็ไม่มีใครคบหรอก (ลานภุมรา, หน้า 357)

และมารดาของวงกตก็กล่าวกับคณินาราวว่า

"ฉันยังคงชื่นใจบ้างที่เราไม่ใช่คนอื่น ก็เป็นน้องของเพื่อนตาเวท ถึงงั้นก็ฟังเขา เล่ากันถึงประวัติของเธอแล้ว ฉันก็ต้องถอยหลังเหมือนกัน" (ลานภุมรา, หน้า 388)

แสดงให้เห็นว่า แม้ว่าผู้ชายหลายคนยอมรับได้ว่า เขาอาจจะเลือกสตรีที่ไม่ใช่สาว บริสุทธิ์มาเป็นภรรยา แต่มารดาและญาติของเขานั้นยอมรับไม่ได้ เพราะคาดหวังในสิ่งที่ดีกว่านั้น นั่นคือการได้สาวบริสุทธิ์มาเป็นภรรยา

ฉะนั้น สตรีหม้ายจึงมีโอกาที่จะเลือกคู่ครองแคบกว่าสตรีที่เป็นโสดอย่างแท้จริง นอกจากสตรีหม้ายจะมีโอกาสเลือกคู่ครองต่อไปได้น้อยแล้ว สตรีหม้ายที่ครองตนอยู่โดดเดี่ยวโดยไม่มี สามีก็มักจะถูกเพ่งเล็งเรื่องชู้สาว เช่น พุดกรอง ใน น้ำเซาะทราย ได้ถูกวิจารณ์ว่า

"แม่หม้ายทรงเครื่องใหญ่ ๆ แบบนี้อันตราย ลงว่าเป็นแม่หม้ายก็อันตรายทั้งนั้น หัวเลี้ยวหัวต่อสวนทางกันมันแน่ ๆ คนเรานะเขาว่าอะไร ๆ มันไม่พอดีพองามไปได้ ทรอกน่าเชื่อเถอะ ได้นี้ก็ต้องเสียนั้น ตูกันไปตีกันว่า" "ดูยังใจ" "อ้าวก็ดูว่ายายนี้ จะไปยังใจอีกนะซี สาวสวยไม่ใช่เล่นเสียด้วย" (น้ำเซาะทราย, หน้า 59-60)

นิลัมใน ถนนไปดวงดาว ซึ่งมารดาของเธอได้แสดงความรู้สึก

นางนุ่นวอลย์คงพิมพ์ว่า "ช่างไม่รู้มันเลยที่เราเป็นห่วงขนาดไหน ... แกเป็น หม้าย... นิลัม... ใครต่อใครเขากำลังเพ่งเล็ง" (ถนนไปดวงดาว, หน้า 143)

ทั้งนี้สตรีหม้ายเหล่านี้มักจะมีประสบการณ์ความว่าเหว่และมีพฤติกรรมที่ล่อแหลมในเรื่อง เพศ หรืออาจจะมีความสัมพันธ์ทางเพศกับชายแบบไม่เปิดเผย ลำเพา ใน หนามดอกไม้ "ลำเพา เป็นคนเดียวที่ไม่มีสามี แต่หล่อนก็มี "แฟน" บ้างเป็นมือเป็นคราว และไม่เปิดเผย" (หนาม

ดอกไม้, หน้า 157) พุดกรอง ใน น้ำเซาะทราย นั้น ก็ประสบปัญหาของความว่าเหว้และต้องการความรักและเพื่อน

บางครั้งพุดกรองรู้สึกว่าคุณเองกำลังกระเจิดกระเจิงไปในวิถีทางอันขรุขระ สิ่งแวดล้อมด้วยบรรยากาศวังเวง และเย็นเยียบจับใจหน่อย ไม่รู้จะหาวิธีใดมาแก้ความวังเวงอันประหลาดเช่นนี้ได้ บางครั้งบางครั้งราวหลอนผวาตื่นขึ้นมากลางดึก พบตัวเองนอนอยู่บนเตียงกว้างอันน่าสบาย แต่ร้อนผะผ่าวไปด้วยความรัก (น้ำเซาะทราย, หน้า 9)

วิฐ ใน ตะวันตกดิน เป็นสตรีหม้ายเมื่อสามีตาย เธอก็มีความสัมพันธ์กับโสรวาร ความเย็บสังัดก่อให้เกิดความวิเวก และความกลัววิญญาณนายเวศม์ อาจจะต้องยังลอยอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งในบ้านนี้ด้วยความห่วงใยภรรยาของเขาก็ได้ เมื่อครู่ก่อนเขาก็คงจะได้แลเห็นพฤติกรรมอภุคกรรมที่เกิดขึ้นในบ้านของเขาเองแล้วโดยสิ้นเชิง... ภรรยาของเขา กับเลขานุการหนุ่มผู้ซึ่งเขาเคยรักและไว้วางใจ (ตะวันตกดิน, หน้า 709)

มีสตรีหม้ายบางรายที่มีความสัมพันธ์ทางเพศอยู่ลับ ๆ กับชายหนุ่มที่อายุน้อยกว่าตนเอง สตรีเหล่านี้มักจะเป็นผู้อุปถัมภ์แก่ชายหนุ่มนั้น เช่น คุณกับไอยรา ใน ตะวันตกดิน และชายหนุ่มเหล่านี้ก็จะอยู่กับเธอเพียงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น

ซึ่งเช่นเดียวกับมันตา ใน ลานภุมรา ซึ่งได้เลี้ยงดูพจน์ ส่งเสียเขาเรียนเป็นอย่างดี เช่นเดียวกับนพเก้าได้เลี้ยงดูเจนศิลป์และภูวดล ใน ปีกทอง และชีวินกับนิลัม ใน ถนนไปดวงดาว

โสรวารกับวิฐ ใน ตะวันตกดิน ก็เช่นกัน โสรวารมีวิฐเพื่อส่งเสริมหน้าที่การงานให้เขาดีขึ้น หากแต่ในยุคนี้นสตรีเป็นที่พึงพิงของบุรุษ หากว่าสตรีนั้นมีสถานภาพทางการเงินและสังคมที่ดี

ในขณะที่เดียวกัน ความสัมพันธ์แบบชายอุปถัมภ์หญิงก็คงมีอยู่ โดยที่ชายนั้นมีอำนาจหน้าที่สูง หรือมีสถานภาพทางการเงินที่ดีกว่าหญิงเช่นโสรวารกับวิฐ และนายกับศาวิกา ใน ตะวันตกดิน และเพลากับเด็กเกี้ยว ใน เรือมนุษย์

สถานภาพภรรยาที่ปรากฏในยุคนี้ที่เปลี่ยนแปลงไปกว่าเดิมอีกประการหนึ่ง คือ การที่หญิงสาวมีความสัมพันธ์ทางเพศกับชาย โดยที่ชายนั้นไปมาหาสู่เป็นประจำ ซึ่งแต่เดิมเราเรียกว่าภรรยาน้อย ในยุคนี้อาจยังมีหญิงสาวที่ตกเป็นภรรยาน้อยแก่ชาย

ความสัมพันธ์เช่นนั้นมักเป็นความสัมพันธ์ที่อิงผลประโยชน์ ซึ่งมีทั้งฝ่ายหญิงต้องการเงินหรือการเลี้ยงดูจากฝ่ายชาย เช่นเด็กเกี่ยวกับเพล่า ใน เรือมนุษย์ หรือ ร่มยกับคุณพิณิจ ใน บันไดเมฆ หรือ นวลจันทร์ และ นวลณา ใน ไปสู่ฉิมพลี ซึ่ง นวลจันทร์ยินยอมเป็นภรรยาลับ ๆ ของพลโทพิณิจ เพื่อผลประโยชน์ทางการเงินและเพื่อบุตร แต่ก็ยังมีหญิงสาวที่ตกอยู่ในสภาพเมียน้อย เพราะว่าคุณเองสมัครใจ รักชายหนุ่มนั่นเอง และหญิงสาวเหล่านี้มิได้หวังพึ่งพิงชายนั้น เพราะเธอก็สามารถเลี้ยงชีพด้วยตนเองได้ เช่น นิลร้อย ใน มณีดิน นั้น เธอตัดสินใจเป็นภรรยาน้อยด้วยความรักสามี โดยที่เธอเป็นผู้ตัดสินใจขอไปอยู่กับเขาเองด้วย นอกจากนี้แล้วยังพบว่า คุณแอ๊ด ซึ่งมีความสัมพันธ์กับอธิบดีสุธรรม ใน เกววัลย์สวาท นั้น ไม่ใช่ผู้ที่จะพึ่งพิงท่านอธิบดี แต่หากท่านอธิบดีพึ่งพิงคุณแอ๊ด ซึ่งพิรยศสามีของมูทิตาก็เล่าให้มูทิตาฟังว่า

"อธิบดีสุธรรมนะไม่มีอะไร เมียหลวงก็ไม่มีหลักฐาน ภาระกิจรอบตัวแกหรือก็มาก มีหรือจะไม่เห็นคุณแอ๊ดน่ารัก" ถ้อยคำของพิรยศเต็มไปด้วยความหมาย (เกววัลย์สวาท, หน้า 714)

การเป็นภรรยาน้อย หรือเป็นภรรยาที่ไม่เปิดเผยนั้น สังคมไม่ยอมรับสถานภาพความเป็นภรรยาของสตรีนั้น ดังนั้นสตรีเหล่านั้นมักจะได้รับความขมขื่นในใจ ส่วนหนึ่งของการกระทำของตนเองด้วย เช่น คุณแอ๊ด ใน เกววัลย์สวาท ก็คิดว่า

"เมื่อชาติก่อนเราทำกรรมอะไรไว้นะ" คุณแอ๊ดกล่าวต่อไป ชาตินี้ถึงได้ตกมาเป็นเมียน้อยเขา" (เกววัลย์สวาท, หน้า 742)

และใน เกววัลย์สวาท นี้ เราจะพบว่า มูทิตาเป็นสตรีที่ต้องทนทุกข์ทรมานด้วยการเป็นภรรยาน้อยมาก

การเป็นภรรยา "อีกคนหนึ่ง" ของเขานั้น คือความทนทุกข์อย่างใหญ่หลวง นอกจากจะอับอายต่อผู้เสี่ยงและสายตารอบ ๆ ตัวแล้ว ก็นอนสะดุ้งอยู่ตลอดเวลาในสวัสดิภาพของตนเองอีกด้วย (เกาวัลย์สวาท, หน้า 683)

สตรีในยุคนี้สามารถแสดงตนว่ารักใคร่ชอบพอชายหนุ่มได้อย่างเปิดเผย มีความมั่นใจมากขึ้น การตัดสินใจมีคู่ครองนั้นขึ้นอยู่กับตัวสตรีนั่นเอง ภรรยาทุกคนต้องการเป็นภรรยาเพียงคนเดียวเท่านั้น ไม่มีการยินยอมที่จะอยู่ใต้บังคับบัญชาอีกต่อไป เพราะภรณาก็มีส่วนในการถือฤกษ์ครอบครัวยุคใหม่ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และการงาน สตรีมีเสรีภาพในด้านความสัมพันธ์ทางชู้สาวมากขึ้น ในรูปภพที่หลากหลายขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะสตรีที่เป็นหม้าย ความสัมพันธ์เช่นนี้ไม่เป็นที่ยอมรับ เพราะไม่อยู่ในจารีตประเพณีที่ดีงาม จึงเป็นความสัมพันธ์ที่หลบซ่อนปิดบัง แต่ก็เปิดเผยอยู่ในที่

นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์ของชายหนุ่มกับสตรีสูงอายุในลักษณะของการมีสัมพันธ์ชั่วครั้งชั่วคราว เช่น ชิวกับคุณนัท ใน ถนนไปดวงดาว โดยที่ชิวได้รับค่าตอบแทนจากคุณนัทในการกระทำซึ่งไม่ใช่ความสัมพันธ์ของสามี-ภรรยาแต่อย่างใด แต่เป็นเสมือนอาชีพโสเภณีของชาย

การกระทำของคุณนัทในเรื่องนี้ นับว่าเป็นสิ่งใหม่และอยู่นอกกฎประเพณีในสังคม อันแสดงถึงเสรีภาพในเรื่องเพศอย่างสูงของสตรี แต่ก็ยังเป็นเสรีภาพที่ไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม

2.1.3 ในฐานะมารดา

สถานภาพของมารดา ยังได้ชื่อว่า เป็นสถานภาพที่สูงส่ง เพราะได้รับความเคารพยกย่องจากบุตรอยู่เสมอ นอกจากนี้มารดา ยังคงได้รับความกตัญญูจากบุตรอีกด้วย

เช่น ตรี ใน บันไดเมฆ ให้ความเคารพคุณระวีวรรณในฐานะมารดา มาก แม้เมื่อคุณระวีวรรณต้องการให้เขารับราชการ ซึ่งตรีไม่เห็นด้วย แต่เขาก็ทำตามความประสงค์

นางสละ ใน บันไดเมฆ นั้น ก็ได้รับความกตัญญูจากลูกสาวอย่างดี นั่นคือเมื่อนางสละเป็นหนี้สินาก็ขอใช้ให้แทน อันแสดงถึงความกตัญญูของบุตรสาวต่อมารดา

มารดาได้รับความเคารพยกย่องเสมอว่าเป็นผู้ที่บุตรต้องให้ความเคารพเชื่อฟัง แม้ว่ามีสตรีบางคนที่อยู่ในฐานะภรรยาที่เป็นผู้ตามสามี เพราะอยู่ในฐานะที่ด้อยกว่าสามีมาก เช่น คลี ใน

โลกของมัทรี มีฐานะต่ำกว่าสามีมากและเป็นผู้อยู่ในโอวาทของสามี คลีไม่ได้รับการยกย่องเป็นภรรยาที่ทัดเทียมสามี แต่ไว้ในฐานะมารดา คลีก็ได้รับการยกย่องเป็นอย่างดี เช่นเดียวกับมารดาในยุคก่อน นั่นคือมารดาเป็นผู้อบรมเลี้ยงดูบุตร เช่น วรรณรี นั่นเป็นมารดาที่เอาใจใส่บุตรเป็นอย่างดี

"คุยกันก่อนนะ" ฉันจะต้องขึ้นไปดูแลเสียหน่อย ยายปออย่าทำเลขชื่อนั้นไม่ได้ หรือว่าป่านี่จะเปิดที.วี.สลับรายการเสียแล้วก็ไม่รู้" วรรณรีขอตัวและต่อจากนั้นหล่อนก็ผละจากคนทั้งหลายขึ้นบันไดไปชั้นบน

พุดกรองหันหลังกลับจากหน้าต่างและมองตามร่างที่อยู่ในชุดทลวมโคร่งของเพื่อนหญิงกลางชมเชย "เด็กสองคนนั้นโชคดีมีแม่เป็นครู ติดขัดอะไรก็ให้แม่สอนไม่ต้องไปกวาดวิชากับใครที่ไหน" (น้ำเซาะทราย, หน้า 139)

นั่นคือ วรรณรีให้ความสำคัญต่อบุตรมากกว่าสิ่งอื่นใด ความรักของมารดาที่มีต่อบุตรนั้นยังคงมีอยู่เต็มเปี่ยม อยู่ในใจเช่นเดียวกับความรักของล่าเพาที่มีต่อนิพพา ใน หนามดอกไม้ และไม่ได้เลี้ยงดูนิพพาในวัยเยาว์ แต่ล่าเพาก็ไม่ได้รักนิพพายังหย่อนไปกว่ามารดาที่รักบุตรของคนอื่น ๆ เลย เมื่อนิพพาออกจากบ้านไปในยามดึกด้วยความห่วงใยต่อบุตร ล่าเพาจึงขับรถออกตามไปและเสียชีวิตไปในที่สุด

เดือนกาวิล ใน เดือนครึ่งดวงนั้น ก๊อตทนทำงานเพื่อหาเงินมาเลี้ยงบุตรของตน แม้ว่าจะมีผู้ชายคนใดมาสนใจเธอ เธอก็ไม่ได้คิดจะมีสามีเพื่อความสุขของตน หากว่าเดือนกาวิลนั้นทำทุกอย่างเพื่อบุตรเท่านั้น พุดกรองใน น้ำเซาะทราย จะรักภักดิ์ด้วยใจ แต่ความรักนั้นก็ยังยิ่งหย่อนกว่าความรักที่มีต่อบุตร เมื่อพุดกรองมีความสัมพันธ์กับภิม พุดกรองไม่สนใจความรู้สึกของใครเห่าบุตรชายเลย และเมื่อบุตรชายเธอเข้าใจพุดกรองก็โล่งใจ

มธุรส ใน เรือมนุษย์ แม้ว่าจะไม่ได้เอาใจใส่บุตรอย่างใกล้ชิด แต่เธอก็เป็นมารดาที่มีความรักต่อบุตรเป็นอย่างดียิ่งเช่นกัน ซึ่งปรากฏว่าเมื่อมธุรสพบว่าชัยพรบุตรชายของตนมีความสัมพันธ์กับเด็กเกี้ยวภรรยาบ่อยของเพลาสามีของเธอ มธุรสเกิดความรู้สึกว่า เธอต้องการให้เด็กเกี้ยวเป็นภรรยาบ่อยของสามีต่อไปมากกว่าจะให้มีความสัมพันธ์กับชัยพรบุตรชาย เนื่องจากมธุรสสงสารลูกมาก ไม่ต้องการให้พิมพ์รสบุตรสาวของตนต้องขมขื่นใจ

ความรักของนวลจันทร์ใน ไปสู่ิมพลี ที่มีต่อบุตรนั้นทำให้นวลจันทร์ต้องตัดสินใจเป็นภรรยาลับ ๆ ของ พลโทพิณิจ ซึ่งในตอนแรกนวลจันทร์ปฏิเสธไม่ต้องการ หากว่า เมื่อเธอมีปัญหาว่าบุตรหายไป ด้วยความรักบุตร เธอจึงตัดสินใจยอมเพราะเธอสัญญาว่าจะตามหาบุตรมาให้เธอ

หรือเกร็ใน มารสวาท นั้น เธอก็ไม่ช้ภรรยาที่ดี เพราะมีความคิดที่จะนอกใจสามี แต่ในฐานะมารดาแล้ว เกร็ก็เป็นมารดาที่รักบุตรเป็นอย่างดีเช่นกัน มารดาในยุคนี้เน้น กล่าวได้ว่าบางคนไม่มีโอกาสได้ใกล้ชิดลูกมากเท่ากับมารดาในยุคก่อน เพราะมารดาในยุคนี้เป็นบุคคลที่ต้องทำงานนอกบ้าน เวลาที่ให้กับครอบครัวและบุตรมีน้อยลง (พวงเพชร สุรัตน์วิกุล, 2525) มีมารดาจำนวนหนึ่งที่มีปัญหาการหย่าร้างกับสามี หากว่าเธอไม่ได้นำบุตรสาวมาเลี้ยง ซึ่งเป็นสิ่งที่สนับสนุนให้มีความห่างเหินจากบุตร เช่น ล่าเพา ใน หนามดอกไม้ เมื่อเธอหย่ากับสามี ล่าเพามีได้นำเอาานิพพามาเลี้ยงดู ล่าเพากับนิพพาก็ขาดความเข้าใจกัน มธุรส ใน เรือมนุษย์ มีความรักต่อบุตรเยี่ยงมารดาอื่นเช่นกัน แต่ว่ามธุรสมีเวลาเอาใจใส่ต่อบุตรน้อยมาก เธอเอาแต่ออกสังคมจึงทำให้ครอบครัวของเธอไม่อบอุ่น ทำให้พิมพ์สรณ์มีสามีตั้งแต่ยังเรียนไม่จบ

มีมารดาอีกหลายคนที่ไม่มีโอกาสได้ใกล้ชิดกับบุตร เพราะความจำเป็นบังคับ เช่น เดือนกาวิล ใน เดือนครึ่งดวง นั้น ก็ไม่สามารถดูแลบุตรด้วยตนได้ เพราะเธอจำเป็นต้องออกหางานทำ ด้วยความจำเป็นทางเศรษฐกิจ

เรื่องหนามดอกไม้ เป็นเรื่องชี้ชัดให้เห็นว่า มารดาไม่มีโอกาสได้แสดงบทบาทของแม่ที่ดี ทั้ง ๆ ที่ล่าเพาก็เป็นมารดาที่รักลูกอย่างมากเช่นกัน เป็นเพราะล่าเพาทนความเจ้าชู้ของสามีไม่ไหว เธอหย่าขาดจากสามีและสามีได้สิทธินำบุตรสาวไปเลี้ยงดู เพราะล่าเพาต้องทำงานเลี้ยงตนเอง ไม่มีเวลาเพียงพอที่จะเลี้ยงดูลูกตามล่าพั้งและนอกจากนี้ ตามกฎหมายแล้ว ล่าเพาก็ไม่มีโอกาสได้เป็นผู้ปกครองเด็ก เพราะกฎหมายให้บุตรสาวอยู่ในความดูแลของบิดา และถ้าบิดามีฐานะที่ดีกว่าภรรยา เขาก็จะได้เป็นผู้ดูแลบุตรอยู่แล้ว การที่ล่าเพาไม่มีโอกาสได้ดูแลบุตรด้วยตนเองนี้เอง ทำให้นิพพาก็เกลียดล่าเพา ด้วยนิพพารู้สึกว่าล่าเพามีใจแม่ที่ดี

"ทำไมผู้หญิงที่ชื่อล่าเพาจึงปล่อยให้เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นโดยไม่เหลียวมาใส่ใจใยดี

หัวใจของล่าเพาทำด้วยอะไร" (หนามดอกไม้, หน้า 82)

ทั้ง ๆ ที่ลำเพามีความรักต่อลูกมาก และรู้สึกต่อลูกดังเช่น "น้ำตาคลอขึ้นมาเต็มตาลำเพา เมื่อเอมโอชพูดถึงตรงนี้ ในฐานะแม่ด้วยกัน เอมโอชกับหล่อนมีจุดหมายปลายทางเดียวกัน นั่นก็คือได้ปลาบปลื้มกับความดีงาม ความสุขสมหวังของบุตรที่รักในสักวันหนึ่งข้างหน้า" (หนามดอกไม้, หน้า 160)

อันเป็นความรักของมารดาที่ต้องการให้บุตรมีความสุข

ทั้งนี้มารดาผู้หนึ่งต้องทำงานเลี้ยงบุตรด้วย เช่น ลำเพา เมื่อมีสามีคนที่สองเขาก็ไม่มีความรับผิดชอบ ลำเพาจึงต้องรับภาระคนเดียว ซึ่งนิพพานุตราสาวของลำเพาก็ได้เล่าให้อันตีผู้จัดการบริษัทที่เธอทำงานว่า ลำเพาต้องทำงานหนัก

"คุณลำเพาแคงทำงานหนักนะ" "หนักแต่อยู่ตัวแล้วค่ะ" นิพพานุตราไม่ได้ที่คนอื่น ๆ จะชวนกันเห็นใจแม้ไม่เห็นใจหล่อน โดยเฉพาะอันตี "แล้ว...เอื้อ ... พ่อของคุณไม่ได้ส่งเสียเลยหรือ" "ไม่เลยค่ะ หายสาบสูญไปเลย เขาก็เหมือนผู้ชายไทยส่วนมากที่ไม่รู้ว่าความรับผิดชอบคืออะไรนั่นแหละ" (หนามดอกไม้, หน้า 298)

ซึ่งแน่นอนที่สุด บทบาทของมารดาผู้หนึ่งเพิ่มขึ้นด้วยภาระที่ต้องรับผิดชอบต่อเศรษฐกิจในครอบครัว และลดน้อยลงไปในเรื่องดูแลความประพฤติของบุตรอย่างใกล้ชิด

บทบาทของมารดาจึงออกมาในรูปของการสนับสนุนการศึกษาให้บุตรชายหญิง เพราะในยุคนี้ หญิงสาวจำเป็นต้องมีความรู้ให้ดีที่สุด เพื่อเลี้ยงตนเอง เช่น ลำเพาส่งเสียเงินให้นิพพานุตราเรียนจบวิชาเลขานุการ

บทบาทของมารดาในสมัยก่อนก็คือการเลือกคู่ให้กับบุตรสาวหรือบุตรชาย

ในยุคนี้ความคิดเช่นนี้ก็ปรากฏบ้างประปราย เช่น มารดาของตริยใน บันไดเมฆ ต้องการให้ตริยแต่งงานกับกนกวรรณ เพื่อกอบกู้ฐานะของตนเอง หรือมธุรส ใน เรือนมุษย์ ก็ยินดีที่จะให้พิมพ์สรามีสามีที่มีฐานะดี หรือการที่นายวง ใน วิหคโลสภา ผู้ซึ่งทำหน้าที่บิดาและมารดา ต้องการให้วิมวิริยา แต่งงานกับไกรสีห์ เพื่อกอบกู้ฐานะ แต่ในที่สุดเมื่อนายวง เสียชีวิตไป วิมวิริยาจึงเป็นอิสระไม่ต้องแต่งงานกับนายไกรสีห์

แต่อันที่จริงแล้ว มารดาโดยทั่วไปในยุคนี้ต้องการให้บุตรสาวบุตรชายของตนมีงานทำที่ดีมากกว่า เช่น ถ้าเพ้าก็หางานให้หนีพพาทำ เพื่อหนีพพาจะได้เลี้ยงตนเอง

เมื่อลิตา ใน บันไดเมฆ ปฏิเสธที่จะแต่งงานกับภวังค์ เศรษฐีชาวสวน มารดาเธอก็ไม่บังคับลูก เพราะเห็นว่าลิตาทำงานเลี้ยงตัวเองได้ และนางสละก็ภาคภูมิใจในบุตรสาว

มารดาของเหมือนแพร ใน บ้านชนน นั้น อยู่ช่วยเหมือนแพรควบคุมบาร์อีจกลับ ซึ่งเป็นการช่วยบุตรสาวทำงาน มารดาของวาปี ใน ถนนไปดวงดาว เองก็รู้สึกยินดีที่วาปีเรียนจบแล้วมีงานทำ ซึ่งมารดาจะรู้สึกโล่งใจ และตั้งใจที่บุตรมีงานทำ ส่วนเรื่องการแต่งงานของบุตร มารดาในยุคนี้ให้ความเป็นอิสระแก่บุตรชายหญิง หากว่าการเลือกคู่ของลูกควรจะต้องได้รับการยอมรับจากมารดาว่าเห็นด้วย ถ้าเพ้า ใน หนามดอกไม้ ได้ปรึกษาว่ากล่าวหนีพพาเรื่องคู่ครอง ก็เพราะว่าการเลือกคู่ครองของหนีพพาไม่เป็นที่ถูกต้องตามศีลธรรม เพราะหนีพพารักอันธิ ซึ่งเขามีภรรยาแล้ว

"แกไม่น่าจะเกิดมาเป็นแม่ลูกกับฉันเลย แกไม่เคยนับถือว่าฉันเป็นแม่ ดักเตือนอะไรไม่เคยเชื่อ แล้วนี่ที่คิดจะแย่งผู้ชายบ้านเขาน่ะมันงามแล้วเรอะ (หนามดอกไม้, หน้า 379)

ซึ่งโดยปกติแล้วมารดาจะไม่เป็นผู้ขัดขวางความรักของลูก ให้เสรีภาพแก่ลูก เช่น มารดาของวงศา ใน เมื่อวงศารักหนีพพาคนแคเรียด แม้ก็เพียงเตือนวงศา เมื่อเขาถามแม่ถึงหนีพพา

"สวยดี" แม่เขาตอบ "แต่รู้สึกว่า เด็กคนนี้ไม่มีความสุขนะดาวง" (หนามดอกไม้, หน้า 370)

ซึ่งมารดาของวงศา ก็เห็นว่าหนีพพานั้นดูไม่มีความสุข และอาจจะทำให้วงศาไม่มีความสุขไปด้วย แต่ด้วยความรักบุตร มารดาของวงศาจึงไม่ยอมขัดขวางเขา

จะพบว่าในยุคนี้มารดาใกล้ชิดกับบุตร-ธิดา น้อยลงบ้าง เพราะมารดาต้องทำหน้าที่อื่น นอกจากเป็นแม่บ้าน และมารดาในยุคนี้ให้ความอิสระแก่บุตร-ธิดา ในการดำเนินชีวิตมากขึ้น แต่มารดายังคงเปี่ยมด้วยความรักต่อบุตร

นอกจากนี้ มารดายังมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของบุตรอยู่เหมือนยุคก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งมารดาเป็นผู้อุปการะเลี้ยงดูบุตร เช่น มารดาของทิพยางค์ ใน ฝ้ายแกมแพร นั้น แม้ว่าเธอจะไม่สามารถห้ามทิพยางค์ให้รักกับหม่นยได้ แต่ด้วยอิทธิพลของมารดา ในเมื่อเธอไม่ต้อนรับหม่นย และแสดงความรังเกียจก็กระทบกระเทือนไปสู่ครอบครัวของทิพยางค์ และเมื่อมารดาของทิพยางค์ไม่ยอมเลี้ยงดูทิพยางค์อีกต่อไป ทำให้ ทิพยางค์ตกอยู่ในสภาพที่เลวลง และเลิกร้างกับหม่นยไปในที่สุด

2.1.4 ฐานะย่า-ยาย พี่สาวและน้องสาว

สถานภาพของย่าและยายนั้น เป็นสถานภาพที่สูงได้รับการเคารพจากบุตรหลานอยู่ตลอดเวลาในยุคที่สองนี้ จะพบว่าบทบาทของย่ายายในครอบครัวปกติที่ไม่มีปัญหานั้นย่าและยายก็เป็นที่เคารพของบุตรหลาน และย่ายาย ได้เอาใจใส่ต่อชีวิตความเป็นอยู่ของหลานอย่างห่าง ๆ โดยไม่มีอำนาจในการจัดการชีวิตของหลาน นอกจากในกรณีที่ย่า, ยายนั้นเป็นที่พึ่งพาแก่หลานในเรื่องของการเงิน ก็ทำให้มีอำนาจไปด้วย

ย่าและยายมักจะอาศัยอยู่ในบ้านหลังเดียวกับบุตรหลาน เป็นที่พึ่งพาของบุตรหลานในการปรึกษาเรื่องราวต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตในฐานะเป็นผู้ใหญ่ที่เคารพ

บทบาทยายและย่าที่ปรากฏอยู่ไม่มากนัก เช่น ยายของสิตา ใน บันไดเมฆ เน้นบทบาทยายที่อาศัยอยู่กับมารดาของสิตาอย่างผู้ที่ไม่มีอำนาจในครอบครัวเรือน เมื่อยายเห็นสิตาทำผิดก็ได้แต่ว่ากล่าวผ่านมารดาของสิตาอีกที โดยไม่ได้จัดการว่ากล่าวได้เอง

ยายนั่งมองดูหล่อนอีตใจหนึ่งแล้วส่ายหน้า นึกอยู่ในใจ 'คอยดูเถอะ... อีรูปนี้ละก็หาผัวยากเย็น' แล้วยายก็หันหลังกลับเดินออกไปยังทำน้า นั่งนิ่งอยู่กับความมืด และยุงสวนตัวโตที่แสนเชื่อง (บันไดเมฆ, หน้า 61)

แต่หากในครอบครัวที่มีปัญหานั้น บทบาทของย่า ย่า ก็สูงขึ้นตามลำดับ เรื่อง ไม้ป่า เป็นเรื่องเดียวที่ชี้ให้เห็นบทบาทของยายที่เลี้ยงดูหลานอย่างเต็มที่ ยายเพียรใน ไม้ป่า ผู้ซึ่งเป็นยายของสาละวิน และนาเวศ ซึ่งมีบทบาทแทนมารดาของเด็กทั้งสอง ยายเพียรเป็นผู้ทำงานอย่างหนักเพื่อเลี้ยงหลาน ส่งเสียให้ได้รับการศึกษา และเป็นผู้อบรมบ่มนิสัยของหลานทั้งหมด ส่วนยายผล

ยายของเด็กหญิงดวงแข ใน เดือนครึ่งดวง ทำหน้าที่ดูแลหลานเพื่อให้เดือนภาวิไล ผู้เป็นบุตรสาวไปทำงานหาเงินมาเลี้ยงดูครอบครัว ซึ่งบทบาทของยายผลก็คือคอยดูแลหลานที่มารดา บิดา มีภาระยุ่งยาก และต้องทำงานนอกบ้าน

บทบาทของย่าและยายปรากฏอยู่ไม่มากนักในยุคนี มีน้อยกว่าบทบาทสตรีในฐานะพี่สาวและน้องสาว

บทบาทของพี่สาวเด่นชัดที่สุดในแง่ของการเอื้อเฟื้อและเสียสละเพื่อน้อง (อคิน ระพีพัฒน์ อ้างถึงใน จุไรรัตน์ จันทรธำรง, 2530) มุทิตาใน เถาวัลย์สวาท มีบทบาทจะต้องเลี้ยงดูน้องชายอีก 2 คน เมื่อเธอจบการศึกษาแล้ว มุทิตาก็ทำงานบริษัทเพื่อนำเงินมาเลี้ยงน้องให้การศึกษาแก่น้อง และนอกจากนี้น้องชายของเธอยังเข้าไปพึ่งพิงเธออยู่ไม่ได้ขาด จนกระทั่งนำความเดือดร้อนไปให้เธอ มุทิตาก็ต้องทนเพราะด้วยเธอเป็นผู้ที่รักน้อง น้องของมุทิตาตามไปอาศัยอยู่กับเธอที่บ้าน และพากรรยาของเขามาอยู่ด้วย และสร้างความรบกวนให้กับเธอ ซึ่งมุทิตาก็มีความอดทนมาก เพราะว่าเธอเป็นพี่สาวเธอก็จำเป็นต้องรับน้องเข้ามาอยู่ด้วย

"บ้านเราก็เลยไม่ได้เป็นโลกสำหรับเราสองคนอีกต่อไป เพราะไม่ว่าคิดฉันจะไปนั่งตรงไหนก็ต้องมีน้องชายหรือ เข้ามาร่วมด้วยเสมอ"

เขารำคาญเสียงวิทยุ ทรานซิสเตอร์ติดมือแฉ่วไปทั่วทุกหนทุกแห่งในบ้าน หลอนติดละครงอม และตลาดไม่ได้เลยแม้ในเวลาทำกับข้าว ซักริดเสื้อผ้า แม้แต่ล้างชาม (เถาวัลย์สวาท, หน้า 830)

ซึ่งเป็นบทบาทที่พี่สาวต้องเสียสละต้องให้น้องพึ่งพิงอาศัย ถ้าน้องไม่มีที่พึ่งพิง

สิตาใน บันไดเมฆ เป็นพี่สาวของเด็ก ๆ อีกสองคนเมื่อมารดาเสียชีวิตลงสิตาก็ได้ดูแลน้องแทนแม่ ส่งเสียให้น้องเรียนหนังสือ แม้ว่าตนเองต้องประหยัดและอดทนเพิ่มมากขึ้น และสิตาก็ตั้งใจที่จะเลี้ยงน้องให้ดี และจะส่งสอนให้เขาเป็นคนดี

"หล่อนพยายามแจกแจงให้ปราโมทย์ โลกณา รู้ว่า หล่อนต้องลำบากตรากตรำเพียงใดกว่าจะได้เงินเดือนถึงเท่านั้น"

ลิตาจะไม่เลี้ยงน้องอย่างที่แม่เลี้ยงเป็นอันขาด แม่เลี้ยงลูกสองคนอย่างทนถนอมเกินกว่าเหตุเสมอ นางสละไม่เคยยอมปริปากบอกให้ปราโมทย์ โจรจนา นี้รู้เลยว่า นางลำบากอย่างไรในการหาอาชีพและการส่งเสียให้เล่าเรียน หนี้สินเพิ่มขึ้น แถมจะ "ไม่รู้ตัว" (บันไดเมฆ หน้า 298)

นอกจากนี้ลิตายังตัดสินใจออกจากหอพักกลับมาอยู่บ้านเพื่อดูแลน้อง ๆ ซึ่งเป็นหน้าที่ของพี่สาวที่ดี

ในไฟในทรวง ทิพา พี่สาวของยุวันดา ก็เลี้ยงดูยุวันดาตั้งแต่มื้อวันดายังเป็นเด็กเล็กกาอยู่ ดังที่เธอบอกว่า

เพราะทิพามีหน้าที่เลี้ยงน้องคนนี้อย่างตรง เนื่องจากเมื่อยุวันดาเกิดนั้น ทิพาอายุ 14 ้วยที่แก่กว่ากันมาก ทำให้หล่อนเกิดความรู้สึกต่อยุวันดา ยิ่งกว่าพี่สาวฟังจะรู้สึกต่อน้อง ดูเหมือนมันจะลึกซึ้ง ละเมียดละไมยิ่งกว่านั้นอีกมากมายจนคล้ายกับความรู้สึกของมารดาที่มีต่อบุตรของตนเอง (ไฟในทรวง หน้า 11-12)

ในเรื่องอื่น ๆ แม้จะไม่มืบทบหาพี่สาวที่ต้องรับภาระเลี้ยงดูน้องที่อยู่ในวัยช่วยเหลือตนเองไม่ได้ แต่พี่สาวก็มีบทบาทเป็นผู้คอยดูแลให้ค่าปรึกษาตลอดจนเป็นที่พักพิงแก่น้อง และเป็นผู้สนับสนุนให้น้องมีชีวิตที่ดี ดังเช่น ไรยทองพี่สาวของรินทองใน วิมานไฟ ก็เป็นที่ปรึกษาแก่รินทองอยู่เสมอ เมื่อรินทองมีปัญหา

นวนลนาพี่สาวของนวนลจันทร์ รับนวนลจันทร์เข้ามาอยู่กับตนเอง และคอยรับภาระต่าง ๆ ของนวนลจันทร์ แม้กระทั่งสนับสนุนให้นวลจันทร์เป็นภรรยาลับ ๆ ของ พลโทพินิจ ซึ่งในความคิดของนวนลนานั้น เธอคิดว่า เป็นการสนับสนุนให้น้องเธอมีชีวิตที่ดีขึ้น

การพักพิงอาศัยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และมีสิทธิในการให้การว่ากล่าวตักเตือนน้องได้ เช่น ลิตา ตักเตือนน้องให้ใช้จ่ายอย่างประหยัด

บทบาทในฐานะน้องสาวนั้นน้องสาวมีหน้าที่ที่จะต้องเคารพเชื่อฟังพี่ และได้รับการเอื้อเฟื้อจากพี่ ตลอดจนกตัญญูรู้คุณต่อพี่

เช่นน้องสาวเพลลา ใน เรียมมนุษย์ ได้อาศัยอยู่กับเพลลา และได้ตอบแทนพระคุณของพี่ชาย ด้วยการช่วยทำงานบ้าน และดูแลหลาน ดูแลความเรียบร้อยในครอบครัว

นิรมิตินแต่เจ้า ลงมาทำความสะอาดในครัวและบนเรือนจนเรียบร้อย จึงชงกาแฟ และลวกไข่ไว้สำหรับพี่ชายและหลาน มาลาทิพย์กำลังแต่งตัวอยู่ในห้องกลาง พอสวมเสื้อผ้าเสร็จ ตื่นโอดโวยเต็มท้อใจใส่ปากอีกสองฟอง เด็กหญิงก็หิวกระเพาะออกจากบ้าน การขาดคนรับใช้ และต้องทำทุกอย่างแข่งกับเวลาในตอนเช้าทำให้อาหารเข้าถูกย่อยส่วนลงมาจนเหลือเครื่องดื่มและไข่ลวก (เรียมมนุษย์ หน้า 328)

และนารินใน สวรรค์เบี่ยง ก็ได้ช่วยลีลาในเรื่องบ้านบ้านเรือน

คลีนารา วโรวาท ใน ลานภุมรา ก็ได้รับการเลี้ยงดูจากพี่ชายทั้งสอง คือ อะคร้าว และอะเคื้อ ฉะนั้น การเป็นน้องสาวหากไม่สามารถช่วยตัวเองได้ ก็จะได้รับการเลี้ยงดูจากพี่ นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ช่วยเหลือแก่พี่ในเรื่องต่าง ๆ แล้ว น้องสาวจะต้องกตัญญูต่อพี่ในฐานะผู้มีพระคุณ ดังเช่น ฟ้าทอง ใน เรียมมนุษย์ นั้น รักกับวีระพี่ชาย แต่ว่าฟ้าทองก็พยายามหักใจไม่มีอะไรกับวีระโดยเด็ดขาด มิใช่เพราะเธอเกรงสิ่งใดมากไปกว่าความรู้สึกที่เธอเป็นน้องสาวของพี่องทอง

เขามองดูหล่อน ตาต่อตาสบกัน

"ถ้าเธอตอบคำเดียวว่าเธอยอม ไม่ว่าจะเกิดอะไรขึ้น พี่ก็จะจัดการกับเรื่องของเราทันที" ฟ้าทองอึ้ง "เห็นไหม เธอตัดสินใจไม่ตกเอง" "ฟ้าใจไม่แข็งพอที่จะแย่งสามีของพี่สาว... ถึงยังงั้นพี่เฟื่องก็ซุบเลี้ยงฟ้ามานแต่เล็กแต่น้อย" หล่อนส่ายหน้าอย่างท้อแท้ น้ำตาคลอ (เรียมมนุษย์ หน้า 842)

น้องสาวต้องเคารพเชื่อฟังพี่ และอยู่ภายใต้การปกครองของพี่เช่น โฉจนา น้องของลีดา ใน บันไดเมฆ และ ยูวันดาใน ไฟในทรวง แม้ว่าใน หนามดอกไม้ นั้น จะพบว่า เมื่อครั้งลำเพา มารดา ยังมีชีวิตอยู่ ลภิส กับ นิพพา ไม่เคยมีความรักและเคารพกัน เพราะต่างก็มีปัญหา แต่เมื่อลำเพาตายไปแล้ว นิพพาจึงเป็นผู้ปกครองลภิสไปโดยปริยาย และในตอนนี้นภิสก็ยินยอมรับว่านิพพาเป็นผู้ปกครองตนเอง ซึ่งเป็นลักษณะของครอบครัวในสังคมไทยนั่นเอง

กฤษณา โอโศกสิน ได้แสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์แบบ ย่า, ยาย, พี่สาว, น้องสาว เป็นความสัมพันธ์ในลักษณะของอาวุโส นั่นคือ ผู้ที่มีอายุมากกว่าย่อมมีสิทธิที่จะว่ากล่าวตักเตือน ผู้เยาว์นั้นมีหน้าที่ที่จะต้องเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโสและช่วยเหลือการงานต่าง ๆ ของผู้อาวุโส ให้ดำเนินไปด้วยดี และถ้าฝ่ายใดเป็นผู้ที่อ่อนแอกว่า อีกฝ่ายหนึ่งก็จะอุปการะเลี้ยงดู ถ้อยทีถ้อยอาศัย ในการอยู่ร่วมกัน ความสัมพันธ์ในลักษณะอาวุโสนี้ก็จะเป็นความสัมพันธ์ดังที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทยโดยทั่วไป

2.2 สถานภาพทางการศึกษา

ในช่วงระยะเวลาที่สองนี้ สถานภาพทางการศึกษาของสตรีได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก แต่เดิมนั้นมีความคิดเกี่ยวกับศึกษาสำหรับสตรีว่า ลูกผู้หญิงควรจะได้รับการศึกษาในด้านการเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดี คือรู้จักการจัดบ้านจัดเรือน ให้สะอาดและรู้จักการปรุงอาหารให้รสอร่อย แต่การศึกษาในระบบโรงเรียนนั้น ในชั้นสูงไม่จำเป็นต้องหญิงสาวมากนัก เพียงแต่เรียนให้อ่านออกเขียนได้เพื่อให้เฉลียวฉลาดมากขึ้นก็เพียงพอแล้ว (สายสมร เฉยตรงการ, 2528)

ในยุคที่สองนี้ ความคิดแต่เดิมเปลี่ยนแปลงไปมาก หญิงสาวจำเป็นต้องมีการศึกษาในระบบโรงเรียน ทุกคนและยิ่งเรียนสูงมากเท่าไรก็เป็นสิ่งที่ดี อันเป็นคุณสมบัติที่ดีประการหนึ่งของหญิงสาวที่พึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ ซึ่งจะพบว่า ดร.วิกันดาใน เมียหลวง ได้กล่าวว่า ตนเองนั้นเหมาะสมกับ ดร.อนิรุทธิ์ด้วยประการทั้งปวง และในหนึ่งประการนั้น คือ เธอมีการศึกษาเท่าเทียมกับสามี

"นำปลาบปลื้มใจนักสำหรับคู่บ่าวสาว ซึ่งมีความเหมาะสมกันทุกประการอย่าง ดร.อนิรุทธิ์ กับ ดร.วิกันดานี้ นาน ๆ ครั้ง เราจึงจะได้พบเจ้าบ่าวเจ้าสาว ซึ่งงดงามสมกันราวกับกิ่งทองใบหยก เช่นนี้สักครั้งหนึ่ง ไม่ว่าจะโดยฐานะ สกุล ฐานะชาติ หรือความรู้ ล้วนเป็นไปอย่างเหมาะสมราวกับเทวดาอุ้มสม" (เมียหลวง, หน้า 7)

ซึ่งค่านิยมที่เปลี่ยนไปนี้ก็สอดคล้องกับนโยบายการศึกษาของรัฐบาล ที่มุ่งให้สตรีได้รับการศึกษาที่ดี (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526) แม้ว่าค่านิยมเกี่ยวกับการศึกษาของสตรีจะเปลี่ยน

แปลงไปว่าสตรีควรจะได้รับการศึกษาสูงมากยิ่งขึ้น แต่สตรีทุกคนไม่ได้มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาทัดเทียมกัน ด้วยเหตุที่ว่า โอกาสของสตรีแต่ละคนที่จะได้รับการศึกษานั้นแตกต่างกัน ทั้งในด้านฐานะทาง เศรษฐกิจของครอบครัว และสติปัญญาของสตรีแต่ละบุคคลด้วย (อุ้นตา นพคุณ, 2530)

อย่างไรก็ตาม สตรีที่มาจากครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ก็จะมีโอกาสได้รับการศึกษาสูง ในยุคนี้สตรีที่ได้รับการศึกษาสูงมาก ถึงในระดับปริญญาเอกนั้น จะต้องได้รับโอกาสไปศึกษาต่างประเทศ ซึ่งสตรีที่มีโอกาสเหล่านั้นได้ต้องเป็นผู้ที่มีฐานะดีทางเศรษฐกิจ เช่น ดร.วิกันดา ใน เมียหลวง ถือเป็นสตรีที่มีความสามารถพอที่จะสอบชิงทุนรัฐบาลได้ เช่น ตุริน และ ตลับแก้ว ใน ลมบูรพา กลุ่มของสตรีที่มีการศึกษาสูงและจบการศึกษา ซึ่งปรากฏเป็นนวนิยายของ กฤษณา อโศกสิน ได้แก่ ดร.วิกันดา และ ออรินทร์ ใน เมียหลวง กิมวีรียา ใน วิหคโสภะ, ตุริน ตลับแก้ว และ ติลา ใน ลมบูรพา, ภิรมยา ใน ลมที่เปลี่ยนทาง ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ในยุคนี้ เห็นความสำคัญของการศึกษามาก ครอบครัวที่มีฐานะดีจึงส่งบุตรหลานสตรีให้ได้รับการศึกษาใน ต่างประเทศ

สำหรับการศึกษาระดับปริญญาตรีในประเทศที่ปรากฏในนวนิยายยุคนี้ คือ มาฆะสิริ ใน มารสวาท, และสตรีที่มาจากครอบครัวฐานะปานกลาง เช่น มุทิตา ใน เถาวัลย์พิศาวต, วรรณรี ใน มณีดิน, วาปี ใน ถนนไปดวงดาว, นิพพา ใน หนามดอกไม้, ผกากร ใน ความรักแสนกล เป็นต้น ส่วนสตรีที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ ก็มักจะมีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาน้อย ถ้าผู้ปกครองไม่สามารถจะส่งเสียให้การศึกษาในระดับสูงได้ แต่ก็มักครอบครัวที่ให้บุตรหลานของตนมีการศึกษาต่อจากระดับประถมศึกษา ซึ่งเป็นการศึกษาในภาคบังคับ เช่น ครอบครัวของ สาละวิน ใน ไม้ป่า และ สิตา ใน บันไดเมฆ ก็ได้รับการศึกษาสูงมากกว่าระดับประถมศึกษา ทั้งที่ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวไม่ดีนัก สะแก้วลัย ใน ผืนกลางฤดูฝน มีฐานะทางครอบครัวที่ค่อนข้างยากจน แต่ผู้ปกครองของเธอก็ให้ความสำคัญต่อให้การศึกษาของบุตรสาว

อย่างไรก็ตาม ในครอบครัวที่มีฐานะยากจน มักจะไม่ส่งเสริมบุตรหลานสตรีให้มีการศึกษาสูงมากนัก สตรีเหล่านี้จะจบการศึกษาภาคบังคับเท่านั้น เช่นสตรีที่เป็นคนรับใช้ตามบ้านเรือน แม้ค้าในตลาด ซึ่งในนวนิยายของ กฤษณา อโศกสิน ไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสตรีเหล่านี้ในยุคนี้มากนัก

พบว่าสตรีในยุคนี้มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียนอย่างเต็มที่ จนถึงระดับปริญญาเอก ซึ่งมีระดับการศึกษาต่าง ๆ ที่ปรากฏดังนี้

1. ระดับปริญญาเอก ได้แก่ ดร.วิกันดา ใน เมียมหลวง ตูริน ใน ลมบูรพา
2. ระดับปริญญาโท ได้แก่ อรอินทร์ ใน เมียมหลวง ตีลา ใน ลมบูรพา
3. ระดับปริญญาตรี ได้แก่ มุทิตา ใน เถาว์ลัยสวาท พันจิกกา ใน ตะวันตกดิน, มามะสิริ ใน มารสวาท, วรณนรี ใน น้ำเขาทราย และ วันวิดา ใน ลมที่เปลี่ยนทาง
4. ระดับอนุปริญญา และประกาศนียบัตร ได้แก่ นิพพา ใน หนามดอกไม้, วาปี ใน ถนนไปดวงดาว, ลิตาใน บันไดเมฆ สะแกวัลย์ ใน ผืนกลางฤดูฝน
5. ระดับมัธยมได้แก่ สาละวิน ใน ไม้ป่า ในระดับการศึกษาที่ต่ำกว่านี้ คือ ในระดับประถมศึกษา กฤษณา อโศกสิน ไม่ได้ให้รายละเอียดไว้มากนัก

สาขาวิชาต่าง ๆ ที่สตรีเข้ารับการศึกษานั้น มีสาขาวิชาที่ปรากฏในนวนิยาย ดังนี้ คือ ในระดับปริญญาเอก นั้น ดร.วิกันดา ใน เมียมหลวง จบจากสาขาวิชาการศึกษา ในระดับปริญญาโท ไม่ปรากฏชัดเจน ทั้ง อรอินทร์ ใน เมียมหลวง และ ตีลา ใน ลมบูรพา ส่วนในระดับปริญญาตรี ปรากฏชัดเจนว่า วรณนรีใน น้ำเขาทราย จบสาขาอักษรศาสตร์ มุทิตา ใน เถาว์ลัยสวาท จบศิลปศาสตร์ ปุมแก้วใน สนมตีว่าเขารักฉัน จบ นิเทศศาสตร์ และ มามะสิริใน มารสวาท จบศึกษาศาสตร์ การศึกษาในระดับอนุปริญญาและประกาศนียบัตรนั้น ที่ปรากฏชัดคือ นิพพาใน หนามดอกไม้ จบสาขาวิชาเลขานุการ

มีการศึกษาของสตรีจำนวนมากที่ไม่ปรากฏสาขาวิชาที่ชัดเจน ผู้แต่งมักจะบอกว่าเธอจบจากวิทยาลัยแห่งหนึ่ง เช่น วาปีใน ถนนไปดวงดาว "ทั้งหล่อนและเขารักกันมาตั้ง6งแต่อยู่วิทยาลัย เขาสำเร็จก่อน ออกมาทำงานก่อน พอหล่อนสำเร็จเขาก็ช่วยฝากงานให้" (ถนนไปดวงดาว, หน้า 25) เมื่อพิจารณาจากการที่ตัวละครหญิงของ กฤษณา อโศกสิน ทั้งหมดแล้ว พบว่า การศึกษาที่ กฤษณาเสนอมานั้น ก็สอดคล้องกับรายงานวิจัยของคณะอนุกรรมการพัฒนาบทบาทสตรี ที่ว่าในปี 2514 มีสตรีในสาขาสังคมศาสตร์, ศึกษาศาสตร์ มากกว่าชาย และในปี 2516 มีสตรีที่สำเร็จการศึกษาในระดับอนุปริญญาร้อยละ 41.5 สำเร็จปริญญาตรี ร้อยละ 47.5 ระดับปริญญาโท ร้อย

ละ 49.5 ประกาศนียบัตรชั้นสูงร้อยละ 45.2 และปริญญาเอก ร้อยละ 50.0 ของจำนวนนักศึกษาที่สำเร็จการศึกษาทั้งหมด ซึ่งนับว่าเป็นสถิติที่ชี้ให้เห็นว่า สตรีมีการศึกษาสูงมากขึ้นตามลำดับ

ส่วนสถานการศึกษานั้น ส่วนใหญ่ผู้เขียนได้กล่าวถึงมหาวิทยาลัยบ้างเพียงเล็กน้อย ก็คือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ใน เกาวัลย์สวาท

"นี่ค่ะ คุณหญิงของท่านรัฐมนตรีประสาธน์ ท่านต้องการจะจ้างคุณ" ดิฉันพนมมือไหว้อย่างนอบน้อม สายตาของคุณหญิงก็จับจ้องอยู่ที่ดิฉันอย่างเอ็นดู "ไหว้พระเถอะแม่คุณ" เธอตอบรับอย่างสมัยเก่า "คุณใช้ไหมอยู่ธรรมศาสตร์ ชื่อ มุทิตา กัณหาราม" (เกาวัลย์สวาท, หน้า 19)

คุณแอดกล่าวถึงบุตรของอชิปติสุธรรมว่า

"ลูกของเขาทั้งสี่คน ล้วนแต่เรียนหนัก ๆ ทั้งนั้น คนโตกับคนที่สองอยู่จุฬาฯ ทั้งคู่ (เกาวัลย์สวาท, หน้า 726)

และบรรยายถึงวิทยาลัยแห่งหนึ่ง หรือไม่กี่โรงเรียนฝรั่งแห่งหนึ่ง ดังเช่นใน หนามดอกไม้ กล่าวถึง โรงเรียนเลขานุการที่นิพพาเรียน

โรงเรียนเลขานุการที่หล่อนเรียนเป็นของชาวต่างประเทศ

นักเรียนที่จบจากโรงเรียนนี้ส่วนมากมีคุณภาพดี เพราะโรงเรียนรักษาชื่อเสียงมานาน ในการผลิตเลขานุการออกมาทำงานตามบริษัท ห้างร้าน ส่วนใหญ่จะมีบริษัท ห้างร้านมาขอจองตัวก่อนจบ และทุกคนที่ออกไปทำงานแล้วนั้น ส่วนมากไม่ค่อยทำให้ผู้จ้างผิดหวัง (หนามดอกไม้, หน้า 175)

และใน ถนนไปดวงดาว มีการกล่าวพาดพิงถึงตรงโรงเรียนฝรั่งแห่งหนึ่ง ในตอนที่ชีวิตต้องเสียเงินให้น้องเรียน

"แต่ตอนที่น้องชายเขาจากโรงเรียนหนึ่งพลอยร่วมไปในขบวนวิวาทกับอีกโรงเรียนหนึ่ง ตะบันกันจนขาหักแขนหัก ไม่รู้ว่าใครเป็นใครนั้น ชีวิตเสียเงินค่ารักษาพยาบาลไปเป็นพัน และอยู่ดี ๆ แม่ของเขาก็ถูกร้านค้าในตลาดโก่งแซร์ไปจำนวนสองพันกว่าบาท ซึ่งเงินจำนวนนี้มารดาหวังจะเก็บไว้ให้ค่าบำรุงโรงเรียนฝรั่งตั้งใหม่แห่งหนึ่ง

ที่น้องชายคนเล็กของเขาจะต้องไปเข้าเรียนในปีการศึกษาที่แล้ว" (ถนนไปดวงดาว, หน้า 10)

สตรีที่ได้รับการศึกษาเหล่านี้ เป็นสตรีที่อยู่ในวัยสาว และวัยเด็ก แต่สตรีที่อยู่ในวัยสูงกว่านั้น คือ อายุมากกว่า 40 ปี ไม่มีปรากฏชัดเจนว่า จบการศึกษาระดับใด เพราะส่วนมากพบว่าสตรีเหล่านั้นทำหน้าที่เป็นแม่บ้าน เช่น นางลาวัญย์ ใน สวรรค์เบี่ยง, นางสละใน บันไดเมฆ นางเพียรใน ป่าไม้ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เท่าที่ปรากฏนั้น นับว่าในยุคนี้ สตรีมีโอกาสได้รับการศึกษาสูงขึ้น จนถึงขั้นปริญญาเอก อันเป็นการศึกษาขั้นสูงสุด และการศึกษาเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อสตรี รวมทั้งเป็นสิ่งที่สร้างเสริมคุณสมบัติของสตรี ให้ดียิ่งขึ้นต่อไป การศึกษานำมาซึ่งความเฉลียวฉลาด และทำให้สตรีสามารถพัฒนาประสิทธิภาพในการทำงาน

2.3 สถานภาพทางเศรษฐกิจและแรงงาน

ในด้านเศรษฐกิจและการแรงงานนั้น จากการสำรวจของกรมแรงงาน กระทรวงมหาดไทย ในปี 2514 พบว่า สตรีที่ทำงานนอกบ้านจำนวนร้อยละ 90 ทำงาน เนื่องมาจากภาวะเศรษฐกิจ (สินี กมลนาวัน, 2514) และ จากตัวเลขหลังสงครามโลกครั้งที่สอง จนถึง พ.ศ. 2513 พบว่าอัตราส่วนการเข้าสู่แรงงานของหญิงนั้น สตรีเป็นลูกจ้างรัฐบาลน้อยกว่าลูกจ้างเอกชน 3 ใน 4 ของครูในโรงเรียนรัฐบาลน้อยกว่าครูในโรงเรียนราษฎร์ เป็นครูสตรี แต่ว่าข้าราชการระดับสูงมีสตรีเพียง 6 เปอร์เซ็นต์ และ 12 เปอร์เซ็นต์ ในภาคธุรกิจเอกชน (จิระ หงส์ลลิตารมย์, 2526)

ซึ่งจากนวนิยายของ กฤษณา อโศกสิน พบว่า สตรีในนวนิยายที่อยู่ในวัยทำงาน ได้ออกทำงานนอกบ้าน เข้าสู่แรงงานเชิงเศรษฐกิจเป็นส่วนใหญ่ และมักจะทำงานในภาคเอกชน ซึ่งในนวนิยายช่วงนี้มีรายละเอียดสถานภาพสตรีด้านเศรษฐกิจและแรงงาน ดังนี้

สตรีที่ยังอยู่ในวัยสาวในครอบครัวชั้นสูงและชั้นกลาง ทำงานวิชาชีพกับเกือบทุกคน ซึ่งลักษณะงานที่ทำแบ่งออกได้ 4 ประเภท คือ

- ก. ข้าราชการ
- ข. เจ้าของกิจการ ห้างร้าน และบริษัท
- ค. รับจ้าง
- ง. อาชีพเสรี

ก. งานข้าราชการนั้น เป็นงานที่เชิดชูเกียรติ ถ้าสตรีที่ทำงานประเภทนี้มักจะเป็นผู้ที่มีความรู้ดี มีความสามารถ ตัวอย่างเช่น ดร.วิกันดา ใน เมียหลวง เธอรับราชการในกระทรวงศึกษาธิการ และต่อมาได้เป็นเลขาท่านผู้บัญชาการตำรวจคนหนึ่ง, อรอินทร์ใน เมียหลวง ทำงานอยู่ในระดับหัวหน้ากอง ซึ่งเธอมีโอกาสได้ไปศึกษาดูงาน ณ ต่างประเทศ เพื่อนำมาพัฒนางานของเธอ สตรีที่ทำงานอย่าง ดร.วิกันดา และ อรอินทร์ นี้เป็นบุคคลที่ทำงานในระดับสูงของข้าราชการไทย ในยุคนั้น ซึ่งนับว่าเป็นงานที่มีเกียรติยศ และใช้ความสามารถ วรณศรีใน น้ำเซาะทราย ทำงานเป็นอาจารย์ใหญ่ในโรงเรียนแห่งหนึ่ง ซึ่งเธอต้องใช้ความสามารถมาก สตรีเหล่านี้มีความภาคภูมิใจในงานของตนเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นงานที่มีเกียรติ และใช้ความสามารถสูง มีสตรีน้อยคนที่จะมีโอกาสได้รับผิดชอบเยี่ยงนี้ การรับราชการของสตรีในนวนิยายของ กฤษณา อโศกสิน ไม่เด่นชัดมากนัก ทั้งนี้เพราะ กฤษณา อโศกสิน มักให้รายละเอียดให้ทราบว่าสตรีผู้นั้น ทำราชการแต่ไม่ให้รายละเอียดว่ารับราชการในตำแหน่งหน้าที่ กรมกองอะไร เช่นใน ลมที่เปลี่ยนทาง ผู้อ่านทราบแต่เพียงว่า อันวิดา ได้เข้ารับราชการในกองหนึ่ง

อันวิดาเซ็นชื่อลงเวลามาแล้วเดินไปยังกองที่หล่อนประจำทำงาน มีเพียงหัวหน้ากองผู้ซึ่งใช้รถราชการเป็นพาหนะทั้งเช้ากลางวันเย็นเท่านั้น นั่งจิบกาแฟ อ่านหนังสือพิมพ์รายวันอยู่ที่โต๊ะของเขา กับเสมียนพิมพ์ติดซึ่งระยะทางจากบ้านถึงกระทรวงไกลแค่เดินเลาะชายตึกแถวราราฯ ครึ่งถนน และอันวิดา ได้บอกว่า การที่เธอเข้ารับราชการได้ เป็นเพราะระบบพวกพ้อง

หัวหน้ากองดีเป็นพิเศษกับหล่อน เพราะหล่อนเป็น 'คน' ของผู้อำนวยการองค์การที่อยู่ในสังกัดกระทรวงนี้ ผู้อำนวยการเป็นญาติสนิทกับเพื่อนสนิทของคุณสตรี รวมทั้งเป็นลูกน้องเก่าแก่ของปลัดกระทรวงด้วย มันเลยพาดพันกันหลายสาย และเพราะดังนั้น การสอบแข่งขันของหล่อนจึงประสบความสำเร็จเป็นหนึ่งในสามของผู้เข้าสอบร่วมร้อย (ลมที่เปลี่ยนทาง, หน้า 29)

กฤษฎณา อโศกสิน ไม่ได้ให้รายละเอียดถึงงานที่ทำในหน้าที่ของตัวละครหญิงในเรื่องอื่น เช่น รากแก้ว รังรอง รับราชการเป็นหัวหน้ากอง แต่ไม่ทราบรายละเอียดว่า เป็นงานด้านใดบ้าง ตำแหน่งที่ชัดเจนขึ้นบ้าง ได้แก่ ตำแหน่งบรรณรักษ์ ซึ่งพบว่ามีสตรีหลายคนใน รากแก้ว รับราชการในตำแหน่งบรรณรักษ์ งานราชการที่ชัดเจนที่สุดสำหรับสตรีในงานเขียนของ กฤษฎณา อโศกสิน ก็คือ งานรับราชการครู จะพบว่า มามะสิริ ใน มารสวาท วนิดาใน น้ำเซาะทราย และ ดร.วิกันดาใน เมื่อยหลวง ที่รับราชการในกระทรวงศึกษาธิการ

ข. เจ้าของกิจการ ห้างร้าน และบริษัท จากการวิจัยของ จิระ หงส์ลดากรมย์ (2528) พบว่า สตรีที่ทำงานในระดับบริหารนั้น จะอยู่ในภาคเอกชน มากกว่ารัฐบาล ซึ่งในงานนวนิยายของกฤษฎณา อโศกสิน ก็พบว่า เจ้าของกิจการ ห้างร้าน และบริษัท ซึ่งเดิมไม่ค่อยปรากฏ มีสตรีที่สามารถในการบริหารงานได้ชัดเจน แต่ในยุคนี้ปรากฏว่า มีสตรีหลายคนสามารถในการบริหารงานในฐานที่เป็นเจ้าของกิจการนั่นเอง ได้แก่ ทาทอง และโรยทอง ใน วิมานไฟ 'คุณ' ใน ตะวันตกดิน เป็นเจ้าของกิจการขายรถยนต์ วิมวิริยา ใน วิหคโสภกา ซึ่งช่วยบิดาบริหารงานบริษัทของตนเอง, เครือทอง ผู้บริหารงานสำนักพิมพ์ และนพเก้า เจ้าของ ร.ร.สอนภาษาใน ปีกทอง, เหมือนแพรใน บ้านชนน เป็นเจ้าของบาร์ เป็นต้น

พัฒนาการของสตรีที่เคยเป็นแต่ผู้ตามนั้น กลายเป็นสตรีที่มีลักษณะผู้นำ ซึ่งกฤษฎณา ได้ให้ภาพของสตรีที่เคยอ่อนหวานเป็นแม่บ้านแม่เรือน มาเป็นสตรีที่คล่องแคล่ว และเข้มแข็ง เป็นผู้นำแทน เช่น ทาทองใน วิมานไฟ

อันที่จริงทาทอง วรทิพย์ เป็นคนสวยแต่สวยอย่างชนิดที่เรียกว่า 'จิต' ผิวของหล่อนขาวมาก คิ้วบางยาว จมูกโด่ง บอบบาง แต่ในความจิตนั้นมีความไม่อ่อนนุ่มต่อโลกอยู่เป็นอันมาก แววดาเข้มแข็ง ข้อที่น่าสังเกตุคือ หล่อนไม่เสริมสวยเลย คิ้วไม่เขียน ปากไม่ทา ธรรมชาติเป็นอย่างไร หล่อนก็ละเลยให้อยู่ในลักษณะเดิม โดยไม่คิดจะแต่งเติมเปลี่ยนแปลงทรงผมสั้นแค่ต้นคอเป็นลอนหย่งเห็นหน้าผากน้อยยับล่อยให้หงอนปลายยุ่ง ๆ อย่างไม่สนใจจะตกแต่งให้ดีกว่านั้น แต่มันก็ช่างเหมาะเจาะกับใบหน้าของหล่อน กล่าวคือเพิ่มบุคลิกอันเข้มแข็งเป็นงานเป็นการให้มีมากขึ้น ทุกสิ่งทุกอย่างในกายตัวของหล่อน เป็นแบบฉบับของสตรีนักธุรกิจอย่างสมบูรณ์ (วิมานไฟ, หน้า 35)

ค. งานรับจ้าง มีสตรีจำนวนมากที่สุดที่ผู้รับจ้าง ทั้งนี้แบ่งเป็น งานรับจ้างในบริษัทห้างร้าน ซึ่งต้องการสตรีที่มีความรู้ในการทำงาน งานเหล่านี้ก็ได้แก่ เสมียนพิมพ์ดีด งานประชาสัมพันธ์ งานเลขานุการ เป็นต้น สตรีที่ทำงานเหล่านี้มักจะเป็นสตรีในวัยสาว ซึ่งมีความรู้ตั้งแต่จบชั้นมัธยมปลายจนถึงชั้นปริญญาตรี ลูกจ้าง อีกประเภท คือ ลูกจ้างทำงานบ้าน ซึ่งทำหน้าที่รับใช้ในบ้านเรือน พบว่า ลูกจ้างประเภทนี้จะมีการศึกษาต่ำ และเป็นสตรีที่มาจากครอบครัวฐานะยากจน เช่น เด็กเกี้ยว ในเรือมนุษย์

งานรับจ้างในบริษัทนั้น มักจะเป็นงานที่ ฤกษ์ อโศกสิน กล่าวไว้ ได้รับค่าตอบแทนสูง และงานที่ทำมักจะเป็นงานที่ต้องมีความตื่นตัวสูง ใช้ความสามารถมาก และมีความคล่องตัว และในบางครั้งก็ต้องมีการเดินทางไปต่างจังหวัด เพื่อติดต่อธุรกิจอันเป็นการกระทำที่ไม่ปรากฏในนวนิยายยุคก่อนหน้านี้ เช่น มุทิตา ในเถาวัลย์สวาท ลีดา ในบันไดเมฆ

ง. งานอาชีพอิสระ สตรีที่ทำงานอาชีพอิสระทั่วไปในที่นี้หมายถึง สตรีนั้นไม่ได้เป็นเจ้าของกิจการอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นผู้ประกอบการเอง หากว่าสตรีเหล่านี้ทำงานหาเลี้ยงชีพโดยไม่ได้ขึ้นอยู่กับบริษัทหรือหน่วยงานใด เช่นงานขายประกันชีวิตของล่าแพา ใน หนามดอกไม้ งานเดินแบบและถ่ายแบบของสิวิภา ใน ไฟฟ้าย งานอาชีพนักร้องของ นิลร้อย ใน มณีดิน งานนักร้องของ รำไพ ใน ลานภุมรา เป็นต้น

"ก็เขารับราชการ แม่หากินแบบนี้ บางทีมันก็มีฟลุคบ้าง ตอนไหนไม่มีก็ไม่กิน ตอนไหนมีก็กิน แม่ไม่ยอมให้ลิสหิวกระหาย จะทำให้เขาเห็นแก่ตัว หรือแม่ก็ไปคอยเอาเปรียบเพื่อน" (หนามดอกไม้, หน้า 170)

อาชีพอิสระเหล่านี้จะไม่มีรายได้ที่มั่นคงนัก แต่ก็ทำขายและขึ้นอยู่กับความสามารถที่สตรีนั้นจะทำงานได้มากเพียงใด รายได้ ขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละบุคคลเอง

นอกจากนี้ พบว่า กานดา และ รำไพใน ลานภุมรา ก็มีอาชีพขายบริการ ควบคู่กันไปกับการร้องเพลงด้วย ส่วนนวนิยายใน ไปสู่ิมพลี นั้น เธอเคยมีอาชีพขายบริการ ซึ่งเป็นอาชีพที่สังคมไม่ยอมรับ ซึ่งนวนิยายเองก็เห็นว่าตัวเธอนั้นมีมลทิน ดังที่เธอคิดว่า เธอจะแต่งงานกับชายหนุ่มที่มาติดพันเธอ

ในสมัยที่หล่อนยังมีอาชีพเป็นคนของกลางคินอยู่ที่คลับแห่งหนึ่ง ชายหนุ่มผู้นี้เป็น 'ชา' ของหล่อน เสน่ห์ของเขาทำให้ผู้หญิงอย่างนวนภาถึงแก่ 'ติด' แถมยังเคยคิดฟุ้งซ่าน เสียด้วยซ้ำไปว่า จะล้างมลทินในชีวิตเก่า ๆ ทั้งหลายออกหมดด้วยการแต่งงานกับเขา (ไปสู่ฉิมพลี, หน้า 4)

รำไพ และกานดา ใน ลานภุมรา นั้น ทั้งคู่รู้สึกว่ไม่ใช่งานที่ได้รับเกียรติยศ แต่พวกเธอทำเพราะต้องการเงิน

งานประเภทขายบริการและโสเภณีนั้น เพิ่มขึ้นจำนวนมาก ซึ่งมีหญิงสาวจำนวนมากที่ประกอบอาชีพขายบริการ เหล่านี้เนื่องมาจาก แรงบีบบังคับทางเศรษฐกิจที่มีผลกระทบต่อทั่วประเทศ และทำให้มีสตรีในชนบทจำนวนมากที่อพยพเข้าสู่เมืองหลวง แรงงานเหล่านี้เป็นแรงงานไร้ฝีมือ มีค่าตอบแทนต่ำ จึงทำให้หญิงสาวจำนวนมากที่หันมาประกอบอาชีพที่นอกเหนือจากการคุ้มครองแรงงานเหล่านี้ เพื่อได้รับค่าตอบแทนสูงกว่า (มาลี พฤษพงษ์ทวารสี, 2527)

2.4 สถานภาพทางการเมืองและการปกครอง

ในยุคที่สองนี้ มีนวนิยายของ กฤษณา อโศกสิน ที่กล่าวพาดพิงถึงการเมือง การปกครองชัดเจน คือ ตะวันตกดิน, ลมที่เปลี่ยนทาง และ สะพานข้ามดาว แต่ว่าบทบาทของสตรีที่ปรากฏนั้น ไม่มีสตรีท่านใดที่มีอำนาจทางการเมือง และการปกครองอย่างชัดเจน หากจะพบก็เป็นในลักษณะของผู้ที่อยู่เบื้องหลังของบุรุษที่ไต่เต้าไปสู่อำนาจเหล่านั้น

จากตะวันตกดิน จะพบว่ามมีสตรีหลายคน เช่น คุณหญิงศาวิกา และ วิฐุ ยินยอมที่จะมีความสัมพันธ์ทางเพศกับ "นาย" ซึ่ง "นาย" ก็คือ บุรุษผู้มีอำนาจในด้านการเมือง การปกครองคนหนึ่ง ที่สามารถผลักดันช่วยเหลือให้สามีของสตรีเหล่านี้ได้รับผลประโยชน์ในหน้าที่การงานและการเมือง

วิฐุ ยินยอมมีความสัมพันธ์กับ "นาย" เพื่อให้โสรวารได้ตำแหน่งหน้าที่ที่ดีขึ้น ดังที่ "นาย" กล่าวกับโสรวาร หลังจากที่ "ได้" วิฐุไปแล้วว่า "การที่ผมเอาคุณมาแทนที่คนเก่านี้ ไม่ใช่ข้อกสิทธิต่างเดียว แต่เพราะคุณมีความสามารถเหนือกว่าคนเก่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเชิงปฏิบัติที่สามารถจะให้ความเข้าใจอันดีแก่คนทั่วไป "นาย" กล่าวต่ออย่างเนิบ ๆ วิฐุที่นั่งประ

หนึ่งรูปปั้น ไม่มีความคิดเห็นใด ๆ สำหรับเรื่องราชการงานเมือง หล่อนเพียงแต่คิดถึงเหตุการณ์สองครั้งที่ล่วงเลยมาแล้ว" (ตะวันตกดิน, หน้า 1015)

ส่วนใน ลมที่เปลี่ยนทาง สตรีได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เช่น ภิรมยา ก็มีความคิดอิสระที่จะแต่งงานกับแดน หม่อมหนักหนังสือพิมพ์ที่มีฐานะต่ำกว่าตนเอง หรือ วิอันดา ก็ยินดีเป็นเพื่อนกับธุม โดยไม่ได้รังเกียจว่า เขาจะเป็นคนชนชั้นต่ำกว่า สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นผลกระทบของการเมือง การปกครอง ที่มีต่อสตรี เช่นเดียวกับ คล้ายवाद ใน สะพานข้ามดาว นั้น เธอเป็นบุตรของรัฐมนตรี เธอจึงเป็นที่ต้องการของพรา้ง พิธานี ผู้ซึ่งมีความทะเยอทะยานในอำนาจทางการเมือง คล้ายवादทำงานเป็นผู้สื่อข่าวฝ่ายสังคมของหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่ง ซึ่งก็เป็นบทบาทที่ไม่เกี่ยวข้องกับด้านการเมือง

ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า ในนวนิยายของ กฤษณา อโศกสิน สตรีไม่มีบทบาททางการเมือง และการปกครองโดยตรง แต่มีบทบาทเป็นผู้สนับสนุน อยู่เบื้องหลังของบุรุษผู้แสวงหาอำนาจทางการเมือง ซึ่ง ชัตติยา วรรณสูตร ได้กล่าวถึงบทบาททางการเมืองของสตรีไทยว่า บทบาทของสตรีทางด้านการเมืองและการปกครอง ยังนับว่ามีความตื่นตัวน้อย สตรีส่วนใหญ่ขาดโอกาส เรียนรู้ และการฝึกการเป็นผู้นำ ตลอดจนทักษะในการบริหาร นอกจากนั้นการยอมรับสตรีในตำแหน่งบริหารที่สำคัญยังอยู่ในวงแคบ แม้ว่าจะดีขึ้นโดยลำดับ การมีส่วนร่วมของสตรีในด้านการเมืองโดยรวมมีไม่มากนัก ส่วนใหญ่จะเป็นแรงสนับสนุนมากกว่า (ชัตติยา วรรณสูตร, 2523)

2.5 สถานะทางกฎหมาย

สถานะสตรีทางกฎหมายที่ปรากฏชัดเจนก็คือ กฎหมายครอบครัว กฎหมายครอบครัวในยุคนี้ได้ให้สิทธิชายมีภรรยาได้เพียงคนเดียว และหากยังไม่ได้หย่าร้างกับภรรยาเดิมชายจะทำการสมรสใหม่ไม่ได้ (ลัก ก่อเรืองแสง, 2528)

ในยุคนี้ กฤษณา อโศกสิน ได้แสดงถึงปัญหาของสตรีที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ดังใน เถาวัลย์สาว จะพบว่า มุทิตา เป็นภรรยาที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมายของ พีระยศ มุทิตารู้สึกทนทุกข์ทรมาน

"ในเถาว์ลัยสวาท ดิฉันไม่รู้ว่าเป็นความผิดของใครกันแน่ ของกฎหมายหรือของเรา เราผิดเพราะกฎหมายสั่งให้เราผิด เราไม่ผิดเพราะหัวใจสั่งให้เราไม่ผิด โทษทัณฑ์ทางกฎหมายนำมาเป็นเครื่องวัดราคาหัวใจไม่ได้ และจะไม่มีวันได้เลยชั่วกาลปาวสาน (เถาว์ลัยสวาท, หน้า 786)

และคุณแอ๊ด ภรรยาไม่ถูกต้องตามกฎหมายของ อธิปัตติสูตรใน เถาว์ลัยสวาท ต้องการเป็นภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมายจนถึงยอมที่จะซื้อทะเบียนสมรสจากภรรยาของอธิปัตติ

คุณแอ๊ด ขวนมูหิตาไปหาภรรยาของอธิปัตติสูตร เธอบอกว่า

"พี่จะไปตกลงกับเขา เรื่องการหย่า ถ้าเขาหย่ากับผัวเขาพี่จะจ่ายหนึ่งแสนทันที"

และเช่นเดียวกับ กุดันใน ปีกทอง ที่ต้องการจดทะเบียนสมรสกับภูวดล เพื่อจะได้มีสิทธิในฐานะภรรยาของเขาตามกฎหมาย

เช่นเดียวกันว่า สตรีที่จดทะเบียนสมรสกับสามีแล้วจะมีสามีใหม่ได้ก็ต้องหย่าขาดตามกฎหมายจากสามีโดยเด็ดขาด เช่น เกรวีใน มารสวาท ต้องการจะมีสามีใหม่ คือ อธิยา แต่ว่าภรรยาไม่ยอมหย่าจากเธอ เกรวีจึงมีสามีใหม่ไม่ได้

สถานภาพทางกฎหมายเรื่องอื่น ๆ ไม่ปรากฏชัดเจน พิระยศใน เรื่องเถาว์ลัยสวาท นั้น จ่ายค่าเลี้ยงดูบุตรสาวก็ไม่ได้หยิบยกเหตุผลทางกฎหมายมากล่าว เป็นเพียงทำหน้าที่บิดาที่ดีเท่านั้น จะพบการพาดพิงถึงกฎหมายอีกประการ คือ ถ้าหากสตรีที่บรรลุนิติภาวะแล้ว สามารถจดทะเบียนสมรสเป็นสามีภรรยาได้โดยไม่ต้องได้รับความยินยอมจากบิดามารดาเพราะ "เมื่อมีอายุสิบปีบริบูรณ์บุคคลย่อมพ้นจากภาวะผู้เยาว์ และบรรลุนิติภาวะ" (มาลี พุทธิพงษ์ศาณี, 2527)

ภริยาใน ลมที่เปลี่ยนทาง ต้องการแต่งงานกับแดนคนรัก หากว่าบิดามารดาของเธอไม่เห็นด้วย ภริยาจึงตัดสินใจจะแต่งงานกับแดนด้วยวิธีจดทะเบียนสมรสกันเฉย ๆ โดยปราศจากพิธีการแต่งงานตามประเพณี

ใน หนามดอกไม้ นั้น ก็มีปรากฏว่าเมื่อป่าของนิพพากล่าวกับนิพพาว่า ล่าเพานั้นหย่ากับนิเวศน์แล้ว ล่าเพามีได้เอาบุตรไปเลี้ยงดู เพราะถึงอย่างไร นิเวศน์ก็ไม่ยอมให้ล่าเพานำนิพพาไปแน่นอน และตามกฎหมาย นิเวศน์ก็ได้เป็นผู้ปกครองบุตรอยู่แล้ว

"ใครรักมากก็ได้ลูกไป โห้ย... แต่ตามกฎหมาย ลูกก็ต้องเป็นของพ่ออยู่แล้ว พุดก็พูดเถาะ พ่อแกถึงเขาจะเจ้าชู้เจ้าแชอะไร เขาก็รักลูก" (หนามดอกไม้, หน้า 385)

และใน หนามดอกไม้ เช่นกัน เมื่อนิศาของนิพพา เสียชีวิตแล้ว นิพพาก็ได้รับมรดกจากนิเวศน์ส่วนหนึ่ง

ดังที่นิพพาทวงกับมารดาเลี้ยงว่า

"เพราะฉะนั้น นิพพาก็เลยจะพูดเรื่อง ... เอ้อบ่าเห็นจตกทอด บ้าน รก ข้าว ของอื่น ๆ ของพ่อ ภรรยาได้ครึ่งหนึ่งตามกฎหมาย นิพพาทราบเหลืออีกครั้ง นิพพากับ สลิลแบ่งกัน นิพพาก็ขอแค่นี้พพาคควรจะได้" (หนามดอกไม้, หน้า 259)

ซึ่งแสดงว่า กฎหมายให้บุตรได้รับมรดกจากบิดาส่วนหนึ่งที่เหลือครึ่งจากภรรยาแล้ว

3. สถานภาพสตรีในนวนิยายตั้งแต่ พ.ศ.2522 - 2530

ใน พ.ศ.2521 กฤษณา อโศกสิน ได้ให้สัมภาษณ์ใน โลกหนังสือ เกี่ยวกับการเขียนเนื้อหาที่เกี่ยวกับปัญหาสังคมว่า

ดิฉันเขียนถึงชีวิตครอบครัวของคนก็จริง แต่ก็แทรกปัญหาทางสังคมเข้าไปด้วย ตอนนั้นก็คิดจะเขียนถึงผู้หญิงรุ่นใหม่ที่มีความคิดใหม่ อยากรู้ อยากรูจะเข้าใจว่าเขาคิดกันยังไง รู้สึกกันยังไง อย่างเช่นการเลือกคู่ครอง ทัศนคติชีวิตต่อครอบครัว แล้วก็ความคิดทางการเมือง

ผู้สื่อข่าวพิเศษของ โลกหนังสือ ได้เล่าว่า วันที่พบเธอนั้น กฤษณา อโศกสิน บอกว่า เธอกำลังอ่านหนังสือว่าด้วยปัญหาและแนวความคิดเกี่ยวกับสตรี เช่น โลกที่สี่ ของ

จิระนันท์ พิตรปรีชา ประวัติศาสตร์การต่อสู้ของสตรีไทย ซึ่งเป็นหนังสือรวมบทความของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ และสมชาย ปรีชาเจริญ และหนังสือเล่มของ "คนรุ่นใหม่" ที่ตีพิมพ์ออกมาหลังเหตุการณ์ 14 ตุลา อีกบางเล่ม (โลกหนังสือ, 2521 : 65)

กฤษณา อโศกสิน เป็นนักเขียนที่มีความสนใจความเคลื่อนไหวของสังคมอย่างแท้จริง เพราะในช่วงเวลานั้น สังคมกำลังตื่นตัวในการเรียกร้องสิทธิสตรีในสังคม ซึ่งไม่เฉพาะในเมืองไทยเท่านั้น แต่เป็นความสนใจของคนทั่วโลก องค์การสหประชาชาติก็ได้ประกาศให้ปี พ.ศ.2518 เป็นปีสตรีสากล

ในเมืองไทยนั้น สตรีมีความสนใจเรื่องของสตรีโดยตรง ซึ่งอยู่ในรูปของงานวิจัย เช่น การศึกษาถึงสถานภาพปัจจุบันของสตรีไทย ของ บุญเติม ไพบ래าะ (2519) การศึกษาเรื่องของสตรีไทย โดยสภาสตรีแห่งชาติ (2518) และ รัฐบาลได้ดำเนินการจัดตั้งคณะกรรมการวางแผนพัฒนาสตรีและเด็ก (2521)

นอกจากนี้ยังมีงานเขียนเกี่ยวกับสตรีโดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทความของ จิระนันท์ พิตรปรีชา และบทความของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ และ สมชาย ปรีชาเจริญ (จิตรภูมิศักดิ์) ก็เป็นที่สนใจแก่คนโดยทั่วไป

ระยะต่อมาของพัฒนาการงานเขียนของ กฤษณา อโศกสิน มีแนวโน้มไปในทางที่เธอได้กล่าวไว้ เช่นในนวนิยาย เรื่อง ไฟหนาว ซึ่งตีพิมพ์ในระหว่าง พ.ศ. 2521-2523 ในนิตยสาร สกุลไทย ก็มีตัวละครหญิงยุคใหม่ที่ไมื่อยอมทนให้ชายเอาเปรียบได้อีกต่อไปแล้ว คือ อะเคื้อ ผู้เกิดความตระหนักถึงสถานภาพของตนขึ้นมาในวันหนึ่ง ดังที่ผู้เขียนบรรยายไว้อย่างกระชับ

อะเคื้ออดตามตัวเองไม่ได้ว่า ... นี่หล่อนเป็นทาสของเขามาตั้งแต่ชาติไหนแน่ แล้วหล่อนก็รับรู้ด้วยความตกใจว่า นับแต่มีชีวิตนี้ หล่อนไม่เคยเป็นไทแก่ตัว ไม่ว่าเมื่อมาอยู่กับพ่อแม่ หรือกับสามี อะเคื้อต้องเป็นฝ่ายรอคอยความพอใจของทุกคน... เมื่อพ่อแม่พอใจ หรือสามีพอใจ หล่อนจึงมีโอกาสได้ลิ้มรสความพอใจเหล่านั้น (ไฟหนาว, เล่ม 1 : 19)

นอกจากจะแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความไม่พอใจในสถานภาพที่ต่ำกว่าบุรุษของสตรีแล้ว
กฤษณา อโศกสิน ยังสอดแทรกให้เห็นความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับสิทธิสตรีในสังคมว่า

อะเคื้อจำได้ว่า วันที่หล่อนไปฟังอภิปรายว่าด้วยสถานภาพของสตรีในปัจจุบันนี้ หล่อน
ติดใจคำ ๆ หนึ่งของผู้อภิปราย

"การแก้กฎหมายทำได้ง่าย แต่ที่แก้ยากคือทัศนคติของคน" หล่อนเป็นผู้หนึ่งที่อยู่ภายใต้
อิทธิพลของทัศนคตินั้น ไม่ว่าทัศนคติของพ่อแม่ หรือของสามี (ไพหนาว, เล่ม 1 : 21)

ไพหนาว เป็นนวนิยายที่โดดเด่นในด้านตัวละครสตรีมีบทบาทในการลุกขึ้นมาเป็นกระบอก
เสียงให้กับสตรีทั้งหลายว่า พวกเขาไม่ยินยอมเป็นเบี้ยล่างของชายต่อไป ทั้งในคำพูดและการ
กระทำ ซึ่งในที่สุด กฤษณา อโศกสิน ก็จบเรื่องด้วยการให้ อะเคื้อ ขอพ้องหย่าขาดจากสามี

ต่อจากไพหนาว แนวคิดเรื่องสถานภาพสตรีที่ไม่เท่าเทียมกับบุรุษก็ได้ถูกสอดแทรกใน
เนื้อเรื่อง คำพูดของตัวละคร เท่าที่มีโอกาส เช่น ใน เลื่อมสลับลาย 'มิม' ตัวละครสตรีที่มีชีวิต
อย่างอิสระ ไม่ต้องการจดทะเบียนสมรสกับสามี เพราะเห็นว่าในด้านกฎหมายแล้ว สตรีเสียเปรียบ
บุรุษ มิมได้กล่าวว่า

ฉันอยู่อย่างนี้สบายกว่า ไปไหนก็ได้ เลิกเมื่อไหร่ก็ได้ ทรัพย์สินสมบัติอะไร ๆ ก็จัดเอง
เก็บเอง จ่ายเอง... สบาย เห็นไหม อนาคตเป็นสิ่งที่ไม่มีใครรู้อย่างไร ๆ ก็กันไว้ดีกว่า
แก้ สมมุติว่าเราเบื่อเรา ไปมีอีหนู เราจะหย่าก็ไม่ได้มีชู้ก็ไม่ทัน บรรลี่ยเราใหม่ละ
แล้วยังเราเบื่อเขาอีก โอ๊ย... มันหลายเรื่อง ความเจริญของโลกมันไปไกลมาก เรา
ยังย่ำเท้าอยู่กับที่ ถือเอาวัฒนธรรม ประเพณีขึ้นหน้าก็ไม่ไหว คนอื่นเขาอ่านออกถึง
ฮ นกชุก ไ้เรายังอยู่แค่ คอ ควาย กฎหมายเรานะล่าหลังจริง ๆ (เลื่อมสลับลาย,
หน้า 995)

จากการสร้างตัวละครฝ่ายหญิงที่สามารถกล้าตอบโต้ความเอาเปรียบของชาย
อย่างอะเคื้อใน ไพหนาว และ ปิ่นปัก ใน เลื่อมสลับลาย ต่อมา กฤษณา อโศกสิน ได้เขียน
เนื่อนาง (2525-2526) ขึ้นโดยให้ พลับพลา เป็นผู้หญิงที่เก่งกาจมีความสามารถอยู่ในแถวหน้า
สุดของสตรีไทย พลับพลาได้แหวกจารีตประเพณีไทย ด้วยการไล่จับผู้ชายเพื่อมาเป็นสามีอย่างออก

หน้าออกตา ช้ำยังมีความคิดที่มีความสัมพันธ์ทางเพศอย่างเสรี ความคิดของพลับพลาได้ขัดแย้งกับค่านิยมของสังคมอย่างรุนแรง พลับพลาจึงไม่ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตแบบของเธอในสังคมไทย

สตรีในยุคหลังในนวนิยายของ กฤษณา อโศกสิน นั้นได้รับการกล่าวขวัญอย่างมาก เนื่องจากสอดคล้อง และเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของสตรีในสังคม ตัวละครเอกใน หลงไฟ (2527-2528) เข็มซ่อนปลาย (2529-2530) ลายหงส์ (2529-2530) เป็นตัวละครที่มีเลือดเนื้ออย่างชีวิตจริงมากขึ้น นางเอกไม่ใช่ผู้ประสบความสำเร็จในชีวิตอีกต่อไป

ภาพสะท้อนสังคม ในช่วงหลังจาก พ.ศ.2520 มาแล้วนั้น กฤษณา อโศกสิน ได้แสดงให้เห็นสังคมในมุมกว้าง และหลากหลายมากขึ้นโดยลำดับ จากการเขียนอยู่ในสังคมของชนชั้นกลาง กฤษณา ก็ได้ขยายวงกว้างไปสู่ชนชั้นล่างของสังคม โดยเขียนถึงชีวิตคนจนใน ลานลูกไม้ (2522-2523) กรรมกรใน เลื้อยสีฝุ่น (2523-2525) ชาวประมงใน ไททะเล (2525-2526) ชีวิตชาวนาใน รอบรวงข้าว (2526-2527)

ในระหว่างปี 2523-2524 กฤษณา อโศกสิน ได้เขียน ปูนปิดทอง แสดงปัญหาชีวิตครอบครัวที่ขยายวงกว้างและลึกไปจากเดิมอีกระดับหนึ่ง จากความขัดแย้งของสามี ภรรยา ไปสู่ความแตกร้างของครอบครัวเป็นสาเหตุให้เกิดปัญหาเด็กขาดความอบอุ่น และเป็นปัญหาของสังคม เธอก็ได้รับความสำเร็จอย่างสูง เมื่อ ปูนปิดทอง ได้รับรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งเอเชียอาคเนย์ (ซีไรท์) ใน พ.ศ.2528 กฤษณา อโศกสิน ได้กล่าวถึงแรงบันดาลใจในการเขียน ปูนปิดทอง ว่า เธอได้จากการที่มีคนมาเล่าให้ฟัง แต่ว่าเป็นเรื่องของครูกับนักเรียน แต่เธอมาเปลี่ยนเป็นเรื่องของพ่อแม่กับลูก (ถนนหนังสือ, 2528: 30)

ในระยะเดียวกันนี้ กฤษณา อโศกสิน ได้เขียนนวนิยายที่แสดงปัญหาทางสังคมในแง่มุมอื่น ๆ อีกหลายด้าน เช่น บุษบกใบไม้ (2524-2525) ซึ่งแสดงให้เห็นชีวิตข้าราชการกรมป่าไม้ เรื่อง ควาน้ำค้าง (2522-2525) แสดงปัญหาของสตรีที่ถูกข่มขืน

หลัง พ.ศ.2520 มาแล้ว เป็นที่น่าสังเกตว่า มีนวนิยายอยู่หลายเรื่องที่มีตัวละครเอกเป็นผู้สูงวัย ในบทบาทของแม่ที่ต้องประสบกับปัญหาของลูก ๆ ได้แก่ กิ่งมัลลิกา (2526-2527)

ห้องที่จัดไม่เสร็จ (2522-2523) เว็จระกำ (2528-2529) ซึ่งอาจเป็นเพราะในช่วงท้ายนี้ ตัวกฤษณา อโศกสิน มีอายุมากขึ้น และจากตัวของเธอเองก็มีประสบการณ์ของการเป็นแม่ของลูกถึง 4 คน เธอจึงนำความรู้สึกและประสบการณ์ของตนเองมาเขียน

เมื่อ กฤษณา เขียน หลงไฟ (2527-2529) เข็มซ่อนปลาย (2529-2530) และ ลายหงส์ (2529-2530) นั้น ตัวละครเอกหญิงเป็นสตรีที่มีเลือดเนื้ออย่างชีวิตจริงมากขึ้นทุกที ผู้หญิงเหล่านี้ไม่ใช่ผู้ที่ประสบความสำเร็จในชีวิตอีกต่อไปแล้ว สตรีในยุคหลังในนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน นั้นได้รับการกล่าวขวัญอย่างมาก เนื่องจากสอดคล้องกับพฤติกรรมของสตรีในสังคมปัจจุบันมาก ตัวละครเอกหญิงที่ดีพร้อมของกฤษณา อโศกสิน ได้หายไปจากหน้าหนังสือแล้ว เหลือแต่ตัวละครเอกหญิงที่เป็นบุุขชนที่มีทั้งดีและเลวปะปนกันไป กฤษณา อโศกสิน ได้เสนอภาพของสตรีไทยไว้หลายแง่มุม ทั้งเป็นผู้หญิงเก่งในการทำงาน เช่น พลับพลา ใน เนื่อนาง สวาน้อยเสเพล เช่น พาไล ใน เลื่อมสลัปลาย หรือสาวผู้มีปัญญาแต่บูชาวัตถุจนกลายเป็นโสเภณี เช่น ก้านแก้ว ใน หลงไฟ

และอีกมุมหนึ่งที่น่าสนใจคือ การที่ กฤษณา อโศกสิน หยิบยกเอาสตรีที่ไม่มีคุณสมบัติที่น่าสนใจใด ๆ เลย ขึ้นมาเป็นตัวละครเอกหญิง ปิทองใน บุษบกใบไม้ และ กริม ใน วิมานไม้ฉำฉา คือตัวละครเอกหญิงที่เป็นสาวน้อยร้อยชั่ง ที่ดำเนินชีวิตอย่างไร้สาระ ซึ่งเป็นลักษณะของสาวสังคมสมัยใหม่ของคนกรุงเทพฯ เป็นลูกเศรษฐีที่ใช้ชีวิตฟุ้งเฟ้อ ไร้สาระ ปราศจากความคิดมีชีวิตอยู่ไปวัน ๆ อย่างสะดวกสบาย ซึ่งเป็นแบบของสตรีที่สามารถพบได้ทั่วไปในสังคม

แม้สตรีที่ปรากฏในงานยุคหลังของกฤษณา อโศกสิน จะมีหลายรูปแบบ แต่อย่างไรก็ตาม สตรีเหล่านี้ไม่มีลักษณะที่เป็นข้างเ้าหลังอีกต่อไปแล้ว สตรีทุกคนสามารถยืนหยัดด้วยตนเองได้โดยปราศจากบุุข ด้รวยความชำนาญในการตีแผ่อารมณ์ และความรู้สึก ตลอดจนแรงบันดาลแรงทะยานที่มีอยู่ในตัวผู้หญิงไทยโดยตลอดมา กฤษณา อโศกสิน จึงสามารถแสดงให้เห็นถึงสตรีปัจจุบันที่ดำรงชีวิตในสังคมวัตถุนิยม และอยู่ในภาวะของการแปรปรบเข้ากับวัฒนธรรมใหม่ ๆ ได้อย่างลึกซึ้ง

ในช่วงระยะเวลาที่สามนี้ สภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากในยุคนี้ บุตรสาวจะแต่งงานเมื่อมีอายุมากขึ้น (ภัสสร ลิมานนท์, 2529) ฉะนั้น ตัวละครเอกแบบเด็กสาวอายุไม่ถึงยี่สิบปีในงานยุคต้น ๆ ของกฤษณา อโศกสิน ก็ได้เลือนหายไป เหลือแต่พลับพลาใน เนื่อนาง ที่

มีอายุ 30 ปีแล้วแต่ยังไม่คิดจะแต่งงานนอกจากนี้ในยุคนี้สตรีคิดว่าไม่จำเป็นต้องแต่งงาน เพราะ การแต่งงานมีครอบครัวนั้นเป็นภาระค่อนข้างมาก (ภัสสร ลิมานนท์, 2529)

ในช่วงที่สามนี้ นับว่าเป็นช่วงเวลา¹ที่แสดงให้เห็นพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงสถานภาพสตรีในสังคมไทยได้พัฒนาไปมาก เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับยุคต้นแล้วก็จะพบว่า มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนในช่วงระยะที่สามนี้ จำนวนนวนิยายที่กฤษณา อโศกสิน เขียนนั้นลดจำนวนลง จากช่วงที่สองบ้างเล็กน้อย เนื้อหาในนวนิยายมีความหลากหลายมากขึ้นนั่นคือ แต่เดิมที่ผ่านมาในช่วงระยะเวลาสองยุคสมัยนั้น กฤษณา อโศกสินเขียนนวนิยายที่มีเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องชนชั้นกลางเป็นจุดศูนย์กลางของเรื่องทั้งหมด และเป็นเรื่องของครอบครัวสตรีที่อยู่ในวัยหนุ่มสาวและสตรีที่อยู่ในวัยหนุ่มสาวและสตรีที่อยู่ในวัยกลางคน แต่ในยุคที่สามนี้ กฤษณา อโศกสิน ได้เขียนนวนิยายที่เสนอถึงวิถีชีวิตของคนชั้นล่างด้วย เช่น ลานลูกไม้ เสือสีฝุ่น รอบรวงข้าว เป็นต้น นอกจากนี้ กฤษณา อโศกสิน ได้เคยเขียนเกี่ยวกับปัญหาครอบครัวอันเนื่องมาจากปัญหาความขัดแย้งของสามี - ภรรยา มาเป็นปัญหาที่หลากหลายมากขึ้น เช่น ปัญหาของมารดาที่มีต่อบุตรใน ห้องที่จัดไม่เสร็จ ปัญหาสตรีที่ถูกข่มขืนใน ควาน้ำค้าง ปัญหาของบุตรที่ถูกบิดามารดาทอดทิ้งใน ปูนปิดทอง ปัญหาของการรักษาป่าไม้ใน บุษบกใบไม้ และปัญหาของสตรีในฐานะมารดา ย่ำ และยายใน กิ่งมัลลิกา ปัญหาความแตกต่างระหว่างคนจนและคนรวยใน ลานลูกไม้ เป็นต้น

สถานภาพสตรีที่ปรากฏในช่วงระยะเวลาที่สามมีดังนี้

3.1 สถานภาพในครอบครัว

3.1.1 ในฐานะบุตรสาว

บุตรสาวในยุคที่สามนี้ ไม่ได้เน้นเรื่องการได้รับการอบรมเลี้ยงดูให้เป็นแม่บ้านแม่เรือน ที่ดีอีกต่อไปแล้ว หากหน้าที่สำคัญของบุตรสาวคือ การเรียนหนังสือในระบบโรงเรียนให้ดีที่สุด และมีงานทำอย่างมีเกียรติ เช่น พลับพลา ใน เนื่อนาง นั้นเธอ ไม่เคยมีความสามารถในการเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่คอยดูแลบ้านเรือน มีกริยามารยาทงดงามหรือทำอาหารเก่งอีกต่อไปแล้ว แต่พลับพลาได้สร้างความปลาบปล้ำและภาคภูมิใจ ในที่พลับพลา มีหน้าที่การงานอยู่

ในระดับสูง ซึ่ง "การแต่งงานไม่ใช่สิ่งที่จำเป็นสำหรับ บุตรสาวในยุคนี้แล้ว" (ภัสสรลิมานนท์, 2529)

หญิงสาวอาจจะครองตัวเป็นโสดได้โดยปราศจากคู่ครอง และเป็นที่ภาคภูมิใจของ บิดา - มารดาตั้งแม่เรียงกล่าวถึงผลลัพธ์ใน เนื่อนาง

"ตายจริง...คุณหนู ไม่กลัวเป็นสาวแก่หรือนี่"

"ก็ไม่เห็นน่ากลัวอะไรเลย" แม่เรียงว่า "เป็นก็จะเป็นไปซี ผู้หญิงเป็นสาวแก่แต่เป็นอธิบดีเป็นรัฐมนตรี เป็นนายกฯ นะ มันก็ คุ่มกันไม่ใช่หรอ" (เนื่อนาง, หน้า 91)

ในการอบรมเลี้ยงดูในยุคก่อน บุตรสาวจะต้องมีความประพฤติที่บิดา - มารดา หรือผู้ใหญ่กำหนด

ในยุคนี้ปรากฏว่ามีบุตรสาวจำนวนมากยึดถือความคิดเห็นของตนเองเป็นสำคัญมีความมั่นใจในการดำเนินชีวิตของตนเอง เช่น ผลลัพธ์ใน เนื่อนาง

"ผลลัพธ์เป็นหญิงสาวที่มีความภูมิใจและมั่นใจในตนเองอย่างสูงไม่ว่าจะด้วยความงามความรู้ ฐานะทางครอบครัวและ สมรรถภาพโดดเด่นในการทำงาน ซึ่งนายจ้างอเมริกันเองก็ยอมรับจนถึงกับเลือกหล่อนเป็นตัวแทนของ ธนาคาร A ในสหรัฐฯ มาประจำทำงานในไทยก็ตาม เนื่องจากมีความเชื่อในตนเองสูงมากเกินไปหล่อนจึงกลายเป็นหญิงที่หลงใหลกับทุก ๆ สิ่ง ที่ ตนเองมี (เนื่อนาง, หน้า 21)

บิดาของเธอได้ตกเตือนผลลัพธ์ในเรื่องความสัมพันธ์กับเพื่อนต่างเพศ ซึ่งผลลัพธ์ก็ตอบในลักษณะของตนว่า

"หากยังพอใจกันอยู่ก็คบต่อ เกิดไม่พอใจขึ้นมาเมื่อไรก็บอกเลิก คบคนใหม่ต่อไป ชีวิตนี้มันต้องพริ้งง้อแหละค่ะคุณพ่อ เราถึงจะมีความสุขขึ้นเราคิดว่าเราเป็นเมืองขึ้นของผู้ชายอยู่เรื่อย เราก็ทุกซัดตายซีคะ รักแล้วเลิกไม่ได้ต้องทนไป" ซึ่งทำให้คุณวิกรมรู้สึก "ผลลัพธ์ไม่ใช่เด็กหญิงรุ่นสาววัยสิบแปดเหมือนวันแรกที่ขึ้นเครื่องบินไปเรียนต่ออีกแล้ว ทุกสิ่งทุกอย่างของหล่อนไม่ได้ขึ้นอยู่กับผู้ใดแต่บิดา - มารดา

หล่อนถือสิทธิ์ในเนื้อหนังมังสาของหล่อน และในหัวใจซึ่งมีขนาดเล็กเท่ากำมือ ซึ่ง
 บินส่วนหนึ่งที่จับต้องได้อย่างเต็มที่ และในส่วนที่จับต้องไม่ได้ แลไม่เห็นด้วยตา
 เปล่านั้น ก็คงกินอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลเต็มจักรวาลนี้ แน่ ๆ ด้วย (เนื้อนาง,
 หน้า 102)

เช่นเดียวกับ กริม ใน วิมานไม้ฉำฉา แม้กริมจะไม่ได้คิดที่จะมีเสรีภาพทางเพศถึงขนาดพลับพลาภิ
 ตาม แต่การดำเนินชีวิตของกริมก็เป็นอิสระเสรีดังที่คุณดิษฐ์ บิดาของกริมได้คำนึงถึงชีวิตของ
 ครอบครัวเขาว่า

" ลูกที่หลงพลัดมาเกิดแต่ลำพัง ทำให้เธอปรนนิบัติพิศวี บ่อนปรนจนหล่อนปิกกล้า
 และแส่วก็บินไป ไม่ว่าเธอจะอนุญาตให้บินหรือไม่ถ้ากริมอยากบินก็บินให้ได้ บางที
 ทะเลาะกันขึ้นแตกหัก เพราะเธอพยายามเหนี่ยวรั้งหล่อน ในบางสิ่งที่คุณไม่เห็นควร
 แต่หล่อนก็ไม่ยอม

แล้วแม้กับลูกก็มันขำกันไปอีกนาน กว่าจะกลับมาตักัน ตักันสักพักก็ขัดแย้งกันอีก
 สลับไปมาอยู่อย่างนี้

สำหรับตัวเขาเอง คุณดิษฐ์ไม่มีนโยบายบังคับขืนใจ หากแต่มอบความเป็นเพื่อนให้
 หล่อน เขามักจะหาทางแนะนำอ้อม ๆ เพื่อโน้มน้าวหากหล่อนเห็นด้วยก็นับว่าประสบ
 ความสำเร็จ หากไม่เชื่อฟังเขาก็ปล่อย มิได้ด่าว่าเกรี้ยวกราด " (วิมานไม้ฉำฉา,
 หน้า 34)

ปัทมา ใน บุษบกใบไม้ เป็นบุตรสาวที่เป็นอิสระในการกระทำโดยปราศจากการควบคุม
 จากบิดา -มารดา ซึ่งนางเสงี่ยม มารดาของเธอได้กล่าวว่า

นางล่าหน้าไปมาด้วยความขมขื่นที่ไม่สามารถว่ากล่าวลูกได้สักคนเดียว ทุกคนทำ
 ตาม ใจตนรักสนุก ต้องการแต่อิสระภาพโดยไม่คำนึงถึงความทุกข์ของตนเองหรือ
 ของพ่อแม่ที่จะตามมาภายหลัง "และทีนี้ก็เหลือลูกสาวสองคนแล้ว" นางเสงี่ยม
 เอ่ยต่อไป ด้วยเสียงสั้นเครือ "ปี..แม่ของร้องนะ ขอให้แก้ตัวดีกว่าที่เคยทำ
 อย่างให้แม่ต้องเข้าใจมากนักละเดี๋ยวจะอายุสั้น"

ถ้าเป็นยามปรกติ ปีทองจะต้องลุกขึ้นสะบัดหน้าเดินเข้าห้องไปแล้ว แต่นี่เพราะพี่ชายเพิ่งตาย และที่ที่หล่อนเพิ่งจากมานั้นก็มีคนหนึ่งหรือสองคนช่วยกันกระตุ้นให้หล่อนเกิดความรู้สึกใหม่ ๆ บางอย่างขึ้นแม้สิ่งนั้นจะยังคงรางเลือน แต่ก็มีน้ำหนักพิเศษที่ทำให้หล่อนได้นั่งนิ่ง ๆ นึกทบทวนความเป็นมาและเป็นไปของตนเองได้อย่างละเอียดกว่าเคย (บุษบกใบไม้, หน้า 58)

ใน ปูนปิดทอง บาลีได้คำนึงถึงตอนที่เธออยู่กับมารดาว่า

เมื่อแม่ดูว่าสั่งสอนขัดขวางไม่ให้หล่อน "เดท" กับเพื่อนชาย เอาอย่างคนอเมริกัน บาลีก็โกรธเกรี้ยว เมื่อแม่ใช้ทำงานบ้าน หล่อนก็ทำอย่างเสียไม่ได้ เมื่อแม่จำกัดการใช้จ่ายเงินที่หล่อนเคยได้รับการตามใจจนฟุ้งเฟ้อจากคุณบุรี หล่อนก็หาว่าแม่ใจดี ทุกสิ่งที่เป็นเรื่องแม่มักจะมีผิดหมด นำเกลียดน่าซังทั้งสิ้น (ปูนปิดทอง, หน้า 293)

ซึ่งการกระทำของบุตรสาวเหล่านี้ ทำให้พบว่าบุตรสาวจำนวนมากที่มีเสรีภาพในการคิดและการกระทำ โดยปราศจากการเชื่อฟังจากผู้ปกครองแต่อย่างใด

ในขณะที่เดียวกันบุตรสาวที่อยู่ในอิวาทของบิดามารดานั้นก็ยังคงมีจำนวนอยู่ไม่น้อยเช่นกัน บุตรสาวเหล่านี้จะดำเนินชีวิตอยู่ภายใต้การชี้นำและคุ้มครองของบิดามารดา แต่ในขณะที่เดียวกัน เธอก็มีเสรีภาพในการตัดสินใจเช่นกัน

ใน เข็มซ่อนปลาย วิถีชีวิตของเขาวายอดนั้นมีมารดาคอยดูแลอย่างใกล้ชิด ดังเช่น

...เมื่อหล่อนมีคู่ควง เธอก็สืบค้นถึงตระกูล ความเป็นปึกแผ่นทางการเงิน การงานรวมถึงความรู้ อธิษาศัยใจคอของชายหนุ่มผู้ที่จะต้องก้าวเข้ามาครอบครองตัวหล่อนและทรัพย์สินเหล่านี้ในภายภาคหน้า จนกระทั่งท้ายที่สุดคุณยุพดีพอใจสิ่งแวดล้อมต่างๆ ของเขาโดยไม่มีข้อเคลือบแคลง ซึ่งวิถีชีวิตของเขาวายอดนั้นเป็นการดำเนินชีวิตภายใต้การดูแลของบิดามารดาอย่างใกล้ชิด ทำให้เขาวายอดเป็นสตรีที่เพียบพร้อมดังที่ลานนาสามีของเธอคิดว่าเขาเลือกแต่งงานกับเธอ เพราะเธอมีคุณสมบัติที่เพียบพร้อมเหมาะสำหรับการเป็นภรรยา (เข็มซ่อนปลาย, หน้า 271)

เช่นเดียวกันจะพบว่า สตรีมีวิถีชีวิตอยู่ในโอวาทของผู้ปกครองนั้นมีจำนวนมากเช่นกัน เช่น ปิ่นปัก ใน เลื่อมสลับลาย ผู้ซึ่งเพิ่งกลับจากต่างประเทศได้ไม่กี่เดือน

..หล่อนใหม่ หุสำหรับเมืองหลวงของประเทศนั้นจนกล่าวได้ว่า ใน พ.ศ. ที่ผ่านมา จนถึง พ.ศ. ที่กำลังดำเนินไปนี้ไม่มีหญิง สาวคนใดมีชื่อเสียงติดปากคนในวงการชั้นสูง เท่าหล่อน (เลื่อมสลับลาย, หน้า 5)

หนึ่งหรัต ใน ลายหงส์ ก็เป็นสตรีที่อยู่ในโอวาทของบิดามารดาอยู่เสมอ

..ขนิลาเป็นผู้มีบทบาทในชีวิตลูกเข้างคู่ เป็นตัวกำหนดเส้นทางเดินของเด็กทั้งสอง เขาเลี้ยงดูเขานุถนอม เอาใจใส่ ตะล่อมประเล้าประโลม ผู้เป็นพ่อปิติสุขอย่างเห็นได้ชัด มิเสียแรงพุ่มพวงรักใคร่ขึ้นมาอย่างดีเลิศ บุตรสาวคนเดียวยอมรับการสั่งสอนอบรม ชี้นะ หล่อนเห็นค่าของสิ่งที่พ่อสอดแทรกไว้เสมอมา (ลายหงส์, หน้า 27)

ฝ่ายคำ ใน เวียงระกำ ก็ดำเนินชีวิตในลักษณะบุตรที่ดี

..หญิงสาวได้รับการอบรมคนละอย่างกับเขา เนื่องด้วยเป็นลูกคนจน แม่หล่อนเป็นแม่หม้าย มีเงินเดือนที่แม่รับราชการได้เข้าขึ้นมาทีละชั้นสองชั้น ดังนั้น ฝ่ายคำจึงเข้าใจความลำบากทุกชั้นตอน แม่แม่จะส่งหล่อนไปเรียนต่อกรุงเทพฯ อยู่หอพักเพื่อเข้ามหาวิทยาลัย หากหล่อนก็จำกัดรายจ่ายไม่เคยฟุ้งเพื่อเอาอย่างไร (เวียงระกำ, หน้า 125)

สตรีที่กล่าวมาแล้วนี้ ดำเนินชีวิตเป็นบุตรสาวที่ดีของบิดามารดา แต่ว่าในยุคนี้บุตรสาวที่ดำเนินชีวิตตามครรลองชีวิตที่ผู้ปกครองเห็นว่าสมควรจะไม่ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตอย่างยุคก่อนอีกแล้วเพราะว่าในยุคนี้ งานเขียนของกฤษณา อโศกสิน ได้พัฒนาแนวคิดในการเขียนไปสู่การเขียนที่ให้อ่านเกิดความเข้าใจในตัวละครอย่างรอบด้าน มีเหตุผลสำหรับพฤติกรรมหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างแจ่มชัด โดยให้เป็นหน้าที่การตัดสินใจของผู้อ่านเองว่า ใครผิดใครถูก หรือมีเหตุผลด้วยกันทั้งสองฝ่าย ซึ่งส่วนใหญ่แล้วก็จะออกมาในทำนองที่ว่า ล้วนแต่ถูกหรือผิด ล้วนมีเหตุผลทั้งสองฝ่าย ฉะนั้น พฤติกรรมตัวละครที่กฤษณา อโศกสิน เสนอจึงออกมาในรูปแบบที่สมจริง ดังจะเห็นได้ว่า บุตรสาวที่ดำเนินชีวิตไปตามการปกครองของบิดามารดาอย่างดีแล้วก็ตาม มิใช่ว่า

บุตรสาวจะไม่ประสบปัญหาสำหรับการดำเนินชีวิตในครอบครัวและสังคม เพราะว่าสังคมในยุคนี้แตกต่างไปจากยุคเดิมมาก ความซับซ้อนของสังคมและสิ่งแวดล้อม ทำให้สตรีหลายคนต้องประสบกับปัญหาในการดำเนินชีวิต การอบรมสั่งสอนที่ดีจากมารดาบิดาเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอแก่การดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างดี

ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า การเคารพเชื่อฟังบิดามารดานั้น บุตรสาวจำนวนมากในยุคนี้ยังคงเชื่อฟังบิดามารดาและผู้ใหญ่ แต่ก็มีบุตรสาวจำนวนมากที่ไม่ยอมอยู่ในโอวาทของผู้ใหญ่แล้ว เธอทั้งหลายใช้ชีวิตตามความพอใจของตน

ส่วนในด้านความอ่อนน้อมถ่อมตนและให้ความเคารพแก่ผู้ใหญ่นั้น บุตรสาวก็ยังคงมีความเคารพผู้ใหญ่หากว่า กริยามารยาค้นหาที่ เคยมีแต่ความสงบเสงี่ยมและเรียบร้อยต่อผู้ใหญ่ก็มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมจากนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน จำนวนหลายเรื่องที่แสดงให้เห็นว่า บุตรสาวมีอิสระในการกระทำ การแสดงออกในด้านท่าทางและคำพูด เช่น การแสดงความรักต่อบิดามารดา บุตรสาวสามารถแสดงความรักแบบตะวันตกโดยเปิดเผยกับบิดา

..พลับพลาเลยถือโอกาสลุกขึ้นปร้อเข้าไปในห้องบิดาเข้าไปจับที่แก้มเขาเบา ๆ

"มาแล้วค่ะ จะว่าอะไรมีทราบ"

คุณวิกรมหัวเราะแบน ท่าทางหงุดหงิดเมื่อสักครู่หายวับไปเหมือนฝัน เขาก็เป็นอย่างนี้เสมอ ทำท่าเอะอะโวยวายเอากับทุกคน... ยกเว้นพอเจอหน้าพลับพลาเมื่อไหร่เขาก็จะทำเหมือนหล่อนเป็นลูกที่ต้องเคารพทุกทีไป (เนียนาง, หน้า 85)

กริม ใน วิมานไม้ฉำฉา โกรธบิดาว่า บิดาไม่บอกให้ เธอทราบว่าคุณรักของเธอไปควงคนอื่น ก็แสดงความโกรธต่อบิดาอย่างไม่เกรง

... "หรือคะ" กริมร้องกรีด เบิกตากว้าง "ไม่ได้...ไม่ได้...เดี๋ยวลูกจะต้องโทรฯ ไปเล่นงาน...แล้วทำไมพ่อไม่บอกลูกก่อนคะเนี่ย"

"ฮือ" คุณดิษฐ์ทำเสียงระอา "งานพ่อก็ยุ่ง..ไอ้ที่รู้มานี้เพี้ยนนะ...มีคนเขามาเปรย ๆ อยู่ข้างหู ไม่อยากได้ยินก็ต้องได้ยิน มันก็เท่านั้น...นี่นะ...ลูกนะ...เรานะอย่าทำ กระพัดกระพืดเจ้าอารมณ์นักเลย หัดสุขุมมั่ง ไม้จั่นตายแน่"

กริมกระเง่ากระงอด ผละจากคุณดิษฐ์ เดินปิง ๆ ออกมาทันควัน (วิมานไม้ฉำฉา, หน้า 38)

และในเรื่อง ภมร นั้น พบว่า เมื่อนวลโยโกรธบิดาว่าบิดาไปมีหญิงอื่นนอกจากมารดาของตน นวลโยก็แสดงกับบิดาด้วยท่าทีที่ไม่เคารพ

"ท่าเลขหรือลูก" เขาเข้ามาหอมแก้มลูกคนโต

แต่เป้ะหน้าบึ้ง

"นี่โกรธพ่อละซี ไครยุหือ" ยล ถามแบบ "เอาเรื่อง"

"ก็พ่อยากหายไปทำไมละคะ"

เป้ะ บอกว่าเรียบ ๆ ไม่กระเง่ากระงอดกระบิงกระบอนเหมือนเป้ะ

ทันใดนั้น เป้ะก็ลุกขึ้น เดินกระแทกเท้าจากไป ขึ้นบันไดตึก ๆ อย่างไม่ยำเกรง

ฝ่ายพ่อยึดตัวตรง นิ่งอั้น (ภมร, หน้า 187)

การแสดงกริยามารยาทแบบนี้จะไม่พบเลยในกรณีบุตรสาวโดยทั่วไปในนวนิยายยุคที่หนึ่ง

ฉะนั้น บุตรสาวในยุคนี้จึงมีอิสระในการแสดงอารมณ์ต่าง ๆ ต่อผู้ปกครองอย่างเต็มที่ และสามารถแสดงความคิดเห็นที่ขัดแย้งกับบิดามารดา เช่น สุรนุช ใน คลื่นอารมณ์ นั้นเมื่อเธอมีปากเสียงกับบริจิต มารดาเลี้ยง และบริจิตชนผ้าไปค้างที่อื่น บิดาของเธอบอกว่าจะไปตามบริจิตกลับมา สุรนุชก็ขัดแย้งบิดาว่า

"คุณพ่อทำอย่างนี้ อีกหน่อยเขาก็คงได้ใจ คิดว่าคุณพ่อจะต้องง้อเขาอยู่รำไปซีคะ"

ยรรยงหัวเราะที ๆ

"พ่อยังเป็นบางเรื่องหรอกนะ สำหรับเรื่องนี้ มันมีนุชเข้าไปเกี่ยวข้องกับ พ่อไม่ยอมให้เขาว่าได้ว่าพ่อยุติธรรม โอ้ลูกจนเกินไป"

สุรนุชเม้มริมฝีปาก

"แต่คุณพ่อคะ" หล่อนพูด "อันที่จริงเขาก็ควรจะรู้ว่าเขาไม่มีสิทธิ์จะมาว่าคุณพ่ออย่างนั้น เขาเป็นคนมาทีหลัง คนมาทีหลังไม่ควรจะเข้ามาเรียกร้องอะไรจนเกินไป เขาเพิ่งแต่งงานกับคุณพ่อกันไม่กี่เดือนเป็นเวลาหน่อยเหลือเกิน ถ้าจะเปรียบกับอายุของ

คุณ พ่อซึ่งมากถึง 50 ปี และในระหว่าง 50 ปีนี้ เขาไม่ได้มาร่วมทุกข์ร่วมสุข หรือ ช่วย สร้างสรรค์อะไรเลย เขาไม่เคยรู้ว่าครอบครัวเราเคยผจญอะไรมาบ้างจู้ ๆ มาถึงก็ ขู่มือเปิบ แล้วยังมาทวงสิทธิ์อย่างโน้นอย่างนี้ มันไม่ถูก" (คลื่นอารมณ์, หน้า 267)

และ เป้า ใน ภมร นั้นต่อว่าต่อขานบิดา พร้อมทั้งขู่ว่าตนเองจะเสเพลหากบิดา ไม่เป็นอย่างที่ตนพึงพอใจ

"เรานี้ซึกเหลวไหลใหญ่แล้วนำเป้า กะอีแค่พ่อไปธุระคนเดียว ทำไม่ต้อง เอา เป็นเอาตาย ร้องให้ร้องห่มขนาดนี้หือลูก"

"ก็...วันนั้นไม่ใช่วันอยู่เวรนี่นา" เป้าเถียงพลางสะอึกสะอื้น "พ่อไปแล้ว เป้าเหงาไม่ใช่เธอ"

"เฮ้อ" พ่อทอดถอน โอบบ่าลูกไปยังห้องกลาง กดบ่าให้เด็กหญิงนั่งลง...ขณะที่รู้สึกถึงความโกลาหลอลหม่านในชีวิตเพิ่มขึ้น...เหมือนมี "สหภาพ" จัดรีวขบวนมายืน ประห้วงอดข้าวอดน้ำอยู่ต่อหน้านั้นเทียว

"เดี๋ยวเบื้อ ๆ ขึ้นมา พ่อไปเลย พวกเราจะว่าไงกันฮิ"

"เป้าก็จะไปเดินดิสโก้ ไปสูบเฮโรอีน ไป..."

ฝ่ายพ่อรีบอุดปากลูกที่เริ่มรุ่มไวกัณฑ์...มิฉะนั้น ถ้อยคำหวาดเสียวมากกว่านี้ก็คงพรู พรั่งออกมากระทบหู ทำให้หูอื้อหนักหนาในคืนนี้เป็นแน่

"ขอที..ขอทีลูก..อย่าไฝต้ายังงั้น"

"ก็พ่อยากหายไพบ่ทำไมละ"

"เอาน่า"

"สองคืนไม่พ้อเธอ" (ภมร, หน้า 215)

นอกจากนี้ การกตัญญูต่อบิดามารดาในยุคนี้ก็ยังคงอยู่ เสมอนอกจากการที่บุตรควร จะ เลี้ยงดูบิดามารดาในยามแก่ชราหรือในขณะที่บิดามารดาเป็นผู้ที่ช่วยตนเองไม่ได้แล้วนั้น ซึ่งเป็น ไป ในลักษณะของการช่วยบิดามารดาประกอบกิจการ หรือบุตรสาวควรจะทำงานมาเพื่อเลี้ยงดูบิดา

มารดา เช่น ใจใส ในบุษบกใบไม้ นั้น เธอก็เป็นบุตรที่ดีของมารดา เธอเป็นแรงงานสำคัญในการดำรงชีพของมารดา

สายตาใจใสวาวขึ้นด้วยแววมพะพะ ภาระที่รับไว้แทนบิดามารดามาเป็นนานนับแต่หล่อนเริ่มรุ่นสาว ค่อย ๆ หล่อหลอมจิตใจหล่อนให้แข็งและเข้มคมด้วยสิ่งแวดล้อมจนกระทั่งบิดาเสียชีวิต (บุษบกใบไม้, หน้า 132)

ความกตัญญูของบุตรสาวในยุคนี้นี้ มีการแสดงออกต่าง ๆ กัน แล้วแต่สถานภาพทางครอบครัวด้วย

หากเป็นบุตรสาวที่อยู่ในครอบครัวมีฐานะดี บิดามารดามักรายพอบทว่าจะไม่ต้องพึ่งพาบุตรสาวในยามชรา นั้น บุตรสาวที่รู้จักบุญคุณของบิดามารดานั้น จึงตอบแทนและแสดงความกตัญญูต่อท่านด้วยการที่ตั้งใจเรียนหนังสือให้สำเร็จมาในชั้นสูงพอที่จะเป็นเกียรติแก่พ่อแม่ และนอกจากนี้ก็แต่งงานกับชายที่มีฐานะที่พอจะเซียดหน้าซุตาให้แก่ครอบครัวได้ บุตรสาวที่กตัญญูต่อบิดามารดาก็จะเป็นผู้เห็นอกเห็นใจบิดามารดายามท่านเดือดร้อนใจ หรือดูแลท่านยามเจ็บป่วย เหน่าที่ปรากฏไม่มีการเรียกร้องให้บุตรสาวแสดงความกตัญญูด้วยการเสียสละเพื่อบิดามารดาอีกต่อไปแล้ว บุตรสาวที่อยู่ในโอวาทอันดี และเป็นหนึ่งในสุขภาพของบิดามารดา ก็ถือว่าเป็นการแสดงความสำนึกในบุญคุณที่มีอยู่ในทั่วไป เช่น เยววยอด ใน เข็มซ่อนปลาย นั้น ก็เป็นบุตรสาวที่อยู่ในโอวาทของบิดามารดา และแต่งงานถูกต้องตามประเพณี เช่นเดียวกับปิ่นปัก ใน เลื่อมสลับลาย

แต่ว่าบุตรสาวในครอบครัวที่มีฐานะยากจนหรือปานกลางนั้นจะมีบทบาทในการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดามากขึ้นกว่าบุตรสาวในชนชั้นสูง โดยมีบุตรสาวในครอบครัวที่ฐานะยากจน เช่น ใน ลานลูกไม้ นั้น หน้อยก็ช่วยมารดาทำงานบ้านและค้าขายเพื่อนำเงินมาเลี้ยงครอบครัว เช่นเดียวกับอวลใน เสื้อสีฝุ่น เมื่ออวลทำงานมาได้เงินมาต้องแบ่งให้มารดาเป็นประจำ บุตรสาวในครอบครัวฐานะยากจนเหล่านี้ มักจะมีบทบาทสำคัญในด้านช่วยบิดามารดาทำงานเพื่อเลี้ยงชีพและเลี้ยงน้องอยู่มาก

โดยทั่วไปนั้น บุตรสาวที่อยู่ในฐานะปานกลาง หรือสูง หรือต่ำ ก็ตาม ต่างก็มีความรัก และความกตัญญูต่อบิดามารดาด้วยกันทั้งสิ้น ดังเช่น ฝ่ายคำในเวียงระกำ ก็คำนึงถึงความรักและ กตัญญูต่อมารดาว่า

...แม่จะแกลงไปอีกเท่าไรก็ไม่รู้ หล่อนรำพึง...

พลางหลับตาต่อ หากก็รู้สึกถึงความร้อนผ่ายที่แล่นขึ้นมาซ้ำแล้วซ้ำเล่า โขยังคงได้อยู่
หรือที่แม่รับราชการมานานปานนี้ เวลาเจ็บไข้ได้ป่วยก็เบิกค่ารักษาพยาบาลได้ ทำให้
ไม่ต้องห่วงมากนัก คนดูแลก็มี ได้แก่ลูกจ้างคนหนึ่ง
ที่อยู่มาหลายปีนั่นแหละ...

นี่ถ้าแม่คิดจะพึ่งพาหล่อน จะผิดหวังขนาดไหน ในเมื่อหล่อนเองยังผิดหวังกับตัวเอง
ปานนี้ (เวียงระกำ, หน้า 279)

หนึ่งหรัต ในลายหงส์ ได้แสดงให้เห็นว่าหล่อนรักและเคารพบิดามากด้วยการเชื่อฟัง
บิดาอยู่เสมอ ดังที่หล่อนกล่าวกับทศเทพสามีว่า

"หนึ่ง" เขาจึงเอ่ยขึ้นอย่างอึดอัดจริงๆ "ทำไมหนึ่งจะต้องเข้าเมืองบ่อया ด้วยล่ะ
ไปไหนกันนักหนา พ่อเนะ ไม่ต้องเจอบ่อयाนักได้ไหม"

"ตายตาย !" หญิงสาวยุทานเสียงหลง "ตายแล้วทำไมที่ทศบุตรแบบนี้คะ พ่อของหนึ่ง
นะ หนึ่งรักหนึ่งบูชายิ่งกว่าใครในชีวิต ทำไมพี่ทศมาห้ามยั้งจ้" (ลายหงส์, หน้า 304)

และหนึ่งหรัตก็กตัญญูด้วยการนำผลประโยชน์จากสามีมาให้บิดา และมีปรากฏว่า หากบุตรสาวที่มาจาก
ครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์และขาดการเอาใจใส่จากบิดามารดานั้น บุตรสาวจะไม่รักและไม่เคารพ
ต่อบิดามารดา หากว่าบุตรสาวไม่ชื่นชอบบิดามารดาดังเช่นเรื่องราม ในขุนบิตทอง ก็ไม่ชอบบิดา
ของตน เธอกล่าวว่า

"ที่เอี่ยมตกต่ำทุกวันนี้ก็เพราะมีพ่อแม่ไม่ดี !"

ถ้อยคำของหล่อนทำให้อานิง เพราะถึงอย่างไรก็ยังอยากจะกันบิดาของเรื่องราม
หรือพี่ชายของตนเองออกไปเสียจากความไม่ดีเหล่านี้

"แม่แถมคนเดียวแหละ เพราะแม่นี้สำคัญนะ ถึงพ่อจะเหลวไหลยังไง ถ้ามีแม่ที่ดีก็ไม่ถึงกับบ้านแตกสาแหรกขาดมาก"

"อ้อ...พ่อเอี่ยมก็แหม่ อาย่าเข้าข้างพ่อเลย..พ่อเอี่ยมนะเขาเคยรู้มัยว่าเขาจะต้องทำอะไรกับครอบครัวมั่ง เขาแต่งกับแม่ที่เมืองใต้ไม่เท่าไรหรอก เขาก็ไปเจ้าชู้กับแม่เอี่ยมได้แม่ไม่เท่าไรก็ไปได้แม่น้องปลอด เขาเป็นหัวหน้าครอบครัวเข้าใจไหมละ อ่าเขาทำตัวเหลวยังงั้นได้หรือ เขาควรทำไหม เขาจะคิดว่าผู้หญิงมีหน้าที่ต้องทนเขาจนตายมันไม่ได้ (ปูนปิดทอง, หน้า 19)

ซึ่งเรื่องรามเกียรติ์ร่วมมือกับน้องชายที่จะเข้ามาลักขโมยของพี่ชายคือสองเมือง และจับบิดาขังไว้ โดยไม่สามารถหรือคิดถึงพระคุณใดๆ เรื่องรามบุตรสาวที่ไม่เห็นความสำคัญของบุญคุณบิดามารดา เพราะเธอไม่ได้รับความรักและความอบอุ่นจากบิดามารดาเท่าที่ควร

โดยทั่วไปบุตรสาวจะมีผู้ปกครองตั้งแต่เด็ก จนกว่าจะบรรลุนิติภาวะ คืออายุ 20 ปี บริบูรณ์

บุตรสาวในครอบครัวโดยปกติทั่วไปต้องอยู่ในความปกครองของบิดามารดา เช่น ปูนหอม ใน คาวน้ำค้าง สายน้ำผึ้ง ใน กิงมัลลิกา

หากว่าบุตรสาวที่อยู่ในครอบครัวที่เกิดปัญหาการหย่าร้างนั้น บุตรสาวจะอยู่ในความปกครองของบิดาหรือมารดานั้น ตามกฎหมายแล้วบุตรหญิงจะอยู่ในความปกครองของบิดา แต่ในทางปฏิบัติแล้ว อาจอยู่ในความดูแลของมารดาและอยู่ในความปกครองของบิดาตามนิติบัญญัติ ซึ่งปรากฏอยู่ใน ไฟหนาว นั้น เด็กหญิงเพลงนั้นอยู่กับมารดา แต่อำนาจการปกครองอยู่กับบิดา

ส่วนในเรื่องอื่น ๆ นั้น พบว่าถ้าหากครอบครัวเกิดการหย่าร้างกันนั้น บุตรสาวจะอยู่กับบิดาหรือมารดาก็แล้วแต่การตกลงกันระหว่างบิดาและมารดา จะพบว่าใน ห้องที่จัดไม่เสร็จ นั้น เมื่อสวนขวัญแยกกันอยู่กับสามี ก็ได้แบ่งเอาบุตรสาวมาอยู่ในความดูแล โดยที่สามีเป็นผู้จ่ายค่าเลี้ยงดู

ซึ่งแสดงให้เห็นว่า บุตรสาวของสวนขวัญคงอาศัยอยู่กับมารดาและมีมารดาเป็นผู้อบรมเลี้ยงดู ส่วนบิดาเป็นผู้ช่วยเหลือในด้านการเงิน ใน เวียงระกำ นั้น เมื่อคิมหันต์หย่าขาดกับฝ่ายเจ้าแล้ว คิมหันต์ก็ตกลงยกธิดาให้ฝ่ายเจ้าเป็นผู้ดูแลและรับผิดชอบบุตรสาว

ในปูนปิดทองนั้น กฤษณา อโศกสิน ได้แสดงให้เห็นภาพของบุตรสาวและบุตรชายที่มาจากครอบครัวที่แตกร้าง ซึ่งพบว่าบาลีนั่นก็อยู่ในความดูแลของมารดา และแม่ในกิงมัลลิกานั่น อยู่กับบิดา

จึงสามารถกล่าวได้ว่า ในยุคนี้หากบิดามารดานั้นต้องแยกกันอยู่ บุตรสาวมักจะอยู่กับมารดา อันเนื่องด้วยความใกล้ชิดของมารดาและบุตรในวัยเด็ก แต่เมื่อบุตรสาวนั้นมีอายุบรรลุนิติภาวะแล้วบุตรสาวก็ไม่มีผู้ปกครองอีกต่อไป หากบุตรสาวที่มีครอบครัวที่อบอุ่นก็มักจะอาศัยอยู่กับบิดามารดาต่อไปจนกว่าจะแต่งงานไป เช่น ปีทองในบุษบกใบไม้ กริมในวิมานไม้ฉำฉา พลัปลานในเนื่อนาง และนุติในไฟหนาว เป็นต้น และเมื่อแต่งงานแล้วบุตรสาวก็อาจจะนำครอบครัวเข้ามาอยู่กับบิดามารดาด้วย เช่น เยาวยอดในเข็มช้อนปลาย วัลลียาและลดาวัลย์ในกิงมัลลิกา และกริมในวิมานไม้ฉำฉา นั้น ก็แต่งงานแล้วนำสามีเข้ามาอยู่ร่วมชายคาเดียวกับบิดามารดาของตนเอง

แต่ในกรณีที่บุตรสาวที่บรรลุนิติภาวะแล้ว และอยู่ในครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์นั้น ก็มักจะอยู่โดยลำพังและเลี้ยงชีพด้วยตนเอง เช่น พาไล ในเลื่อมสลัปลาย บาลี ในปูนปิดทอง จะพบว่าบุตรสาวเหล่านี้มักจะอยู่โดยลำพังตามหอพักหรือบ้านเช่าและดำเนินชีวิตโดยเสรีในปูนปิดทอง นั้น พบว่าบาลีอยู่คนเดียวเพราะเธอไม่รู้สึกลัวว่า เธอจะอยู่กับฝ่ายบิดาหรือมารดาจึงมีความสุข และพาไลในเลื่อมสลัปลาย ออกจากบ้านมาเพราะเธอพบว่า เธอเป็นลูกที่มารดาขอมมาเลี้ยง

ในเรื่องการมีครอบครัวและการแต่งงานของบุตรสาวยุคนี้มีความอิสระอย่างเต็มที่ในการเลือกคู่ครอง บุตรสาวจำนวนหนึ่งเลือกคู่ครองเอง หากว่าก็ได้รับความยินยอมและพึงพอใจจากบิดามารดา เช่น ปิ่นปัก ในเลื่อมสลัปลาย ก็แต่งงานกับศกอย่างเหมาะสมกัน และมารดาของเธอก็พึงพอใจ และเยาวยอด ในเข็มช้อนปลายนั้น เมื่อเธอตัดสินใจแต่งงานกับลานานานั้นมารดาของเธอก็ได้พึงพอใจและเห็นด้วย

หรือฝ่ายคำในเวียงระกำ เมื่อเธอตัดสินใจแต่งงานกับคิมหันต์นั้น แม้ว่าจะไม่ประกอบพิธีการแต่งงานก็ตาม แต่มารดาของเธอก็ไม่ขัดข้อง

ในขณะที่เดียวกันมีบุตรสาวจำนวนมากที่เลือกคู่ได้เองโดยเสรี และมากกว่านี้คือ บุตรสาวจะเลือกคู่เอง แม้ว่าจะขัดแย้งกับความคิดของผู้ปกครองก็ตาม แต่บุตรสาวก็มีเสรีภาพที่จะเลือกเอง เช่น กริม ในนิมานไม้ฉำฉา และนวล ในห้องที่จัดไม่เสร็จ มณียง ในทรายย้อมสี

แต่ส่วนใหญ่แล้ว บุตรสาวมีสิทธิที่จะเลือกคู่ครองเองโดยที่ผู้ปกครองจะไม่กีดกัน หรือขัดขวางและไม่แสดงความคิดเห็นใดๆ เพียงแต่ขอให้บุตรสาวมีความสุข เช่น การเลือกคู่ของวัลลียา และลตามาลย์ ในกิงมัลลิกา บาลี ในปูนปิดทอง อวล ในเสื้อสีฝุ่น เป็นต้น

บุตรสาวในยุคนี้มีเสรีภาพในการเลือกคู่ครองอย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตามแม้ว่าบุตรสาวจะมีเสรีภาพในการเลือกคู่ครอง แต่บิดามารดายังคงต้องการให้บุตรสาวมีสามีโดยผ่านพิธีการแต่งงานตามประเพณี เช่น หญิงสาวที่แต่งงานตามประเพณีถือได้ว่า เป็นบุตรสาวที่ทำหน้าที่บุตรสาวที่ดีโดยสมบูรณ์ เช่น อะเคือ ในไฟหนาว ปิ่นปัก ในล้อมสลับลาย เยาวยอด ในเข็มช้อนปลายหนึ่งหรีด ในลายหงส์ เป็นต้น

ความต้องการให้บุตรสาวแต่งงานตามประเพณีนั้น ก็เพราะว่าค่านิยมที่ถือว่าการมีคู่ของบุตรสาวควรจะได้รับการยอมรับในสังคม ในห้องที่จัดไม่เสร็จ พบว่า สวนขวัญซึ่งเป็นมารดาของบุตรสาวถึง 5 คน ไม่เคยขัดขวางการมีคู่ของบุตรสาวว่าจะมีคู่รักเป็นใคร ยกเว้นกรณีที่ตอนแรกสวนขวัญไม่ชอบบุตรเขยชาวต่างชาติแต่ต่อมาก็ยินยอม แต่สวนขวัญต้องการให้บุตรสาวของตนทำพิธีแต่งงาน ดังคำกล่าวของยายเมื่อเนาบอกว่าจะแต่งงาน

"แต่งงาน รดน้ำเรอะ...เออ...สาธุ ขอให้รอดจริงเถอะ...คนเราจะยากดีมีจนมันต้องรู้จักขนบธรรมเนียมเข้าตามตรอกออกตามประตู ไม่ใช่ช้อย่า นึกจะไปเอากะใครที่ไหนก็ไปเอา ทำเหมือนลูกไม่มีพ่อไม่มีแม่" (ห้องที่จัดไม่เสร็จ, หน้า 57)

แต่หากหญิงสาวคนใดมีสามีโดยไม่ได้ประกอบพิธีแต่งงานนั้น ก็ไม่ได้เป็นสิ่งที่สำคัญมากอีกต่อไป หญิงสาวอาจจะแต่งงานกับชายด้วยการจดทะเบียนสมรสกัน เช่น ฝ่ายคำแต่งงานกับคิมหันต์ใน เว็ງระกำ หรือโดยเฉพาะอย่างยิ่ง บุตรสาวที่อยู่ในครอบครัวที่มีฐานะยากจนนั้น พิธีการแต่งงานที่ใหญ่โตและสิ้นเปลืองนั้นไม่ใช่สิ่งที่จำเป็น เช่น อวลแต่งงานกับรอบ ในเสื้อสีฝุ่น ด้วยการเลี้ยงอาหารในครอบครัวเท่านั้น และในปูนปิดทองนั้น บาลีได้ทดลองอยู่ร่วมกับสองเมืองก่อนโดยที่ยังไม่

ตกลงปลงใจเป็นสามีภรรยากันอย่างถาวร นั่นคือ บาลีกับสองเมืองยังไม่จดทะเบียนสมรสกันหากแต่อยู่ร่วมกัน

ความคิดของคนทั้งสองนี้ ก็ได้รับยินยอมจากบิดามารดาของทั้งสอง แต่ว่าบุคคลอื่น ๆ ก็มีข้อกังขาอยู่บ้างว่าการกระทำเช่นนี้เป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏมาก่อน และไม่ได้มั่นใจว่าจะเป็นคู่สมรสกัน ดังความคิดของคุณหญิงวารุณีที่มีต่อการอยู่ร่วมกันแบบนี้ในปูนปิดทอง

ความจริง เธออยากจะออกความเห็นบางอย่างเกี่ยวกับวิธีการของสองเมือง และบาลีว่า เธอยังไม่เห็นด้วยกับความกล้าหาญชาญชัยเช่นนี้...ลองอยู่ด้วยกันก่อน มันออกจะพิลึกกึกกือขอบกลสำหรับประชาชนชาวไทย" (ปูนปิดทอง, หน้า 128)

การอยู่ร่วมกันแบบนี้ก็นั้นก็เป็นปรากฏการณ์ที่เป็นพัฒนาการของความคิดที่เสรีของบุตรสาวในยุคใหม่ ที่ไม่ได้คิดว่าชีวิตของตนจะหยุดอยู่ที่การเสียพรหมจารีให้แก่ชายคนใดแล้วจะต้องเป็นภรรยาเขาตลอดไป หากมองเห็นความสำคัญของการอยู่ร่วมกันฉันสามีภรรยาว่า หากสามารถเข้าใจกันได้แล้วและอยู่ร่วมกันได้จึงควรตกลงใจเป็นสามีภรรยาที่มีบุตรด้วยกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่บุตรสาวในยุคนี้มีความเป็นเสรีในการมีคู่ครอง นอกจากความคิดที่เคยคิดแต่ว่าหญิงสาวไม่ควรเป็นฝ่ายเสนอให้ชายรู้ว่าตนเองต้องการชายนั่น และถ้าหญิงใดเป็นฝ่ายเสนอดูเหมือนว่าเป็นสิ่งที่สังคมยอมรับไม่ได้

ในยุคนี้ นวนิยายของกฤษณา อโศกสิน มีข้อคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ถือว่าเดี๋ยวนี้สตรีที่ต้องการแต่งงานกับบุรุษใดก็จะสามารถแสดงความต้องการของตนได้โดยเปิดเผย เช่น โทรศัพทมาหาหรือขับรถมาชักชวนชายไปนอกบ้านเที่ยวเตร่กับชายได้ ดังปรากฏในเสื้อสีฝุ่น เมื่อดาวประกายเพื่อนสาวของคุณกริบมารับคุณกริบไปเที่ยวนอกบ้านนั้น คนรับใช้ในบ้านกริบก็กล่าวว่า

"ผู้หญิงเดี๋ยวนี้ เขามาคิดผู้ชายนะ ไม่ใช่ผู้ชายไปติดผู้หญิง" (เสื้อสีฝุ่น, หน้า 84)

ในปูนปิดทอง นั้นพบว่า เพชรเรียงพึงพอใจในตัวสองเมือง แม้เธอจะทราบว่สองเมืองนั้น ได้ทดลองอยู่ร่วมกับบาลีแล้วก็ตาม เพชรเรียงก็แสดงความต้องการเขาด้วยการไปหาสองเมืองถึงสำนักงานของเขา

"เพชรเรียงก้าวเข้าไปในสำนักงานซึ่งเป็นตึกแถวสองคูหา ด้านหนึ่งจัดวางเครื่องมือเกี่ยวกับเกษตรกรรม เช่น รั้วหวัดน้ำ รถนวดข้าว แทร็กเตอร์ ฯลฯ ส่วนอีกซีกหนึ่งมีตู้กระจกวางปุ๋ยชนิดต่างๆ ทั้งที่ผลิตจากต่างประเทศและในประเทศ ผู้หญิงนั่งอยู่ที่โต๊ะทำงานชั้นล่างเพชรเรียงจึงบอกว่า "มาขอพบคุณสองเมืองค่ะ (ปูนปิดทอง, หน้า 132)

และเมื่อเพชรเรียงทราบว่าสองเมืองขาดทุนการค้า เพชรเรียงก็เสนอให้สองเมืองร่วมหุ้นกับบิดาของตน เพื่อเขาจะได้มีข้อผูกพันกับหล่อน

"ลงทุนกับพ่อเพชรไหมล่ะคะ พี่เมือง" หญิงสาวชวน เพชรเรียงมี 'หัวข้อ' สนทนา แอบแฝงอยู่แล้วในวันนี้ และหล่อนฉลาดพอที่จะค่อยๆ จูงเขาเข้าสู่หัวข้อนั้นอย่างแนบเนียนไม่รู้โจง

"เพชรอยากยั้งนั่งจริงๆ หรือ" เขาถามหัวเราะๆ

"อยากค่ะ...เพชรอยากให้พี่เมืองมา 'โค' กับพ่อคงประเสริฐไม่ใช่เล่นเลย เชานิ่งไป

อันที่จริงก็เป็นการดี ถ้าเขาจะผูกพันกับพ่อหล่อนเพื่อจะเกี่ยวดองกันในฐานะคนร่วมครอบครัวต่อไปในภายหน้า (ปูนปิดทอง, หน้า 135)

สตรีที่เสนอตัวให้กับชายในยุคก่อนนั้นถือว่าเป็นสตรีที่ไม่ดี แต่พบว่าเพชรเรียงนั้นเป็นหญิงสาวที่อยู่ในตระกูลดี มีการศึกษาดีซึ่งเธอเป็นบุตรสาวของคุณหญิงวารุณี ซึ่งบาลีก็กล่าวว่

เพชรเรียงเป็นสตรีที่มีคุณสมบัติ เพราะลูกคุณหญิงก็ไม่เลวหรอก นี่บาดัดสินด้วยความ เป็นธรรมเลยนะคะ เขาเหมาะกับพี่เมืองมากกว่าบัดังหลายอย่าง สบายกว่าสาวก่ ฐานะดี (ปูนปิดทอง, หน้า 140)

ซึ่งแต่เดิมหากบุตรสาวที่มีคุณสมบัติเช่นนี้ก็จะไม่มีการเสนอตนเองให้กับชายเช่นนี้ แต่ เป็นไปแบบการชักนำให้ชายมาดูตัวหรือรู้จักกัน

ในเรื่องความบริสุทธิ์ของหญิงสาวในยุคนี้ นั้นมีความคิดที่เปลี่ยนแปลงจากเดิมไปบ้างใน บางกลุ่มของสังคมและความคิดของแต่ละบุคคล บิดามารดาของหญิงสาวโดยทั่วไปนั้นยังคงยึดถือ ความคิดเห็นว่า หญิงสาวควรจะรักษาตัวเป็นผู้บริสุทธิ์ และการที่หญิงสาวนั้นเป็นผู้บริสุทธิ์ถือว่าเป็น

เกียรติยศของบิดามารดาด้วย เช่น คุณหญิงวาทินีภาคภูมิใจในตัวเพชรเรียงบุตรสาวของเธอในข้อ
ที่ว่าบุตรสาวของเธอเป็นผู้บริสุทธิ์

ลูกฉันนะหรือคะ ถึงไปนอกไปนามาก็รับรองได้เลยว่าเรื่องไปแอบมัวแอบอยู่กับผู้ชายนี้
ไม่มี ก่อนไปเขาให้สัญญาเป็นนักเป็นหนาเชื่อว่าความอภัยคแบบนั้น เขาไม่ทำ"
(ปูนปิดทอง, หน้า 127)

ซึ่งเช่นเดียวกับหนึ่งหรัด ในลายหงส์นั้น บิดาของเธอได้เล็งเห็นถึงความมีคุณค่าของ
บุตรสาวที่เป็นผู้บริสุทธิ์ ซึ่งเขาจะคอยดูแลหนึ่งหรัดอยู่ตลอดเวลา ก่อนที่หนึ่งหรัดจะแต่งงาน

...พอถึงได้เดือนหนักหนาใจว่า กับคู่หมั้นอย่าปล่อยตัวเป็นอันขาดเลยเชียว ผู้ชาย
ลงว่าได้นือตัวผู้หญิงไปแล้ว ร้อยทั้งร้อยก็ถือว่าตัวเป็นต่อ ไอ้ที่ผู้หญิงควรได้จากเขามั่ง
ก็เลยชวด เพราะถึงยังงใจเรากียังมีเรื่องที่ดินที่จะต้องโอนโอนกันอีก" เขาย้าเดือน
ให้ลูกรู้ตัวอยู่เสมอ (ลายหงส์, หน้า 21)

ความสำคัญของความบริสุทธิ์ของหญิงสาวยังปรากฏอยู่เมื่อบิดापูนหอม ในคาวน้ำค้าง
ทราบว่ ปูนหอมนั้นเคยถูกข่มขืนเขารู้สึกว่

"แต่แล้ว หัวใจซึ่งแตกสลายออกเป็นเสี่ยงๆ ของเขาก็ไม่อาจทำให้เขาสะกดกลืนน้ำตา
ไว้ได้ เขาขบหน้าลงกับท่อนแขนกัดริมฝีปาก กัดกราม กัดฟัน จนขากรรไกรรวดร้าวไป
ทั่ว นัยน์ตาเขาร้อนผ่าว ทุกขุมขนคล้ายจะบวมพองด้วยความเจ็บแค้นที่ไม่มีทางออก"
(คาวน้ำค้าง, หน้า 258)

และเช่นเดียวกับยศ ชายคนรักปูนหอมก็รู้สึกว่

ยศเพิ่งขบซึ่งต่อความฝังใจอันเนิ่นนานของวัฒนธรรมประเพณีอย่างไทยา ดีเดี่ยวนี่เอง
ว่ ความบริสุทธิ์ของผู้หญิงสำหรับชายที่รักหล่อนั้นก็ยังคงศักดิ์สิทธิ์เป็นนิจกาลเช่นเดิม
ถ้าจะเรียกว่าความผิดหวัง เขาก็ผิดหวังอย่างแรงเหมือนกันเมื่อรู้ว่าหล่อนั้น 'ผ่าน'
ผู้ชายมาหลายคน เขาไม่อาจหักห้ามความรู้สึกนี้ได้ มันหลังเข้ามาเติมมอกโดยไม่ทันรู้ตัว
จึงทำให้เขาอ่อนเปลี้ยลงและต่อสู้กับความทรมาณใหม่เอี่ยม นั่นก็คือต้องลบล้างภาพหลอน
ต่างๆ ให้หมดสิ้นไปโดยเร็ว (คาวน้ำค้าง, หน้า 211)

ในภมรนั้น เมื่อนิราพบว่านวลโยบุตรสาวตนที่อายุสิบสามปีเท่านั้นมีความสัมพันธ์ทางเพศกับชาย กฤษณา อโศกสิน บรรยายความรู้สึกของนิราว่า

"น้ำตาพรุลงมาอย่างที่เราไม่อาจจะยับยั้งได้ ลูกน้อยของแม่ ลูกอายุเท่านี้ แต่ลูกก็เป็นหนองใน อะไรมันเกิดขึ้นนี้ โลกมันเป็นบ้าไปแล้วหรืออย่างไร หญิงสาวสุดที่จะดำรงตนดำรงดวงใจไว้ได้ ไม่ว่าจะจากสติรูปแบบไหนความอดกลั้นข่มใจอันสูงส่งปานใด เพราะว่าบัดนี้หมดสิ้นแล้ว ธรรมะธัมโม สังฆโม หมตฤทธิ หมตอานาจหมดทุกสิ่ง นิราฟุบหน้าลงกับท่อนแขนบนโต๊ะทำงานหมอ สะอึกสะอื้นร่ำไห้ปานประหนึ่งว่าหัวใจทั้งดวงจะแตกสลายกินท์พังลงไป**ในบัดดล**" (ภมร, หน้า 125)

เช่นเดียวกับยล ซึ่งเป็นบิดาของนวลโยก็ตกตะลึง เมื่อทราบว่าลูกตนเองมีเพศสัมพันธ์ในวัยเด็ก

"ความคั่งแค้นผิดหวังไหลเทเข้ามาปกคลุมหัวใจ เขาราวกับหมอกมืดคลุ้มจำนวนมหาศาล เขาเขย่าประตูด้วยหุบด้วย ดั่งบังบั่งอย่างลึมตัวลั่นสะเทือนไปทั้งบ้าน" (ภมร, หน้า 146)

ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความบริสุทธิ์ของหญิงสาวนั้นเป็นสิ่งสำคัญมาก แม้บาลีในปูนปิดทองจะเป็นผู้ที่เคยผ่านชายมาแล้วหลายคนแต่บาลีก็เห็นว่า หญิงที่บริสุทธิ์มีคุณค่ามากกว่าหญิงที่ไม่บริสุทธิ์สำหรับชายที่จะมาแต่งงานด้วย

"แต่หล่อนก็สะดุ้งกับความคิดของตนเองนี้ ทุกความคิดเป็นสิ่งที่หล่อนควร จะเคยห้ามตนเองมาบ้างแล้วเหมือนกัน ถึงกระนั้นหล่อนก็ไม่เคยห้าม และแม้จะห้ามก็ไม่ได้บาลีนี้กพลางหนาวสะห้าน มีความเสียดายเนื้อตัวและอดีตอันผ่านพ้นมาแล้วอย่างรุนแรง หรือว่าบัดนี้ สองเมืองเปลี่ยนใจโดยเด็ดขาดเพราะเริ่มรู้สึกว่เพชรเรียงมีค่ากว่าหล่อนตรงที่เขาอาจแน่ใจว่าหญิงสาวทรงโฉมคนนั้นไม่เคย 'ผ่านมือ' ชายใด **ดังคำที่ คุณหญิงวารีเคยเปรย**" (ปูนปิดทอง, หน้า 281)

อย่างไรก็ตาม หญิงสาวที่ไม่บริสุทธิ์นั้นไม่ได้เป็นข้อที่ทำให้หญิงสาวผู้นั้นหมดคุณค่าในตนเองไป มีชายจำนวนหลายคนที่สามารถยอมรับความไม่บริสุทธิ์ของหญิงผู้มาเป็นภรรยาได้ โดยเล็งเห็นคุณธรรมด้านอื่นๆ ของสตรีนั้น ความเข้าใจและการนับถือซึ่งกันและกัน

ในเล่มสลับลายนั้น นครินทร์ก็ยอมรับพาไลเป็นภรรยาทั้งๆ ที่พาไลเคยมีความสัมพันธ์กับชายมา มากมายแล้ว โดยที่นครินทร์ได้จดทะเบียนสมรสกับพาไลและพา เธอไปอยู่ต่างประเทศ

"ไม่หรอก เขาเพียงแต่จะจดทะเบียนกับฉัน แล้วก็พาไปในฐานะภรรยาณะซี อ้อ... นี่แกนึกว่าถ้าไม่จดทะเบียนก็ไปอยู่ได้ง่ายๆ คล่องๆ งั้นเราะ ฉันไม่ไปเป็น 'โรบินฮูด' ให้บ้านหักเข้าไปอีกหรอก" (เล่มสลับลาย, หน้า 345)

ซึ่งแม้ว่า นครินทร์จะแต่งงานกับพาไล นครินทร์นั้นยอมรับพาไลได้แต่ นครินทร์ก็ยังคงต้องหลีกเลี่ยงสังคมไทยไปอยู่เมืองนอก

ในงานเขียนเรื่องต่อๆ มาของกฤษณา อโศกสิน นั้นจะพบว่ากรณีที่หญิงไม่บริสุทธิ์แต่งงานกับชายโดยเปิดเผยได้โดยสังคมก็ยอมรับการแต่งงานของเขาทั้งสอง เช่น ในปูนปิดทอง นั้นสองเมืองทราบดีว่าบาลีไม่ใช่หญิงบริสุทธิ์ แต่สองเมืองต้องการบาลีเป็นภรรยาด้วยความเข้าใจกัน โดยปราศจากข้อกังขาในเรื่องความบริสุทธิ์

บาลีปล่อยตัวปล่อยอารมณ์ ให้ตกอยู่ในความกำขาบข่านอันหล่อนยังไม่เรียกว่าความรักนั้นแหละหล่อนรู้ว่าเขามีความสุขมากทีเดียว สุขเพราะเขาไม่เคยเกาะเกี่ยวติดข้องอยู่กับความรู้สึกที่ว่าหล่อนเคยผ่านคนอื่นมาก่อนเขาแล้วนั้นด้วย เขายอมรับหล่อนในฐานะที่หล่อนไม่ใช่ 'ผู้บริสุทธิ์' ได้อย่างไม่มีความหมองหมาง (ปูนปิดทอง, หน้า 470)

เช่นเดียวกับกริม ในวิมานไม้ฉำฉานั้น กริมก็ไม่ได้เป็นหญิงสาวบริสุทธิ์ เมื่อเธอแต่งงานกับอาสา กริมบอกอาสาว่า

"แต่กริมก็ไม่ใช่คนบริสุทธิ์หรอก"

หม่ม...อาสาเกือบจะร้องออกมา ใครโง่ถึงกับนึกว่าคุณบริสุทธิ์แบบพรหมจารีอะไร พรรคั่นล่ะ

"กริมเคยมีแฟนมาสองคนแล้ว ออกหักเหินเลย" (วิมานไม้ฉำฉา, หน้า 23)

ในยุคนี้นวนิยายของ กฤษณา อโศกสิน มีหญิงสาวที่ไม่บริสุทธิ์เป็นจำนวนมาก ดังเช่น พิมเสน และกะรัต ใน นิวมานไม้ฉำฉา กั้นเกศ ใน แมลงและมาลี นวลใยและหอมนาน ใน ภมรสี สรรและลีดา ใน ลายหงส์ มณีง ใน ทรายย้อมสี ที่สตรีในยุคนี้อาจมีเสรีภาพในเรื่องเพศสัมพันธ์มากขึ้น และมีสตรีที่มีความคิดเรื่องเพศสัมพันธ์ที่ก้าวไกลไปกว่าใครมากก็คือ พลับพลา ใน เนื่อนาง พลับพลาที่มีความคิดเสรีในเรื่องเพศโดยที่เธอเห็นว่า ผู้หญิงก็มีสิทธิที่จะเป็นผู้เสนอความต้องการในเรื่องเพศได้

"ฉันมีแฟนมาสองคนแล้ว เป็นฝรั่งคนหนึ่ง ไทยคนหนึ่ง แต่คนอื่น ๆ ที่มาขอมาหวานนะ ไม่ต้องนับหรือกสุพรรณนะ ขนขึ้นรอกลิบส้อได้เขียวแหละ" มันอยู่ที่ว่าฉันจะ 'เลือก' ใครเท่านั้นเองไม่ใช่ใครมาเลือกฉัน" (เนื่อนาง, หน้า 18)

หากความคิดของพลับพลาที่นั่นก็สวนทางกับความคิดของคนอื่น ๆ โดยทั่วไป เช่นความเห็นของชุมสาย ที่มีต่อพลับพลา

"หญิงที่ดูเพียบพร้อมคนหนึ่งเกิดความคิดเพี้ยน เห็นไปว่ามนุษย์อันเป็นสัตว์ประเสริฐ โดยเฉพาะมนุษย์ผู้หญิงเพศซึ่งเป็น 'มารดา' ของโลกนี้สามารถหรือมีสิทธิในกายจนถึงกับแจกจ่ายเรือนร่าง พลีเป็นอาหารประจำวันอย่างฟุ่มเฟือยเหลือเฟือ โดยมีได้รับคำตอบแทนเพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง และก็มีได้มุ่งจะเป็นสมบัติของใครเป็นส่วนตัว ให้แก่ผู้ชายที่หล่อนคิดเพียงว่า 'ลองดู' ดูซิว่า 'ดีไหม' แค่นี้เองหรือ (เนื่อนาง, หน้า 251)

และสุพรรณก็มีความเห็นต่างไปจากพลับพลาเช่นเดียวกัน

"แต่คุณเป็นหญิงไทย คุณไม่มีสิทธิ์จะเที่ยวไปอยู่เป็นเมียลับใครที่ไหน ให้เขาเอามา แด่พวยในสังคม" สุพรรณขึ้นเสียงอย่างลึมตัว (เนื่อนาง, หน้า 61)

ซึ่งในที่สุดพลับพลาก็ต้องตัดสินใจไปอยู่ต่างประเทศ เพราะว่าเธอไม่เหมาะกับสังคมไทย

อย่างไรก็ตาม กล่าวได้ว่า กฤษณา อโศกสิน ได้แสดงให้เห็นว่ามีสตรีจำนวนมากที่ไม่ใช่ผู้บริสุทธิ์ในสังคม และหญิงไม่บริสุทธิ์เหล่านี้ยังเป็นที่ไม่สามารถยอมรับได้ว่า จะมีคุณค่าในความเป็นกุลสตรีเท่าเทียมกับหญิงที่บริสุทธิ์ แต่ความไม่บริสุทธิ์ของหญิงไม่ใช่สิ่งที่เลวร้าย จนไม่มีผู้ชายใดต้องการเป็นภรรยา

ความบริสุทธิ์ของสตรี นับว่ายังเป็นสิ่งที่สำคัญอยู่ทุกสมัยในสังคมไทย เพียงแต่ว่าความไม่บริสุทธิ์ของหญิงในยุคก่อนจะได้รับการประนามจากสังคมอย่างรุนแรงกว่าในยุคหลัง ซึ่งสังคมเปลี่ยนแปลงไปแล้ว สตรีที่ไม่บริสุทธิ์จึงได้รับการบรรเทาจากการประนามให้น้อยลงไป

นอกจากบุตรสาวจะมีเสรีภาพในเรื่องความสัมพันธ์ทางเพศกว้างขึ้นแล้ว ความประพฤติด้านอื่น ๆ ของหญิงสาวนั้นมีการเปลี่ยนแปลงคือ หญิงสาวมีเสรีภาพในการเที่ยวเตร่หาความสำราญในยามค่ำคืนอย่างชายเช่นกัน เช่นในเรื่อง วิมานไม้ฉำฉา นั้น ก็มีหญิงสาวเที่ยวเตร่ยามค่ำคืนกับเพื่อนชายพร้อมทั้งดื่มเหล้าสุบบุรีเป็นจำนวนมาก ซึ่งแล้วล้วนเป็นบุตรของคนที่มีชื่อเสียงสังคม

มีหญิงสาวในกลุ่มนี้สองคน คนหนึ่งเป็นแฟนกับฝรั่ง หล่อนไม่สวมเสื้อชั้นใน เพียงแต่มีเสื้อยืดแดงแขนเล็กจิ๋ว ค่ำดำและเห็นตุ้มเต้าเล็ก ๆ รวมกับกุหลาบสวมไว้ตัวเดียว ชายเสื้อซ่อนอยู่ในกางเกงขาวครึ่งแข้ง และคาดเข็มขัดเส้นโตสีดำ ส่วนเพื่อนหญิงที่มาด้วยก็เปรี้ยวสุดเดชปานกัน ทั้งคู่สุบบุรีตลอดเวลา จนดูเหมือนเหงือกจะเป็นสีคล้ำไปแล้ว เรียบร้อยน่าเสียดาย...กริมนี่ในใจ... เพราะแม้ว่ากรมจะเที่ยวจัดขนาดไหน ก็ไม่สุบบุรีเพราะถนนอมเหงือก ถนนอมพันและสุขภาพภายใน ไม่ได้เกี่ยวกับเรื่องที่ถูกกล่าวว่าจะไม่เป็นกุลสตรี ส่วนเรื่องกินเหล้ากริมก็กิน เคยกินจนเมาประหม่อมกกัน แต่ไม่บ่อย

กริมมักจะกินเหล้าเวลากลัดกสู่ม ถ้ากินมากขนาดนั้นก็มักจะอาเจียน แล้วเพื่อนฝูงก็จะช่วยประคบประหงม

คนแรกชื่อกระรัต คนหลังชื่อพิมเสน

"คุณพิมนี่เป็นลูกสาวของคุณพรเทพ ไทหะ ใจหะ"

"อ้อ...งั้นหรือคะ" กริมอุทาน เนื่องจากพรเทพเป็นเจ้าของเหมืองทางภาคใต้ ไม่มีใครไม่รู้จักพรเทพ ไทหะ

"แล้วคุณกระรัตก็เป็นลูกสาวคุณมิรันดา เจ้าของหมู่บ้าน 'มิรันดา' เป็นอันว่าในหมู่คณะนี้ มีแต่ลูกชายลูกสาวคนดังของเมืองไทย อาสาคิด กระรัตนั้นท่าท่าเร็ด แต่หล่อนคงชอบคนหล่อ เพราะแม้ว่ากำลังเอียงหน้าเข้าไปชิดกับไอ้หัวแดงคนนั้น...หล่อนก็ยังปรายตามาทางเขา

พิมเสนก็เหมือนกัน หล่อนสุบบุรีพลาจ ปรีดตามาที่เขาพลาจอย่างท่าทหายยัง ใจชอบกล (วิมานไม้ฉำฉา, หน้า 148)

พร้อมทั้งการที่สตรีสาวเป็นผู้ชักชวนชายออกไปเที่ยวเตร่ พร้อมทั้งบริการขับรถไปส่ง
เขาทั้งไปและกลับ เช่น ปีทอง ใน**บุษบกใบไม้**

"พี่สามทำอะไรรออยู่คะ ตื่นนานแล้วหรือ"

"นานแล้ว"

ปีขับรถมาหาได้ไหม

"คุณไม่ได้ล้อเล่นนะ"

"โอ...ปีไม่ยอมเสียเวลาถึงขนาดจะมีล้ออยู่หรือคะ แหมมีอะไรจะคุยกับพี่สาม
เยอะแยะ เมื่อคนปีก่อนถึงบ้านแล้ว ยังนั่งคงต้อยอยู่กับพ่อถึงตีหนึ่งแน่ล่ะ พ่อคิดว่าพ่อเคย
เห็นพี่สามเหมือนกัน แต่อาศัยที่พี่สามเด็กกว่ามากก็เคยอาจจะแค้นานา"

เขาไม่มีคำตอบ เพราะไม่สนใจโดยสิ้นเชิง

"แล้วไง"

"แล้ว แล้วก็...ปีก็อดใจนะซีคะ ที่เราเป็น "สี่เตียวกัน" หล่อนพูดอย่างกระตือรือ
ร้น เลยยังรู้สึกสนิทกับพี่สามขึ้นอีกเป็นกองแฉะคะ ...แล้วตกลงว่าไงคะ เรื่องไป
เที่ยวเราจะไปไหนกันดี"

"ผมจะไปซื้อต้นไม้ที่ตลาดนัด"

"งั้นเดี๋ยวไป...พี่สามจะถึงนั้นสักกี่โมงคะ เดินอยู่ตรงไหนล่ะ แล้วนี่ปีมีต้องเที่ยว
เร่หาหรือ แถวนั้นมีหน่วยโฆษณาเคลื่อนที่รับแจ้งเด็กหายหรืออะไรไหมคะ" หล่อนแตกตื่น
จะได้ประกาศหาตัวพี่สามถนัดดา หน้อย (บุษบกใบไม้, หน้า 11)

และในเรื่อง**บุษบกใบไม้** พบว่ามีหญิงสาวที่เที่ยวเตร่ไปตามศูนย์การค้ากับเพื่อนฝูงจำ
นวนมาก โดยปราศจากจุดหมายในชีวิตประจำวัน

ในที่สุดหล่อนก็ เลี้ยวเข้าสู่ตึกศูนย์การค้าแห่งหนึ่งตามความเคยชิน เดียวนี้อะไร ก็
ศูนย์การค้า อยากซื้อของสักชิ้นหนึ่งหรือหลายชิ้นก็ศูนย์การค้า รอเพื่อนก็ศูนย์การค้า แม้
แต่คิดอะไรไม่ออกสมองตื้อตัน หัวใจเปี่ยมด้วยความโศกก็ยังต้องมาเดินชะลอความ
เหงาอยู่ที่ศูนย์การค้า เดินขึ้นๆ ลงๆ ตามชั้นต่างๆ ปล่อยให้เป็นหน้าที่ของบันไดเลื่อน

บ้าง ขาของตัวเองบ้าง ปีกองเดินพลางเหลียวไปรอบๆ คงมีเด็กสาวเด็กหนุ่มวัยไล่
 เลี้ยวกับหล่อนจำนวนไม่น้อยที่มาเดินละล่องอยู่ที่นี้ ฆ่าเวลา...รอรงาน รอเงิน รอคน

หลายคนเกี่ยวก้อย หัวเราะต่อกระซิกถ้อยทีถ้อยหยิกถ้อยหยอกกัน บางคู่อื่น
 เกาะระเบียง พุดกันยืดยาวด้วยข้อความซึ่งคงจะเป็นงานเป็นการมาก (บุษกบใบไม้,
 หน้า 251)

และบุตรสาวที่อยู่ใว้เรียนนั้นก็ออกเที่ยวเตร่กับเด็กชายตั้งแต่อายุเริ่มวัยรุ่น เช่น
 นวลใย ในภมร เป็นต้น ซึ่งนวลใยมาจากครอบครัวที่มีฐานะดี และพยายามแก้ไข้ ๓๒ ทำให้เสมอ
 หากว่าในครอบครัวที่ไม่ยอมแก้ไข้ปัญหาต่างๆ ในครอบครัวดังครอบครัวของนางพิกุล ในลานลูกไม้
 นั้นสุดใจบุตรสาวก็ได้เที่ยวเตร่เสเพลจนกลายเป็นโสเภณีในที่สุด

และหญิงสาวที่เที่ยวเตร่หรือใช้ชีวิตเสเพลเหล่านี้ อาจจะประสบปัญหาที่มีครรภโดยไม
 ต้องการขึ้นได้ และมีการทำแท้งเกิดขึ้นในสังคมดังที่พาล ในเลื่อมสลับลาย ก็ทำแท้งมาหลายครั้ง
 แล้ว ซึ่งพาลได้เล่าว่า

"หล่อนเคยไปที่นั่นมาแล้วสองครั้ง ก่อนหน้านั้นสองปีกับห้าปี ครั้งแรกคนรู้จักนำไปก่อน
 แต่ครั้งต่อมาหล่อนไปได้เลยโดยไม่ต้องมีใครเ้า

อัตราค่ากำจัดนั้นคิดตามอายุของก้อนเลือด คือหนึ่งเดือนต่อหนึ่งพันไม่รวมถึงผู้หญิงที่
 มีพ่อแม่มั่งคั่งหรือมีชื่อเสียง เพราะถ้าอยู่ในฐานะนั้นราคาก็ย่อมจะต้องสูงขึ้นไปอีกตาม
 ฐานะและชื่อเสียงของคนไข้" (เลื่อมสลับลาย, หน้า 38)

กล่าวได้ว่า บุตรสาวในยุคนี้มีเสรีภาพในการดำเนินชีวิตสูงขึ้นและโดยภาพรวมแล้ว มี
 บุตรสาวอยู่ 3 ประเภทในยุคนี้ คือ

ก. บุตรสาวที่อยู่ในโอวาทบิดามารดาและดำเนินชีวิตอย่างราบเรียบอยู่ในศีลธรรมและ
 จาริตประเพณี บุตรสาวเหล่านี้จะเรียนจบการศึกษาอยู่ในระดับใดก็ได้แต่สถานะภาพของครอบครัว
 จะเอื้ออำนวย และเมื่อจบการศึกษาแล้วก็จะทำงานให้เกิดประโยชน์ในครอบครัวหรือเป็นประโยชน์
 ต่อสังคม และบางคนก็อาจจะแต่งงานมีครอบครัวต่อไป บุตรสาวประเภทนี้ได้แก่ ปิ่นปัก ในเลื่อม

สลัปลาย อะเคือ ในไพนาว โมรีใน เนื่อนาง อวล ในเลื้อสึฝุ่น ฝ้ายคำ ในเว็งระกำ กันหา ในเนื่อนาง หน้อย ในลานลูกไม้ เพชรเรียง ในปูนปิดทอง เป็นต้น

ข. บุตรสาวที่ทรนงเก่งกล้าและเชื่อมั่นในตัวเองมากกว่าเชื่อฟังบิดามารด และจะดำเนินชีวิตที่แตกต่างไปจากหญิงสาวธรรมดาโดยทั่วไป หญิงสาวเหล่านี้จะเป็นผู้มีความสามารถในการทำงานและดำเนินชีวิตอย่างมีประโยชน์ เช่น พลับพลา ในเนื่อนาง บาลี ในปูนปิดทอง เด็ด ในเข็มซ่อนปลาย ใจใส ในบุษบกใบไม้ เป็นต้น

ค. หญิงสาวที่ดำเนินชีวิตไม่มีคุณประโยชน์ หญิงสาวเหล่านี้มักจะเที่ยวเตร็ดเตร่ไปวันหนึ่งๆ โดยปราศจากจุดหมาย และมักจะทำงานไม่มีคุณค่าไตมากนัก การเที่ยวเตร่ทำเพื่อไม่ให้ว่างเท่านั้น หญิงสาวเหล่านี้ เช่น กริมและกระรัต ในวิมานไม้ฉำฉา และปีทอง ในบุษบกใบไม้ เป็นต้น

แต่โดยทั่วไปก็นับว่าบุตรสาวมีเสรีภาพในการคิดและกระทำเพิ่มมากขึ้นอย่างมาก

3.1.2 ในฐานะภรรยา

ในการวิจัยของ จุไรรัตน์ จันทรธำรง ใน พ.ศ.2530 นั้นพบว่า สตรีไทยในสังคมเมืองยังคงเป็นแม่บ้าน ทำหน้าที่ดูแลบ้าน เลี้ยงลูกและหารายได้มาจุนเจือครอบครัว ภรรยาในสังคมเมืองจำนวนมากต้องทำงานหารายได้เพราะเศรษฐกิจบังคับ ทำให้มีอำนาจในการตัดสินใจมากขึ้น มีส่วนสำคัญในการตัดสินใจเรื่องค่าใช้จ่ายภายในครอบครัว การตัดสินใจจำนวนมากบุตรที่ต้องการ และสามารถออกงานสังคมเคียงข้างกับสามี (จุไรรัตน์ จันทรธำรง, 2530)

สำหรับนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน ในช่วงที่สามนี้ได้เสนอบทบาทภรรยาที่ชัดเจน ใน ภมร ไพนาว แมลงและมาลี และมีบทบาทบ้างแต่ไม่ชัดบทบาทที่ผู้แต่งเสนอให้เห็นอย่างชัดเจนใน กระเช้าสีดา เนื่อนาง เว็งระกำ ลายหงส์ ควาน้ำค้าง เป็นต้น ภรรยาในยุคนี้จำนวนมากนับว่าเป็นภรรยาที่เคียงบ่าเคียงไหล่กับสามีและสามารถดูแลตนเองได้โดยที่ไม่เป็นผู้ตามอย่างเดิม ภรรยาที่ปรากฏมี 2 ประเภท คือ

ภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมาย

ภรรยาที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย

3.1.2.1 ภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมาย มีลักษณะหลายแบบคือ

ก. ภรรยาเป็นผู้นำครอบครัว

ข. ภรรยาที่เคียงบ่าเคียงไหล่กับสามี

ค. ภรรยาผู้ตามสามี มีสามีเป็นผู้นำครอบครัว

ก. ภรรยาผู้เป็นผู้นำในครอบครัวนั้น จะเป็นภรรยาที่มีความสามารถในการทำงาน เลี้ยงดูครอบครัว พร้อมทั้งจะเป็นผู้ดูแลอบรมบุตรธิดาในครอบครัวด้วย ภรรยาเช่นนี้เด่นชัดมากใน เวียงระกำ คือ เครือวัลย์

ฝนทองไม่เคยถือสาแม่ คิดตลอดเวลาว່ว่า แม่คือผู้ชายคนหนึ่ง ถีบตัวมาจากแม่ค้าแผงลอยเล็ก ๆ ในตลาดตัวจังหวัดขึ้นมาเป็นเจ้าของโรงเลื่อย เมื่อโรงเลื่อยล้มเลิกไป เพราะไม่มีไม้ ก็เลยเป็นเจ้าของสวนเงาะและทุเรียน มีร้านขายเครื่องก่อสร้าง

เครือวัลย์ดินเอง ออกป่าเอง ขับรถบรรทุกเอง แม่หล่อนเหมือนผู้ชายออกสามคอก หรือยิ่งกว่า เพราะพ่อหล่อนนั้นไม่มีวันจะสู้แม่ได้ พ่อจะอยู่คุ้มร้านคุ้มเก๊ะ "เงิน" ขณะที่แม่ออกวิ่งติดต่อ "เจ้าหน้าที่" วิ่งเข้าป่าดูแลคนงาน ไม่ว่าฝนตกแดดออก พ้าร้อน แม่หล่อนไปได้ทุกแห่งไม่ว่าคนคนนั้นเป็นปลัดอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัด ผู้แทนราษฎร หรือแม้แต่ผู้บริหารระดับสูงของประเทศ แม่หล่อนก็ทำได้ถูกต้องคล่องแคล่ว (เวียงระกำ, หน้า 7)

ข. ภรรยาที่เคียงบ่าเคียงไหล่กับสามี ยกย่องให้มีเกียรติในสังคมฐานะที่เป็นภรรยาที่คู่ควรกับสามีและมักจะเป็นภรรยาที่ทำงานวิชาชีพ ได้ช่วยเหลือค่าใช้จ่ายในครอบครัว เช่น ลดา มาลัย และวัลลียา ใน กิ่งมัลลิกา ซึ่งทำงานเพื่อช่วยเหลือครอบครัว ถ้าภรณานั้นไม่ได้ทำงานนอกบ้าน เธอมีหารายได้จากด้านอื่นมาช่วยเหลือครอบครัว เช่น ลิเกา ใน ภมร

ลิเกามีฝีมือเป็นเลิศเลอในทางทำกับข้าว...หลังจากลูกหึ่งคู่ไปโรงเรียนแล้ว หล่อนก็หารายได้ช่วยครอบครัวด้วยการรับจ้างทำปิ่นโตส่งตามบ้านในละแวกเดียวกันสี่ห้าแห่ง (ภมร, หน้า 56)

ภรรยาประเภทนี้มีจำนวนมาก ได้แก่ ทองพัน นีราและลิเกา ในภมร เดือนเย็นและมลูสี ในแมลงและมาลี ปิ่นปัก ในล้อมสลับลาย เยาวยอดและเจ็ด ในเข็มช้อนปลาย นางสอย ในลานลูกไม้ นางเปลี่ยน ในเสื้อสีฝุ่น บาลี ในปูนปิดทอง เป็นต้น

ค. ภรรยาผู้ตามหลังสามี มักจะได้แก่ภรรยาที่ทำหน้าที่เป็นแม่บ้านอย่างเดียว และมีสามีเป็นผู้ควบคุมดูแลทางเศรษฐกิจในครอบครัว ได้แก่ คุณพรรณอร ในเนื่อนาง นางเสงี่ยม มารดาของปีทอง ในบุษบกใบไม้

นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์ของสามีภรรยาโดยพฤตินัย หากว่าไม่ได้จดทะเบียนสมรสอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งมักจะเป็นภรรยาที่มีความสัมพันธ์กับสามี แต่มีอุปสรรคอื่นที่ทำให้ไม่สามารถอยู่ด้วยกันโดยเปิดเผยหรือถูกต้องตามกฎหมายได้ อุปสรรคนั้นมาจากที่ฝ่ายสามีมักมีภรรยาอยู่ก่อนแล้ว เช่น คุณสายทอง ในปูนปิดทอง หรือฝ่ายชายต้องการปกปิดความสัมพันธ์ เพราะฝ่ายชายไม่ต้องการให้สังคมรู้เนื่องจากความไม่เหมาะสมกัน เช่น รำนากับลิ้อ ในกระเช้าสีดา นอกจากนี้ก็เป็นความสัมพันธ์ที่หญิงสาวมีความสัมพันธ์กับชายที่มีฐานะดีกว่าและเลี้ยงดูเธอเป็นภรรยาลับๆ เช่น หอมนาน ในภมร เตียงสา ในหลังลับแล หนึ่งหรัต ในลายหงส์ และมัน ในล้อมสลับลาย เป็นต้น

โดยทั่วไปแล้วภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมายของสามีนั้นยังคงทำหน้าที่ดูแลบ้านเรือนและความเรียบร้อยภายในบ้านรวมทั้งการกินอยู่ของสามี ส่วนการดูแลสามีจะใกล้ชิด หรือปรนนิบัติมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับอุปนิสัยของภรณยานั้น เช่น ลิเกาภรรยาของเจียด ในภมร เป็นภรรยาที่ปรนนิบัติสามีเป็นอย่างดี

ลิเกาเป็นภรรยาที่เอาใจสามีเป็นเลิศ หล่อนต้องคอยดูแลเขาทุกฝีก้าว เนื่องจากเขาทำให้หล่อนรู้สึกว่าเขานั้นจะมีชีวิตอยู่โดยไม่มีหล่อนหาได้ไม่ นับตั้งแต่ล้มตาค้น... เขาจะต้องเข้าห้องน้ำแปร่งพันด้วยแปร่งที่หล่อนบีบยาสีฟันไว้ให้พร้อม ออกจากห้องน้ำ

ก็พบเล็อกางเกงที่ลีเกาจัดสรรวางไว้ให้ โดยเขามิต้องวุ่นวายเลือกเฟ้น เมื่อลงไปข้างล่างก็พบถุงเท้ารองเท้า พบอาหารวางอยู่บนโต๊ะ กาแฟร้อนที่ปรุงด้วยสัลดส่วนถูกปาก... (กมร, หน้า 94-95)

ซึ่งเป็นเพราะลีเกาทำหน้าที่เป็นแม่บ้านโดยไม่ได้ทำงานนอกบ้าน เธอจึงมีเวลามากส่วนนี้ราและทองพนใน กมร เช่นเดียวกัน ที่เพียงแต่ดูแลสามีด้วยการออกคำสั่งให้คนรับใช้ปรนนิบัติดูแลให้ถูกต้อง แต่ตัวพวกเธอนั้นไม่ได้ทำหน้าที่ลงมือกระทำทุกอย่างด้วยตัวเอง ส่วนภรรยาที่มีฐานะยากจนจะทำหน้าที่ทำอาหาร ทำความสะอาดบ้านเรือน และเสื้อผ้าของสามีและบุตรด้วย เช่น นางสอย ใน ลานลูกไม้ และนางเปลี่ยน ใน เลื้อสึฝุ่น หากแต่สตรีเหล่านี้ไม่ได้บริการสามีทุกฝีก้าวเหมือนในสมัยก่อน เพราะแต่ละคนจะต้องหารายได้มาจุนเจือครอบครัว เช่น นางสอยทำหน้าที่คนรับใช้ และนางเปลี่ยนเป็นแม่ค้าขายข้าวแกง

ภรรยาในยุคนี้จะมีอำนาจในการดูแลและตัดสินใจเกี่ยวกับภาระกิจต่างๆ ในครอบครัวร่วมกับสามี เช่นการกินอยู่ของบุตรธิดาและคนรับใช้ วิถีชีวิตประจำวันของสตรีเหล่านี้ก็มักจะเป็นเช่นเดียวกันกับ กมร ใน ไฟหนาว

เช้าขึ้น กมร ขับรถไปส่งลูกที่โรงเรียนแล้วจึงไปทำงาน พองานเลิกขับรถไปรับลูก ดูแลอาบน้ำ ทำการบ้าน จนลูกเข้านอน เสาร์อาทิตย์เช้าจะตื่นแต่เข้าไปตลาดนัด แล้วกลับมาทำอาหารแปลกๆ ให้ลูกด้วกิน พาลูกไปซื้อของ เช่นของเล่นต่างๆ หนังสือการ์ตูน หรือหนังสือเด็กที่หล่อนเลือกสรรแล้ว หรืออาจจะไปสนามเด็กเล่น ไปว่ายน้ำ แม้ว่าวันอาทิตย์จะเป็นวันอยู่บ้าน แต่กมร ก็มักจะไม่ว่างพอนั่งเฉยๆ (ไฟหนาว, หน้า 75)

ภรรยาในยุคนี้บางคนมีอำนาจเหนือสามีทุกประการ เช่น เครือวัลย์ ใน เว็จรำกำ ยามอารมณ์ดี เครือวัลย์ จะเรียกด้วว่าพ่อ แต่พออารมณ์ร้ายจะเปลี่ยนเป็น "แก" และถ้าร้ายที่สุดก็เรียก "ไอ้แก"

"คอยดูนะพ่อ ชั้นจะซื้อหลานกลับมาเลี้ยงเอง" หล่อนวางแผนต่อ "ให้เงินมันไปสักก้อนพาดหัวมันไป ไม่มีวันหรอกที่มันจะไม่เอา ชักแสนสองแสนก็ตาเหลือกแล้ว" นายทองคำไม่ตอบ สาวเส้นก้วยเตี่ยวเข้าปากเรื้อยๆ สองด้วเมียนั่งอยู่ด้วกันที่โต๊ะเก็บ

เงิน... สามียของหล่อนไม่ยอมขัดคอ ก็ซีเกียจมีเรื่องนั้นแหละ ดังนั้นจึงฟังเจียบา กินเจียบา (เว็จระกำ, หน้า 24-25)

สตรีที่เป็นภรรยาที่เป็นผู้นำครอบครัวอย่างเคอวัลย์นั้นมีอำนาจในการเลี้ยงดูบุตรตามที่ตนเองต้องการ ซึ่งแตกต่างจากภรรยาอย่างเช่นคุณพระพรณอรในเรื่อง เนื่อนาง เธอเป็นผู้ที่คล้อยตามสามีทุกอย่าง ดังนั้นการตัดสินใจจึงขึ้นอยู่กับคุณวิกรมผู้สามีแต่ฝ่ายเดียว ซึ่งเมื่อเธอทราบว่าเขาได้หญิงอื่นมาเป็นภรรยา เธอก็ต้องยินยอมอย่างไม่เต็มใจ

...แต่เธอจะทำอย่างไร เธอไม่ใช่คนมีความรู้ มีต้อะไรนักหนา แม้จะมีหลักฐานของบิดามารดาเป็นประกันอยู่บ้าง ก็ใช้ว่าจะมากมายสิ้นเหลือ อีกประการหนึ่งเธอเป็นช่างเท้าหลังมาโดยตลอด เธอเป็นภรรยาที่ต้องพึ่งสามีทุกทาง เพราะฉะนั้นการที่เธอจะพูดจาเด็ดขาดกับเขา เรียกร้องให้เขาเลือกระหว่างเธอกับแม่ เรียงดังที่ควรจะเป็นนั้น เธอทำไม่ได้ (เนื่อนาง, หน้า 46)

ปัญหาของสามีภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมายที่สำคัญที่สุดหนีไม่พ้นปัญหาการนอกใจของสามีหรือภรรยา ใน ไฟหนาว นั้น พบว่า อะเคื้อ ภรรยาของสรนาดไม่ยินยอมให้สามีประพฤติตนเสเพลมีความสัมพันธ์กับหญิงอื่นอยู่ตลอดเวลาได้อีกต่อไปแล้ว อะเคื้อได้ฟ้องหย่ากับสามีถึงกับมีการตัดสินคดีในศาลซึ่งเป็นการแฉโผยให้ผู้อื่นทราบปัญหาครอบครัวของตนเอง

ในนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน ในเวลาก่อนหน้านี้นพบปัญหาการนอกใจของสามีจำนวนมากและมีภรรยาหลายคนที่ต้องการหย่ากับสามีหรือแก้ไขปัญหาดังกล่าว ให้หมดไป หากยังไม่มีการหย่าคนใดที่กล่าวหาหญิงอื่นอยู่ตลอดเวลาได้ก็ฟ้องหย่าสามีในชั้นศาลเลย แต่เมื่อมาถึงยุคนี้ เมื่ออะเคื้อใน ไฟหนาว ไม่อดทนได้กับสามีที่เอาเปรียบ เธอก็ฟ้องต่อไป

ดวงตานั้นแห้งเมื่อสบตามารดา ต่อจากนั้นน้ำใส ก็ค่อยๆ ระเรื่อขึ้นแต่เพียงบางๆ แล้วอะเคื้อก็บังคับให้มันไหลเข้าไปข้างในเหมือนที่มันเคยไหลย้อนมานานครั้ง

"เพื่อนบางคนก็ขยันโทรมาบอกว่า เห็นเขานั่นทีนี้กับผู้หญิงหน้าตาแปลกๆ ไทยมั่งฝรั่งมั่ง เคื้อเลยต้องแห้วไปว่า แต่ตอนนี้ไปถ้าเห็นเขาที่ไหนกับใครก็เก็บเอาไว้รู้คนเดียว ไม่ต้องโทรมาทูล"

แม่คะ ความไม่รู้เป็นลากอันประเสริฐในบางครั้ง แต่ความขายน้ชื้อคะแม่ มันโหด ร้ายจริงา" อะคือพูดอย่างเยือกเย็น "คนเขาจะได้นึกว่าคือเป็นอะไร คงบกพร่อง เลวร้ายเสียเหลือเกินชิ ด้วถึงได้ร่อนไปกับผู้หญิงอื่น" (ไฟหนาว, หน้า 46)

ด้วยพฤติกรรมของสามีทำให้อะเคื่อไม่มีความสุขในครอบครัว ในที่สุดอะเคื่อก็มีใจเพลิด เพลินไปกับชายอื่น เมื่อเธอไปพบศิริชายหนุ่มที่เข้าใจเธอ อะเคื่อจึงมีความสัมพันธ์กับเขาจนลึกซึ้ง ในด้านเพศ และเมื่ออะเคื่อขอหย่ากับสรนาตผู้เป็นสามี แต่เขาไม่ยอม เธอจึงต้องพ้อหย่าในชั้นศาล

นอกจากไฟหนาวแล้ว ในเรื่องอื่นก็พบว่ามีการรายงานไม่น้อยที่หย่ากับสามีเมื่อพบว่า สามีมีหญิงอื่น เช่น ปิ่นปักใน เลื่อมสลับลาย น้ำพิงค์ ในระเช้าสีดา นอกจากนี้เมื่อสตรีเหล่านี้ หย่าจากสามีแล้ว พวกเธอก็คบหากับชายอื่นต่อไป ซึ่งมักจะเป็นการชดเชยความรู้สึกที่ขาดรัก และ ขาดความอบอุ่นมากกว่าที่จะคิดเริ่มชีวิตครอบครัวใหม่

ในช่วงปลายยุคที่สาม ทัศนคติ อโศกสิน ได้กล่าวถึงภรรยาที่มีความอดทนกับสามีมากขึ้น แม้ว่าจะเกิดรอยร้าวในครอบครัวก็ต้องอดทนอยู่ร่วมกับสามี เพราะเห็นแก่บุตรธิดา เช่น นีรา ใน ภมร ประสบปัญหาว่า ยล สามีของเธอได้เลี้ยงดูผู้หญิงอีกคนเป็นภรรยา แม้นีราจะรู้สึกเสียใจ ขมขื่นมากเพียงใด นีราก็ไม่อาจจะหย่าขาดจากเขาได้

นีราหวนระลึกถึงความหลังด้วยความขอกเข้าใจนัก ตอนที่ยลยังไม่มีหมอนาน หล่อน และลูกเป็นแก้วตาดวงใจของเขาย่างแท้จริง ว่าอะไรว่าตามกัน รักกัน ผูกพันกัน จะจากลาห่างหายไปสักวันสักคืนก็เฝ้าแต่กระวนกระวายจดจ่อถึงกับหล่อนคิดเสมอว่าเลือก ไม่ผิด ผู้หญิงลองว่าฝากชีวิตไว้กับคนที่หล่อนรักและศรัทธาแล้ว มันก็เหมือนปักหลักลง เสาเหปูน ถ้าผู้ชายไม่ทำร้ายถึงขนาดก็ยากจะดึงรักนั้นคืนมา (ภมร, หน้า 670)

และแม้ว่านีราจะเคยคิดว่า หล่อนเกลียดนักเกลียดหนาเรื่องการเป็นเมียน้อย เมียหลวง เคยพูดด้วยเข้าไปว่าคนอย่างหล่อนไม่มีวันจะเป็นเมียหลวงเมียน้อยใครทั้งสิ้น เมื่อใดก็ตาม ที่ยลไม่ชื้อ หล่อนจะไม่อยู่ด้วย จะหย่า จะหลบหนีไปให้พ้นหูหันตา หากพอเป็นเรื่องจริง นีรากลับท้ออะไรไม่ได้สักอย่างเดียว (ภมร, หน้า 64-65)

ในยุคนี้ ทัศนคติ อโศกสิน ยังได้แสดงให้เห็นกรณีสามีไม่ยอมหย่าเพราะต้องการเงิน จากภรรยา เช่น อาสา สามีของกริม ในวิมานไม้ฉำฉา จะไม่ยอมหย่าจนกว่าจะได้คำหย่าจาก ภรรยา

เขาเซ็นแล้ว กริมก็แอบยื่นเช็คให้เขาเจียบฯ ไม่ให้เขาได้อายและเขาก็รับไป เจียบฯ อายหน่อยๆ กระดากนิดๆ แต่แล้วทุกอย่างก็สิ้นสุดลง ต่างคนต่างออกจาก อำเภอก โดยไม่พูดอะไรกันอีก ไม่...แม้แต่บอกลา (วิมานไม้ฉำฉา, หน้า 230)

การเป็นภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมายนั้นแม้ว่าจะได้รับเกียรติจากสังคม แต่การจดทะเบียนสมรสนั้นก็ทำให้ภรรยาอยู่ใต้ข้อผูกมัดกับสามี ทำให้ภรรยาบางคนไม่ต้องการจดทะเบียนสมรสกับสามี เช่น มิม ในเลื่อมสลับลาย กล่าวกับพาลี

"ฉันกับคนอื่นมันคนละสภาพ แยกก็เหมือนกัน ถ้าป่าของจดทะเบียนกับแกเมื่อไหร่ แก อาจจะไปปฏิเสธก็ได้"

"ฉันปฏิเสธแน่" มิมว่า "ฉันอยู่อย่างนี้สบายดี ไปไหนมาไหนก็ได้ เลิกเมื่อไหร่ก็ได้ ทรัพย์สินสมบัติอะไร ก็จัดเอง เก็บเอง จ่ายเอง สบายเห็นไหม อนาคตเป็นสิ่งที่ไม่มีใครรู้ ยังไง ก็กันไว้ดีกว่าแก้สมมุติว่าเราเบื่อเราไปมีอีหนู เราจะหย่าก็ไม่ได้ มีลูกไม่ทัน บรรลัยเราไหมล่ะ แล้วยังเราเบื่อเขาอีก โอ๊ย...มันหลายเรื่อง ความเจริญของโลกไปไกลมากแล้วเรายังย่ำเท้าอยู่กับที่ ถือเอาแต่วัฒนธรรมประเพณีขึ้นมาหน้าก็ไม่ไหว คนอื่นเขาอ่านออกถึง ฮ นกฮูก เรายังอยู่แค่ ค ควาย กฎหมายเราน่ะสำหรับจริงๆ (เลื่อมสลับลาย, หน้า 995)

ซึ่งมิมเห็นว่า กฎหมายที่ผูกมัดทำให้ ฝ่ายสตรีเสียเปรียบบุรุษ

ความสัมพันธ์เช่นนี้ ไม่มีสิ่งที่ยึดเหนี่ยวต่อกันอย่างแน่นหนา เช่น สามีภรรยาที่มีบุตรด้วยกันจึงเลิกร่างกันไปในที่สุด หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่พอใจหรือไม่พอใจด้วยกันทั้งสองฝ่าย

จะพบว่า หนึ่งหรัตกก็เลิกร่างกับชาติ ระนำเลิกร่างกับจรินทร์ เดียงสาก็เลิกร่างกับรอบ

เหตุเพราะความสัมพันธ์นี้เป็นเพียงเรื่องผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน โดยที่ไม่มีความ

สัมพันธ์ในจิตใจต่อกัน

ดังที่กล่าวมาแล้ว สถานภาพการเป็นภรรยาอันมิได้มีเพียงภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมายของสามีเท่านั้น มีภรรยาจำนวนหนึ่งที่อยู่นอกกฎหมายซึ่งภรรยาประเภทนี้แต่ละคนต่างก็มีเหตุผลของตนไปหลายรูปแบบด้วยกัน ว่าทำไมจึงสมัครใจมาเป็นภรรยาที่ไม่ได้รับเกียรติยศและเสื่อมเกียรติอีกด้วย ความสัมพันธ์เช่นนี้ เช่น ความสัมพันธ์ที่หญิงสาวที่ต้องการเลี้ยงดู ฟังพากการเงินจากชาย ซึ่งภรรยา อโคกลิน ได้เขียนเรื่องหลังลับแล เพื่อเสนอวิถีชีวิตของเด็กสาวเหล่านี้

เด็ยวสา ในหลังลับแล เป็นเด็กสาวอายุ 18 ปี ที่ฐานะยากจน มีความสัมพันธ์กับรอบพ่อค้าใหญ่เพียงเพื่อเงินเท่านั้น

เด็ยงสาสวมชุดนอน เป็นกางเกงที่ตัดด้วยผ้าเนื้อบางและเสื้อแบบสั้นหลวมมา คอแหลมผ่าอก เมื่อหล่อนนั่งอยู่ในท่าแห่งหงายทอดแขนตามสบายไว้บนแขนเก้าอี้ ลำคอหึ่งช่วงคูดิ่งขึ้นอีกปลายคางบางไล่ขึ้นถึงปลายจมูกโค้ง และคางค่อนข้างเรียว หมหล่อนยารรวบไว้เปิดให้เห็นใบหูและข้างแก้ม หล่อนนอนนิ่ง นิ่งที่เด็ยวหล่อนกำลังคิดถึงอะไรหนอ คงคิดถึงผู้ชายวัยสี่สิบผู้นำหล่อนมาเก็บไว้ตรงนี้อ่างเจียบเจียบ อย่างที่ผู้ชายในสังคมนี้มักประพฤตินคิดเป็นนิสัยประจำชาติ แล้วตัวหล่อนเองก็เลยมีพฤติกรรมแบบ 'เสื้อโหล' ที่ไม่ต่างไปจากหญิงอื่น คือสามารถต้อนรับชะตาชีวิตเยี่ยงนี้ได้ทั้งๆ อยู่ในเครื่องแบบนักศึกษาและกระมัง (หลังลับแล, หน้า 4)

และหอมานานในเรื่อง กมร นั้น เธอก็อยู่กับยลด้วยความต้องการเลี้ยงดูจากยล ซึ่งเมื่อยลได้คิดว่าภาระการเลี้ยงดูหอมานานนั้นไม่ใช่น้อยก็ตาม

บางคราวจะเอือมระอาอาการเลี้ยงดูไม่น้อย ทุกสิ่งเป็นเงิน บ้าน รถ ค่าใช้จ่ายส่วนตัว จิปาถะ เขาต้องควักทั้งรายการประจำและพิเศษ เงินทองสมัยนี้หายากแม้จะหาได้ รายจ่ายอื่น ๆ ก็รอรออยู่รอบตัวทั้งที่คิดถึงและไม่คาดคิด (กมร, หน้า 756)

หญิงสาวที่อยู่กับชายดังนี้ พบว่า มีในเรื่องเลื่อมสลับลาย หนึ่งหรือ ในลายหงส์ เมื่อเธออยู่กับชาติในฐานะที่เป็นภรรยาลับๆ รำน่านในกระเช้าสีดา เมื่ออยู่กับจรินทร์

สตรีบางคนก็ไม่ได้อยู่ลับๆ กับสามีโดยไม่ถูกต้องตามกฎหมายเพราะต้องการเงิน แต่เพราะด้วยความรักและความหลง หรือต้องการเพื่อน เช่น รำน่านในเรื่องกระเช้าสีดานั้น รำน่าน

รักลือ แต่ลือไม่สามารถยอมรับสภาพได้ เพราะรำน่าเคยเป็นเด็กที่เขาเคยเลี้ยงดูในฐานะเด็กในปกครองมาก่อน

เราหาทางบังคับทางอ้อมให้ฉันทำอะไรสักอย่าง จดทะเบียนใช้ใหม่ละ ลือถามอย่างพาล แต่นั่นเท่ากับเอาไฟจี้หล่อนให้ทะเล็งโลด

"ก็ฉันบอกแล้วว่า ฉันยังทำไม่ได้"

"ราก็เข้าใจนี่คะว่าคุณเอาทำไม่ได้ หล่อนขึ้นเสียงสูงแล้วยังโง่งล่ะคะ"

"ร่า" เขาโพล่งออกมาอย่างขุ่นมัว กระสับกระส่าย

"เธอต้องรู้นะว่าฉันเองก็อยาก...ทำอะไรที่ถูกต้อง"

"คุณเอาไม่ต้องทำแล้วละคะ อะไรที่ว่าถูกต้องนั้นนะ"

หล่อนยกมือเชิงห้าม "แล้วก็ขอเรื่อง อย่างนี้คิดว่าร่าจะอยากเปิดเผยกับคุณเอา ร่าไม่อยากจะไฮ้เรื่องจดทะเบียน หรือการยกย่องจอมปลอมอะไรเหล่านั้น ร่าไม่รู้ตัวหรอกหรือว่าร่าไม่คู่ควรกับคุณเอา ไม่ว่าจะอายุ ฐานะ หรือสภาพทางจิตใจ" น้ำเสียงรวต ร่าวบกกับแววตาที่ส่งประกายออกมานั้น ทำให้ลือมีแต่ความงุนงง เขาคงผิดไปแล้ว เป็นแน่แท้ที่ยังความปรารถนาไว้ไม่ได้ มันเหมือนเคลิบเคลิ้มไปชั่วแล่นอย่างมิได้ตั้งใจแต่ความผูกพันที่มีอยู่ลึกซึ้งในอีกฐานะหนึ่งก็กระหวัดเอาเขาไว้ ทำให้เขาส้ำลักแม้แต่น้ำลายของตัวเอง เพราะเขาจะคิดหล่อนอย่างนางบำเรอก็ไม่ได้ หรือจะเอ็นดูหล่อนอย่างเด็กในปกครองแต่ก่อนเก่าก็กระดากอายเสียแล้ว (กระเช้าสีดา, หน้า 262-263)

เช่นเดียวกับคุณสายทอง ในปูนปิดทอง เธอเป็นภรรยาอีกคนหนึ่งของคุณอัศวิน และอยู่ด้วยกันมานานด้วยความรู้สึกที่ผูกพันเป็นเพื่อนกัน

เธออยู่กินเป็นเมียน้อยคุณอัศวินมานานเกือบยี่สิบปี นานจนบางครั้งก็รู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเขา ชินกับอุปนิสัยใจคอของเขา จนสามารถให้อภัยและอดทนได้ทุกเรื่อง และทุกขบวนการที่เดินออกมาจากตัวเขา

แต่เมื่อมีปัญหา ทำให้คุณสายทองคิดว่า

เราแก่แล้ว การอยู่ด้วยกันปลายชีวิต มันต้องการความเข้าใจกันและยอมรับสภาพที่เราเป็นอยู่ให้ได้ เมื่อยอมรับไม่ได้มันก็จะแหล่มีแต่ความกินแหนงแคลงใจไม่รู้จบ จนเอา

ต้องตั้งคำถามตัวเองว่าเราต้องทนกินแห่งกันต่อไปอีกจนถึงวันหมดลมหายใจหรือ เป็นไปไม่ได้หรอก อาจจะไม่ทรมาณตัวเองถึงขนาดนั้นแน่ (ปูนปิดทอง, หน้า 34)

แต่เมื่อบาลีทักท้วงเธอก็ได้คิดว่าเธอก็คงจะอยู่กับตัวเขาเป็นกันต่อไป

สถานภาพของสตรีหม้ายในยุคนี้ พบว่ามีสตรีหม้ายที่มีอายุตั้งแต่วัยรุ่นจนถึงวัยชรา อันสตรีที่เป็นหญิงหม้ายนั้นมักจะเกิดจากการหย่าร้างกับสามี สตรีหม้ายที่อยู่ในวัยสาวกลุ่มหนึ่งก็เป็นสตรีสาวที่ไม่มีบุตร และอายุน้อย และมีโอกาสที่จะเลือกคู่ใหม่ได้อีกต่อไป หากว่าโอกาสที่เหมือนสตรีสาวนั้นดูเหมือนน้อยลง เพราะสังคมไทยก็ยังคิดอยู่เสมอว่าสตรีที่ไม่บริสุทธิ์นั้นไม่มีคุณค่าเท่าสตรีที่บริสุทธิ์เสมอ

สตรีหม้ายที่ปรากฏว่าอยู่ในวัยสาวนั้น ได้แก่ เจด ในเข็มซ่อนปลาย กริม ในวิมานไม้ฉำฉา ปิ่นปัก ในเลื่อมสลบฉาย หนึ่งหรัต ในลายหงส์ เป็นต้น ซึ่งในความคิดว่าสตรีหม้ายนั้นมีข้อที่เป็นตำหนิและควรระมัดระวังในเรื่องความประพฤติก็มีอยู่บ้าง เช่น

เจดขึ้นทุกครั้งที่คุณใดไปพูดจาประหนึ่งหลอนเป็นสินค้าที่ขายไม่ออก เพราะมีตำหนิ แต่แม้จะต่อว่าเธอแค่ไหน เธอก็เอาแต่ยืนยัน "ก็แม่ไม่เห็นใครเหมาะสมกับแก่เท่าเขานี่นา เมื่อไม่รีบคล้องเขาไว้เขาเกิดเปลี่ยนเป็นทิศอื่นจะว่ายังไง" (เข็มซ่อนปลาย, หน้า 152)

มารดาของเจดก็เห็นว่าเจดไม่มีโอกาสเลือกมากเท่าที่เมื่อยังเป็นสาว แม้ว่าเธอจะเป็นพ่อหม้ายแต่เขาเป็นผู้ชาย มีโอกาสดีกว่าผู้หญิง แต่ว่าการเคยแต่งงานมาแล้วทำให้เจดนั้นรู้จักชีวิตดีขึ้น

"เจดพูดความจริงนะแม่ เชื่อไหมล่ะคะว่า เตี้ยนี้ยอมรับชีวิต ยอมรับคนได้ดีขึ้นมาก"

"เชื่อ"

"เพราะนั่นแม่ก็ต้องแลเห็นซิคะว่าเจดกับพี่ธานีไกลกัน เขาจะไม่พอใจผู้หญิงแค่เราหรอกเจดรู้ถ้าธานีเป็นคนชู้ ใครก็ได้ละก็ เขาแต่งงานใหม่ไปนานแล้วละ" หญิงสาวบรรยายอย่างมั่นใจว่า ธานีมิได้ถึงกับ 'รับหลอน' ส่วนเรื่องปลื้มนั้นยิ่งไม่มีโดยเด็ด

ขาด "เขาซ่อนความในใจอันนี้ไว้ทุกวันเลย เด็ดรู้ เพียงแต่เขาไม่เอ่ยออกมาเท่านั้น และว่าเขาหมายสูงกว่าผู้หญิงอย่างเด็ดมาก" (เข้มซ่อนปลาย, หน้า 163)

กริม ใน วิมานไม้ฉำฉา นั้น เมื่อเธอหย่ากับอาสาแล้วกริมก็รู้สึกที่ตัวเองโตเป็นผู้ใหญ่มากขึ้น

ดังที่กริมซึ่งใจที่จะคบกับทองแท้ต่อไปเพราะเห็นว่าเธอสมกับตนเอง

คุณรสสุคนธ์พยักหน้า มีความรู้สึกที่กริมเติบโตขึ้นเรื่อยๆ ชีวิตสอนหล่อนและหล่อนรับคำสอนของชีวิตอย่างเต็มที่ไปด้วยวิวัฒนาการอันทำให้เธอปิติได้มาก (วิมานไม้ฉำฉา, หน้า 474)

สตรีหม้ายที่เป็นสาวนั้น แม้ว่าจะมีข้อตำหนิไปบ้าง แต่เธอก็ยังเป็นที่ต้องการของชายอีกโดยส่วนมากแล้วชายไม่รังเกียจข้อที่สตรีเป็นหม้ายเช่นนี้อีกแล้ว และไม่คิดว่าการแต่งงานกับหญิงบริสุทธิ์จะเป็นสิ่งสำคัญไปกว่าคุณสมบัติของหญิง เช่น เด็ด ใน เข้มซ่อนปลาย ก็มีผู้ชายต้องการเธออีกหลายคน เช่น บุเรศ และธานี ส่วนกริมก็มีทองแท้มาสนใจเธอ

สรุปแล้วโดยทั่วไป ไปสตรีที่อยู่สถานะภาพภรรยาในยุคนี้ไม่จำเป็นต้องอดทนอยู่เป็นผู้ตามหลังสามีอีกแล้ว สตรีและบุรุษมีความเท่าเทียมกัน ในแต่ละครอบครัวนั้นผู้ใดจะเป็นผู้นำของครอบครัวอยู่ที่อุปนิสัยบุคลิก ความสามารถ ตลอดจนฐานะพื้นฐานทางเศรษฐกิจของสตรีนั้น ในครอบครัวหนึ่งๆ นั้นสามีบางคนก็เป็นผู้นำครอบครัว และในบางครอบครัวภรรยาเป็นผู้นำของครอบครัว

3.1.3 ในฐานะมารดา

ในยุคที่สามนี้ ฤกษ์ณา อโศกสิน ได้เขียนถึงสถานะภาพการเป็นมารดาอย่างชัดเจนอยู่ในเรื่อง ห้องที่จัดไม่เสร็จ เวียงระกำ และ กิงมัลลิกา และในเรื่องอื่นๆ นั้นก็มีบทบาทของมารดาอยู่เป็นส่วนประกอบของเรื่อง

โดยทั่วไปแล้ว มารดาในทุกสถานภาพของสังคมและเศรษฐกิจนั้นต่างก็เป็นผู้อบรมเลี้ยงดูบุตร-ธิดาด้วยความรักและห่วงใย หากว่าในยุคที่สามนี้พบว่า ฤกษ์ณา อโศกสิน ได้เน้นถึงการที่

มารดาผู้ที่ไม่สามารถทำหน้าที่ของตนเองได้อย่างสมบูรณ์นั้นจะก่อให้เกิดปัญหาแก่บุตรได้เพราะ บุตร-ธิดาเหล่านั้นจะเป็นผู้ที่ขาดความอบอุ่นในครอบครัวไป เป็นปัญหาของสังคมอีกต่อไป

ในนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน เราพบว่ามารดาเป็นผู้ที่ให้ความรักต่อบุตรอยู่เสมอ และเป็นความรักที่สูงสุด โดยหาสิ่งใดมาเปรียบเทียบมิได้ เช่น เครือวัลย์ มารดาของคิมหันต์ใน เวียงระกำ

แม้รักลูกชายคนโตนัก รักนัก ตามใจนัก มีอัลบั้มติดรูปคิมหันต์เล่มใหญ่...รูปเขาตั้งแต่แบเบาะกระทั่งโตเป็นหนุ่มอยู่ในนั้น เป็นอัลบั้มมีค่าของแม่...ใครไปใครมาก็หยิบออกมาอวด "ดูซิ ลูกชาย...เรียนเก่งเหลือเกิน ไม่เสียแรงห่มเททุกอย่าง ไม่เสียแรง...นี่เค้าจะทำปริญญาเอกก่อนนะ" (เวียงระกำ, หน้า 4)

และมารดาเป็นผู้อบรมเลี้ยงดูบุตรอย่างใกล้ชิด เช่นมารดาของเยาววยอดในเรื่อง เข็ม
ซ่อนปลาย

"เมื่อยังเยาว์เรียนหนังสือขึ้นต้นอยู่ในโรงเรียนมีชื่อเสียงของกรุงเทพฯ คุณยุพดีจะใส่ใจ ตามรับตามส่ง ตามพุดคุยกับครู ตามไปประชุมร่วมกับผู้ปกครองอื่นๆ ทุกครั้ง ทั้งนี้เพราะต้องการรู้เรื่องของโรงเรียนที่เป็นสถานศึกษาของลูกสาวอย่างถี่ถ้วน เมื่อหล่อนถูกส่งตัวไปเรียนต่างประเทศ เธอก็เฝ้าบินไปเยี่ยมเยียน ช่วยเลือกสรรที่อยู่ที่พัก สอดส่องเลยไปถึงเพื่อนพ้องที่หล่อนคบหา..

มารดาเป็นที่พึ่งพาแก่บุตรเมื่อยามเดือดร้อน เช่น คุณมัลลิกาในเรื่อง กิ้งมัลลิกา

"เปรียบคุณมัลลิกาเป็นต้นไม้ใหญ่"

"ดูต้นไม้ใหญ่ต้นนั้นเป็นตัวอย่าง"

เมื่อมันตั้งสูงทั้งใหญ่ มันก็ยอมแผ่กิ่งก้านกว้าง เมื่อมันแข็งแรง มันก็ทานได้ทั้งลม และทั้งฝนอันหนัก วิหคนกกาบินมาแต่ถิ่นฐานไหน ก็แวะเข้ามาเกาะอาศัยทำรัง ขอบันความอบอุ่นปลอดภัย ผู้คนสัญจรไปมา เหนื่อยนักก็แวะเข้าหาเงาร่มบังแสงแดดอันร้อนระอุ

คุณมัลลิกานั้นคือ ต้นไม้ใหญ่ และบุตร-หลานของตนก็คือนกนั้นเอง (กิ้งมัลลิกา, หน้า

และมารดาคือ ผู้รับผิดชอบในการเลี้ยงดูบุตร-ธิดา ดังสวนขวัญในเรื่องห้องที่จัดไม่เสร็จ เธอได้บอกลูกา ว่า

"เอาเกิด เมื่อแม่ทำให้เกิดมาแล้ว แม่ก็จะรับผิดชอบถึงที่สุด แม่พยายามเลี้ยงดูในการศึกษาลูกเท่าเทียมคนอื่น ๆ ที่เขามีพ่อ แต่ลูกจะต้องใช้เวลาแม่มีงนะลูกนะ" ฉันทวิงวอน ลูกจะต้องใช้เวลาแม่มีง คือลูกจะต้องอดทน ขออย่างเดียวให้ลูกเรียนหนังสือให้ดี (ห้องที่จัดไม่เสร็จ, หน้า 179)

ความเป็นมารดานั้น นอกจากจะเลี้ยงดูบุตรในวัยเด็กแล้วมารดาในยุคนี้ก็จะเป็นผู้ช่วยเหลือบุตรยามที่บุตรโตแล้ว และในบางรายก็จะต้องช่วยเหลือสถานะภาพทางการเงินแก่บุตรต่อไปอย่างไม่จบสิ้น ถ้าหากมารดานั้น มีฐานะการเงินดีกว่าบุตร

ในนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน จะพบว่ามารดาเป็นที่พึ่งแก่บุตรมีมากกว่าบุตรเป็นที่พึ่งพาแก่มารดา

เช่นจากเรื่องลายหงส์ พบว่าคุณนายเทียบ มารดาของทศเทพก็เป็นที่พึ่งทางการเงินแก่ทศเทพ แม้ทศเทพจะแต่งงานไปแล้วก็ตาม

ในเรื่องห้องที่จัดไม่เสร็จ นั้น ส่วนขวัญก็เป็นที่พึ่งแก่บุตรสาว เช่น เนา เมื่อเนาไม่มีเงินใช้ในชีวิตประจำวัน สวนขวัญก็ให้เธอ

ในวิมานไม้ฉำฉา คุณมะลิวัลย์ก็ยอมเสียเงินให้แก่กริมบุตรสาว เพื่อให้บุตรสาวหย่าขาดจากสามี

ในเงี้ยวระกำ เครือวัลย์มารดาของคิมหันต์ ก็ได้ส่งเสียคิมหันต์ให้ศึกษาจนกระทั่งเขาจบแล้ว มีงานทำ เครือวัลย์ก็ยังให้เงินแก่คิมหันต์อยู่เสมอ

ในเรื่องปูนปิดทอง แม้ว่าคุณสายทองมารดาของสองเมือง ผู้ที่ไม่เคยเลี้ยงสองเมืองมาก่อนเลย แต่เมื่อสองเมืองเดือดร้อน เมื่อกิจการค้าทรุดลง คุณสายทองก็ยินดีที่จะขายที่ดินของตนเองมาให้บุตรชาย

มารดาทั้งหลายเท่าที่ยกตัวอย่างมานี้ เป็นมารดาที่ยอมเป็นที่พึ่งพาแก่บุตร เพื่อบุตรจะได้พบกับความสุขในชีวิต แต่จะพบว่ามารดาที่มีฐานะยากจนนั้น ก็จะได้รับ的帮助เหลือจากบุตรในเรื่องทำงานเพื่อดำรงชีพ เช่น อวล ใน เสื้อสีฝุ่น ช่วยมารดาขายอาหารในวันหยุด และทำงานก่อสร้างในวันปกติ เพื่อนำเงินมาช่วยเหลือมารดา และหน้อย ใน ลานลูกไม้ ก็ช่วยมารดาทำงานบ้าน เพื่อแบ่งเบาภาระแก่มารดา ในยุคนี้แม้ว่าจะมีการเสนองถึงปัญหาของมารดาและบุตรที่ขาดความอบอุ่นและครอบครัวแตกแยกนั้นจะไม่เข้าใจกันก็ตาม แต่ความรักของมารดาที่มีต่อบุตรนั้นก็ยังเป็นความรักที่สูงสุดอันหาสิ่งใดเปรียบมิได้ อันเป็นความรักที่มีแต่ให้อภัยอยู่เสมอ เช่น แม่เรียง มารดาของพลับพลา ใน เนื่อนาง นั้น เมื่อได้ทราบว่าพลับพลาไม่ใช่บุตรสาวที่ดีของมารดาด้วยความคิดเสรีทางเพศของเธอ แม้ว่าทุกคนที่ทราบจะรังเกียจพลับพลา แต่แม่เรียงนั้น เธอบอกพลับพลาว่า

"คุณหนู" แม่เรียงเรียกเบาา เขิงเตือนสติ "คุณพ่อ คุณแม่รักหนูมากนะจ๊ะ หวังดีกับหนู อยากเห็นหนูงดงาม มีคนยกย่องนับถือ ไม่อยากใ้ใครนินทานว่าร้ายหนูหรือดูถูกเหยียดหยาม แม้ก็เห็นด้วยว่าเขาคิดดีแล้ว สำหรับแม่เองนั้นไม่มีปัญหา หนูจะดี จะไม่ดีแม้ก็รักหนูหมดชีวิตจิตใจอยู่แล้ว"

น้ำเนียงที่ออกมาจากหัวใจอันท่วมท้นไปด้วยความปรารถนาดีดุครั้งไหลของพลับพลาที่กำลังยกเข็ดขึ้นให้ลงหลุม หล่อนชะงักเท่าที่กำลังจะก้าวไปยังประตู หันมาทางแม่บังเกิดเกล้าซึ่งนั่งอยู่ตรงปลายเตียง (เนื่อนาง, หน้า 127)

ความรักของมารดาที่มีต่อบุตรนั้นใน เวียงระกำ พบว่า เครือวัลย์นั้นรักบุตรมากจนเป็นความหลงโดยปราศจากเหตุผลทีเดียว

รักครั้งแรก หลงครั้งแรก ความทะเยอทะยานฝันใฝ่ครั้งแรกจึงถูกบรรจุลงในเด็กชายคนแรกจนหมดสิ้น

แม้แต่หมันต์และผนทองเองก็รู้สึกบ่่อยา ว่า ไม่มีวันเสียละที่แม่จะรักลูกสองคนเล็กเท่าพี่ชายคนโต ไม่มีวัน ดูราวกับแม่หล่อนั้นได้นำหัวใจทั้งดวง ความท่วงหาทั้งหมด ความปลาบปล้มทั้งสิ้นไปกองไว้กับคิมหันต์ผู้เดียว จนไม่เหลือสิ่งเหล่านั้ไว้ใ้ใครอีกเลย (เวียงระกำ, หน้า 5)

และเครือวัลย์ก็รักบุตรของเธอโดยที่เกลียดบุตรสะใ้ เพราะว่

"เครื่องวัลย์ถือว่าฝ่ายเข้ามา "แย่ง" ลูกชายของหล่อน แย่งไปดี้อา ในเวลาที่ไม้มสมควรรหรือที่หล่อนยังไม่เห็นสมควร" (เวียงระกำ, หน้า 256)

ความรักของเครื่องวัลย์นั้นจัดเป็นความหลง ซึ่งเป็นความหลงที่เป็นความทุกข์อันชักนำไปสู่หายนะแห่งชีวิต (กฤษณา อโศกสิน, คำนำเรื่องเวียงระกำ) ซึ่งในที่สุด ในเมื่อเครื่องวัลย์ไม่เฉลียวใจในความผิดของลูก แต่มีวเมมาหลงเชื่อเพราะความรักอยู่เสมอ ทำให้คิมหันต์เป็นคนที่ต้องประสบความล้มเหลวในชีวิตในที่สุด ความหลงของเครื่องวัลย์จึงเป็นอันตรายต่อบุตรด้วยเช่นกัน

บทบาทของมารดาที่ไม่ทำหน้าที่มารดาโดยสมบูรณ์นั้น ปรากฏอยู่ในเรื่อง**ปูนปิดทอง** ซึ่งเป็นการแสดงปัญหาของการแตกร้างในครอบครัว คุณสายทองมารดาของสองเมืองมีความรักบุตรไม่ยิ่งหย่อนกว่ามารดาคนใด ซึ่งเมื่อเธออายุมากขึ้น และได้พบว่าตนเองขาดการเอาใจใส่บุตรมาตั้งแต่ต้น คุณสายทองก็พยายามจะแก้ตัวด้วยการช่วยเหลือบุตรอยู่เสมอ แม้ว่าบุตรชายของเธอจะแสดงท่ารังเกียจเธอก็ตาม

เราเป็นพ่อแม่คะคุณ เรามีแต่ให้ภัยเขาอย่างเดียว เพราะการที่เขายโสโอหังกับเราอย่างนั้น มันก็เพราะเราทำตัวไม่เหมาะสมกับเขาก่อน เด็กน่ะมันเป็นฝ่ายที่รู้จักอะไรน้อยกว่าเรา มันไม่รู้ไปหมดหรอกว่ามันควรทำหรือไม่ควรแค่ไหน มันเจ็บใจมันก็จะทำละ เราก็ต้องดูว่าไอ้ที่มันทำนะอะไรผลักดันให้ทำ มันทำโดยสันดานชั่วหรือสิ่งแวดล้อมบีบบังคับ คุณก็เป็นคนมีลูก ลูกคุณอาจจะติกว่า เรียบร้อยกว่าลูกฉัน แต่ถึงคุณจะคิดยังงั้นคุณก็ควรนึกถึงหัวอกคนที่เขามีปัญหามั่ง แล้วคุณสายทองก็เดินจากไป (ปูนปิดทอง หน้า 252)

ความรักของมารดาที่มีต่อบุตรนั้นทุกยุคทุกสมัยมิได้มีความเสื่อมคลายลง หากว่าสิ่งที่เปลี่ยนแปลงก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดานั้นได้แปรเปลี่ยนไปตามสังคม

มารดาในยุคนี้ มีทั้งมารดาที่คอยอบรมดูแลบุตรอย่างใกล้ชิดและมารดาที่เป็นเพื่อนกับบุตร และมารดาที่ห่างเหินกับบุตร ทั้งนี้เนื่องจากมารดาแต่ละคนนั้นต่างก็มีสถานที่แตกต่างกัน

มารดาที่ใกล้ชิดกับบุตรนั้น ส่วนมากเป็นมารดาที่ทำหน้าที่ภรรยาและมารดาในครอบครัวปกติที่ไม่แตกร้าง เช่น ลิเกา ในภมร ลตามาลย์ ในกิงมัลลิกา คุณุพดี ในเข็มซ่อนปลาย เป็นต้น

มารดาที่ห่างเหินบุตรนั้น เป็นมารดาที่มักจะมีครอบครัวที่แตกร้าง หรือมีภาระกิจที่ทำให้ เวลาที่จะให้กับบุตรธิดามีไม่มากนัก เช่น คุณสายทอง ใน ปูนปิดทอง คุณมะลิวัลย์ ใน วิมานไม้ฉำฉา นีรา ใน นภมร เป็นต้น

มารดาที่ใกล้ชิดกับบุตรนั้นส่วนใหญ่ก็จะได้รับความรักและความเคารพจากบุตร สำหรับ มารดาที่ห่างเหินกับบุตรก็มักมีปัญหากับการที่บุตรไม่ได้ให้ความรักหรือความเคารพเท่าที่ควร เช่น สองเมืองมีท่าที่ห่างเหินกับมารดาของตนเอง ซึ่งทำให้คุณสายทองเจ็บช้ำมาก ซึ่งปฏิกิริยาของ สองเมืองก็คือ การปฏิเสธที่จะพบปะกับมารดา ซึ่งคุณอัศวินสามีใหม่ของคุณสายทองได้กล่าวว่า " มีหรือคุณ แม่ขอพบไม่ยอมให้พบ เด็กอกตัญญูขนาดนี้อ่าไปอินังขังขอมันเลย... จะชั่วดีที่ห่างยัง ใจก็เป็นแม่มันแหละ " แล้วคุณสายทองก็มีแต่ความเจ็บปวดลึกๆ เกี่ยวกับลูกชายคนเดียว ร้อยมาจน กระทั่งระยะหลัง (ปูนปิดทอง, หน้า 33-34)

และโดยทั่วไปแล้ว มารดาที่ทอดทิ้งบุตร ก็ถูกประณามว่าไม่ดีไม่ถูกต้องเพราะไม่ใช่ บทบาทที่สังคมคาดหวัง

"ไม่รู้ซิของพรรคนั้นมันเตาใจกันยาก เขาก็อ้างว่าเขาเป็นแม่ ยังไง ต้องถูกวันยัง คำ อาก็ไม่เข้าใจหรอก ใจความรักของแม่บางคนนี่นะ" อาแสดงความหน่ายแค้น แคลงใจออกมาได้อย่างเปิดเผย "แม่แก แม่ตาปลอดก็เหมือนกันไม่รู้ว่าจะอ้างตัวเองเป็นแม่ทำไม ในเมื่อหน้าที่อะไรก็ได้ทำเลย ถ้าจะอ้างว่าคลอดออกมาแค่นั้นมันก็ คำซ้ำเสียเหลือเกินแล้ว

"นั่นนะซิอา" เรื่องรามสนับสนุน "ที่เรียกตกต่ำทุกวันนี้ก็เพราะมีพ่อแม่ไม่ดี" (ปูนปิดทอง, หน้า 20)

จะพบว่า มารดาของกริม ใน วิมานไม้ฉำฉา ก็เป็นแม่ที่ห่างเหินกับบุตรแม้ว่าคุณมะลิวัลย์ จะยังอยู่กับสามีในฐานะภรรยา แต่ว่ากริมและคุณมะลิวัลย์มิใช่มารดาและบุตรที่มีความสัมพันธ์กัน อย่างใกล้ชิด

"กริมไม่สนิทกับ เธอมากเท่าสนิทกับบิดา เธอเองก็รำคาญบุตรสาว ดังนั้นทั้งแม่และ ลูกต่างพร้อมใจไม่เดินร่วมทางกัน เป็นเช่นนี้มานานแล้ว กริมขึ้นไปหา เธอที่ตึกชั้นสาม

บ้างเหมือนกัน แต่ไม่บ่อยเท่ากับที่ เธอลงมาตรวจตราดูแลความเป็นอยู่ของหล่อน เพราะถึงอย่างไร กริมก็เป็นลูกสาวคนเดียวแม้ว่าจะตกเดือนไม่ได้ คุณรสสุคนธ์ก็ยังไม่อยากรู้เรื่องราวของหล่อนจากปากคำของยาใจว่าวันหนึ่งๆ ที่ผ่านไปนั้นกริมทำอะไรบ้าง เพื่อเจออยู่กับใคร เพื่อนฝูงมากินข้าวด้วยกัน กลับบ้านก็โมงก็ยาม

ส่วนกริมก็รำคาญเธอ เมื่อรำคาญแล้วก็ไม่อยากเกี่ยวข้องกับใคร เหมือนที่เธอชอบมาเกี่ยวข้องกับหล่อนลับหลัง

"ไม่บอกก็ไม่แปลก" คุณรสสุคนธ์ทำเสียงเซียดนิดๆ แล้วเดินคอแข็งไปยังรถ

คุณดิษฐ์ไม่ชอบ - หากก้าวขึ้นรถบ้าง ต่างคนต่างไป - ไม่รู้อะไรก็ไม่รู้ละ พ่อแม่ลูกต่างมีทางของตัวเอง ซึ่งส่วนมากจะเป็นเส้นขนาน เขาพึ่งพนักปล่อยอารมณ์ให้ล่องลอยไปโดยไม่อ่านหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษ ซึ่งคนรถจัดวางไว้ข้างตัวเหมือนเคย

ชายสูงวัยนึกถึงชีวิตทั้งหมด เหมือนกำลังเพ่งดูแผนที่ซึ่งมีเส้นสายยิบๆ และตัวอักษรละเอียดละออ หากเปรียบเทียบครอบครัวเขาเป็นประเทศ ก็เป็นประเทศที่แตกฉานร้าวราน แม้ไม่มีการบ่มเพาะเจิดประเจื้อย ตัวเขา ภรรยาเขา ลูกเขา ต่างก็มีธรรมชาติที่ห่างไกลกัน จะเหมือนกันอยู่อย่างหนึ่งก็คือ ต่างรักอิสระเสรี ถือเอาความต้องการของตนเองเป็นหนึ่ง ไม่มีใครยอมใคร ไม่มีใครยอมสละความพอใจของตนให้ใคร (วิมานไม้ฉำฉา, หน้า 70)

ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้เป็นความสัมพันธ์ที่ห่างเหินกันมาก ซึ่งจะไม่พบในมารดาในยุคก่อนๆ เลย มารดาในยุคก่อนนั้นมีอำนาจที่จะดูแลบุตรในเรื่องการเลือกคู่ครองของบุตร แต่มารดาในยุคนี้ส่วนมากก็จะได้รับรู้เรื่องการมีคู่ครองของบุตรโดยปราศจากการเข้าไปร่วมในการตัดสินใจของบุตร เช่น สวนขวัญ ในเรื่องห้องที่จัดไม่เสร็จ ผู้ซึ่งมีบุตรสาวหลายคน และไม่สามารถจะห้ามบุตรสาวคนใดในเรื่องการมีคู่ครองได้เลย

คุณมะลิวัลย์มารดาของกริม ก็ได้เพียงแต่รับรู้ว่าการแต่งงานกับอาสา ชายหนุ่มหน้าตาดีคนหนึ่ง โดยที่คุณมะลิวัลย์ไม่ได้แสดงความคิดเห็นใดๆ

ลักษณะเช่นนี้ปรากฏอยู่ทั่วไป นั่นคือ มารดาจะไม่เป็นผู้เข้ามาตัดสินใจในเรื่องคู่ครองของลูกอีกต่อไป มารดาขอให้เพียงบุตรมีความสุขเท่านั้นก็พอ แม้ว่าคู่ครองของบุตรจะเป็นใครก็ตาม

มีเครือข่ายในเว็กระกา แสดงความไม่เห็นด้วยกับคิมหันต์ในการเลือกคู่ครองด้วยตนเอง ซึ่งการกระทำของเครือข่ายในเรื่องต่อต้านบุตรสะใภ้นั้น เป็นลักษณะของมารดาที่หลงลูกมิใช่สิ่งปกติของมารดาโดยทั่วไป

3.3.4 ในฐานะย่ายาย และพี่สาว น้องสาว

สถานภาพสตรีในฐานะย่าและยายนั้น โดยทั่วไปแล้วในยุคที่สามย่าและยายก็เป็นที่พักพิงแก่ลูกหลาน ถ้าย่าและยายนั้นมีฐานะที่สูงกว่าลูกหลาน เช่น คุณมัลลิกา ในกิ่งมัลลิกา ก็เป็นที่พักพิงแก่หลาน หรือหากว่าย่ายายมีฐานะยากจนก็อาศัยอยู่กับบุตรหลาน โดยทำหน้าที่ช่วยดูแลหลาน หรือทำงานบ้านเล็กๆ น้อย ซึ่งก็ไม่แตกต่างจากบทบาทย่าและยายในยุคที่สองมากนัก นั่นคือ ย่าและยายจะได้รับความเคารพและยกย่องจากบุตรหลานในฐานะผู้ที่ควรแก่การเคารพ

ในยุคที่สามนี้ กฤษณา อโศกสิน ได้แสดงบทบาทของย่าและยายไว้ใน กิ่งมัลลิกา ซึ่งเป็นย่าและยายที่เป็นที่พักแก่บุตรหลาน รวมทั้งมีความเข้าใจต่อบุตรหลานในฐานะผู้ที่มีประสบการณ์มากกว่า

คุณมัลลิกา เป็นสตรีที่มีฐานะดี และเป็นที่พักแก่บุตรหลาน ประกอบกับการที่มีความเข้าใจต่อชีวิตนั่นเอง ทำให้คุณมัลลิกา มีบทบาทในชีวิตของบุตรหลานอย่างเต็มที่ จะพบว่าในครอบครัวของบุตรสาวและบุตรชายของคุณมัลลิกา นั้น ประสบปัญหาในครอบครัวทุกครอบครัว และคุณมัลลิกา คือผู้ช่วยแก้ปัญหาเหล่านี้

ในครอบครัวของ ลดา มาลัย บุตรสาว คนโตนั้น มีปัญหาว่า ได้เลี้ยงบุตรตามใจจนเกินไปถึงกับซื้อรถให้ขับ เมื่อ เทพนม บุตรชาย ของ ลดา มาลัย ขับรถไปชนคนตายทำให้ เทพนม ไม่อยากเรียนต่อ คุณมัลลิกา ก็แก้ปัญหาด้วยการส่งให้ เทพนม ไปเรียนต่อที่ต่างประเทศ

ครอบครัว วัลลียา ธิดา คนที่สอง คุณมัลลิกา มีปัญหาว่า ปวีร รต ผู้สามี นั้นมีภรรยาใหม่ ทำให้ มาลัย ราย บุตรสาว มีปัญหา ขาดความอบอุ่นซึ่ง คุณมัลลิกา ก็ต้องคอยดูแลทุกข์สุขของหลานสาวยามเมื่อแม่เด็กไม่อยู่บ้าน

ครอบครัวของอาคมบุตรชายคนสุดท้ายของคุณมัลลิกา ก็มีปัญหาว่าชดช้อยผู้ภรรยา ชอบนำเงินในครอบครัวไปช่วยเหลือญาติของตน และรับอุปการะญาติของตน และเข้ามาทวงขอความช่วยเหลือของคุณมัลลิกา

นอกจากนี้คุณมัลลิกา ยังเป็นผู้คอยดูแลเด็กเดือนหลานชาย-หญิงให้อยู่ในครอบครองการดำเนินชีวิตที่ดี

คุณมัลลิกาเป็นผู้สูงอายุที่เข้าใจในตัวเด็กเช่น เมื่อลตามาลย์กล่าวกับคุณมัลลิกาว่า

"เด็ก ๆ นี้เขารู้มั่งไหมว่า ถ้าเขาทำอะไรไม่ดีพ่อแม่จะต้องเดือดร้อน" ลตามาลย์ถาม "โอ...ทำมัย... ทำไมจะไม่รู้" คุณมัลลิกาว่า "ตัวนกรู้... แต่เขาก็อยากทำสมใจอยากของเขา เพื่อประชดอะไรต่ออะไรที่เขาผิดหวังนะแหละ บางทีเขาก็อยากให้พ่อแม่เดือดร้อนซะมั่ง ประห้วงใจล่ะ... บอกกล่าวว่าเขากำลังไม่มีความสุขเมื่อเขาไม่มีความสุข พ่อแม่ก็ไม่ควรจะดูตาย" (กิ่งมัลลิกา, หน้า 83)

ซึ่งด้วยความเข้าใจจิตใจของเด็กวัยรุ่นของคุณมัลลิกา จึงทำให้มะแมเด็กวัยรุ่นที่ขาดความอบอุ่นนั้นได้ขอมายู่ในความดูแลของคุณมัลลิกา

คุณมัลลิกา เป็นผู้สูงอายุในยุคนี้ที่ดำเนินชีวิตในช่วงท้ายของชีวิตด้วยหนังสือต้นไม้และเพื่อน

คุณมัลลิกา เล่นไพ่ไม่เป็น เพราะฉะนั้นชีวิตบั้นปลายของเธอจึงมีต้นไม้ หนังสือและเพื่อนสองสามคน (กิ่งมัลลิกา, หน้า 14)

ส่วนในเรื่องอื่น ๆ บทบาทของย่าและยายนั้นไม่แตกต่างไปจากเดิมมากนัก

บทบาทพี่สาวน้องสาวในยุคนี้ ไม่แตกต่างจากบทบาทของพี่สาวและน้องสาวในยุคอื่น ๆ นั่นคือ พี่สาวมีหน้าที่ที่จะช่วยบิดา-มารดาดูแลน้อง ๆ ซึ่งจะพบว่าอวล ใน เสื้อสีฝุ่น ก็เป็นพี่สาวที่ทำหน้าที่และมีสิทธิ์ที่จะว่ากล่าวน้อง สั่งสอนและตักเตือนน้องได้ ใน ปูนปิดทอง บิดาของบาลีก็ต้องการให้บาลีมาอยู่กับตนเพื่อจะได้ช่วยดูแลน้อง ๆ บ้าง

ซึ่งในปูนปิดทองนี้ก็จะพบว่า เรื่องราม ที่ของงามปลอดก็รับเอางามปลอดมาหักพังกับตน และช่วยเหลืองามปลอดในทางที่ผิดด้วยความสัมพันธ์ฉันพี่น้อง

เตียงสาในหลังลับแล ก็ให้เงินค่านองชายอยู่บ่อยครั้ง เพราะเธอเป็นพี่สาวของดำ

ในทางกลับกัน ถ้าเป็นน้องก็จะได้รับความเอื้อเฟื้อจากพี่ เช่น เรื่องราม ฟังฟังสองเมืองในปูนปิดทอง เป็นต้น แต่เรื่องรามก็ไม่ใช่เป็นน้องสาวที่ดีที่จะกตัญญูต่อพี่ชาย ซึ่งเนื่องมาจากอุปนิสัยส่วนตัวของเธอเอง

บทบาทของพี่สาวน้องสาว ในยุคนี้ไม่โดดเด่น เช่น บทบาทของย่าและยาย

3.2 สถานภาพทางการศึกษา

ในยุคที่สามนี้ สตรีส่วนใหญ่มีการศึกษาที่สูงขึ้นทั้งในจำนวนปริมาณของสตรีและระดับการศึกษาที่สูงขึ้น มีสตรีที่ได้รับการศึกษาดังแต่้วยเด็กเล็ก เช่น เด็กหญิงเพลง ในไฟหนาว จนถึงคุณมัลลิกาในกิงมัลลิกา ผู้สูงอายวยุ้ยหลิบกว่าปีแล้ว โดยทั่วไปนั้น กฤษณา อโศกสิน จะแสดงถึงระดับการศึกษาของตัวละครสำคัญในวัยสาวและวัยเด็กมากที่สุด ส่วนในวัยผู้ใหญ่ นั้น ไม่มีรายละเอียดมากนัก

การศึกษาในยุคนี้ไม่ได้แสดงให้เห็นให้ชัดเจนว่าสตรีที่มีการศึกษาสูงมากนั้นเป็นสตรีที่ดี แต่ได้ชี้ให้เห็นถึง องค์ประกอบของความดีของสตรีบางคนที่มีหน้าที่ของตนเอง จึงฝึกฝนในการศึกษา เช่นในห้องที่จัดไม่เสร็จ นั้นว่า นวลกระทำในสิ่งที่เหมาะสมและถูกต้องที่สุดแล้ว ดังคำกล่าวของสวนขวัญมารดาของนวลว่า

"ฉันจึงไม่เคยใช้นวลทำงานบ้านเลยเมื่อหล่อนถนัดเรียน ฉันจึงสนับสนุนให้หล่อนเรียนเต็มที

"แม้รอวันรับปริญญาของนวลนะ" ฉันบอกหล่อนเวลาอารมณี

ที่แรก สวนขวัญแบ่งลูกกับสามี แต่พอเห็นสภาพลูกก็ต้องรับเอาเข้ามาเลี้ยงดู

ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การที่นวลตั้งใจเล่าเรียนศึกษานั้นนับว่าเป็นหน้าที่ของบุตรสาวที่ดีประการหนึ่ง

จากการวิจัยของอุ้นตา นพคุณ ในปี 2530 พบว่า สตรีได้รับสิทธิทางการศึกษาเท่าเทียมชาย ผู้หญิงมีสิทธิเข้ารับการศึกษานานเกือบทุกสถาบันการศึกษา อัตราส่วนของสตรีที่สำเร็จการศึกษาชั้นอุดมศึกษามากขึ้นตามลำดับ (อุ้นตา นพคุณ, 2530)

ในงานเขียนของ กฤษณา อโศกสิน จะพบว่า มีสตรีสำเร็จการศึกษาสูงขึ้นและมีปริมาณมากขึ้น แต่โอกาสที่สตรีจะได้รับการศึกษาเพียงใดก็ยังคงอยู่ที่สถานะภาพทางเศรษฐกิจของครอบครัว ถ้าบุตรสาวมีฐานะครอบครัวไม่ดีก็จะได้รับการศึกษา น้อย

ส่วนบุตรที่อยู่ในครอบครัวที่มีฐานะดีนั้นก็จะมีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาสูงกว่าที่ความสามารถของตนเองจะทำได้

การศึกษาของสตรีในยุคนี้มีดังนี้

การศึกษาชั้นปริญญาโท ได้แก่ พลับพลา ใน เนื่อนาง ฝ่ายคำ ใน เวียงระกำ

การศึกษาชั้นปริญญาตรี ได้แก่ เยายยอด ใน เข็มช่อนปลาย ปิ่นปัก ใน เลื่อมสลัปลาย โมรี ใน เนื่อนาง นีรา ใน ภมร เป็นต้น และกำลังศึกษาอยู่ในระดับปริญญาตรี คือ ปูนหอม ใน คาวน้ำค้าง และเตยงสา ใน หลับลับแล

การศึกษาในชั้นประกาศนียบัตรนั้นมีเจ็ด ใน เข็มช่อนปลาย พลับพลา ใน เนื่อนาง กริม ใน วิมานไม้ฉำฉา ร่าน่า ใน กระเช้าสีดา และมาลี ใน ปูนปิดทอง

นอกจากนี้ก็เป็นการศึกษาในชั้นมัธยม เช่น หน้อย ใน ลานลูกไม้ พาไล ใน เลื่อมสลัปลาย เป็นต้น

ในยุคนี้การเรียนในสาขาวิชาต่างๆ ของสตรีที่ปรากฏก็มีดังนี้คือ สาขาวิชาเลขานุการมีจำนวนมากที่สุด สตรีที่จบการศึกษาด้านนี้ ได้แก่ ร่าน่า ใน วิมานไม้ฉำฉา โมรี ใน เนื่อนาง เจ็ด ใน เข็มช่อนปลาย และมีสตรีที่เรียนในสาขาครุศาสตร์หนึ่งคน คือ ปูนหอม ใน คาวน้ำค้าง

นอกจากนั้น กฤษณา อโศกสิน ได้บอกเล่าในบางเรื่องว่า ตัวละครจบปริญญาตรีมาแต่ไม่บอกรายละเอียดว่าเป็นสาขาใด เช่น ปิ่นปัก ใน เลื่อมสลัปลาย และเยายยอด ใน เข็มช่อนปลาย นีรา ใน ภมร เป็นต้น

ส่วนในด้านสถานศึกษา หญิงและชายศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยเดียวกัน เช่น ปูนหอมและยศ ในคาน้ำค้าง นั้น เรียนอยู่ในมหาวิทยาลัยเดียวกันแต่อยู่คนละคณะ นอกจากนี้พบว่าในระดับมัธยมนั้น เทพพบกับมะแมก็เป็นเพื่อนนักเรียนร่วมห้องกันใน กิ่งมัลลิกา อย่างไรก็ตามก็พบว่า นวลใย ในภมรนั้น เธออยู่ในโรงเรียนสตรี เพราะเพื่อนนักเรียนของเธอเป็นเด็กหญิงทั้งหมด

3.3 สถานภาพทางเศรษฐกิจและแรงงาน

ในยุคนี้พบว่า สตรีส่วนใหญ่มีอาชีพในเชิงเศรษฐกิจทั้งสิ้น เช่น บาลี ในปูนปิดทอง มีอาชีพเป็นเลขานุการ พลัปลลา ในเนื่อนาง มีอาชีพเป็นผู้จัดการธนาคารแห่งหนึ่ง สตรีในยุคนี้ออกทำงานนอกบ้านเกือบทุกคน แม้จะมีครอบครัวแล้วก็ตาม เช่น นีรา ในภมร วลัยยา ในกิ่งมัลลิกา เป็นต้น แม้จะพบว่ามัสตรีที่ไม่ได้ทำงานนอกบ้าน เช่น ลิภา ในภมร เธอก็ทำอาหารบิณฑิส่งตามบ้าน หรือในกลุ่มสตรีที่มีฐานะยากจน เช่น มารดาของอวลในเลื้อสึฝุ่น ก็ขายข้าวแกง

โดยทั่วไปสตรีในยุคนี้ กล่าวได้ว่า ได้ทำงานในเชิงเศรษฐกิจด้วยกันทั้งสิ้น แม้ว่าจะปรากฏว่ามีสตรีบางคนที่ไม่ทำงานให้เป็นหลักเป็นฐาน เช่น กริม ในวิมานไม้ฉำฉา หรือปีทอง ในบุษบกใบไม้นั้น เนื่องจากทั้งสองมีฐานะดี ประกอบกับความประพฤติที่ไม่ได้เรื่อง และไร้สาระของคนทั้งสองเอง

ในยุคนี้อาชีพที่ปรากฏสำหรับสตรีมีหลากหลายชั้นกว่ายุคที่สอง นอกจากนี้พบว่าสตรีที่ทำงานในระดับผู้นำอย่างมีความสามารถโดยเป็นหัวหน้างานของบุรุษเกิดขึ้นแล้วในเนื่อนาง พลัปลลา เป็นสตรีที่มีความสามารถ เป็นหัวหน้าของสุบรรณ ชายหนุ่มที่มีความสามารถคนหนึ่ง

อาชีพ เช่น เลขานุการและครูนั้น ยังคงปรากฏเป็นปกติสำหรับสตรีในยุคนี้และปรากฏว่าอาชีพเลขานุการเป็นอาชีพที่พบมากที่สุด สตรีที่มีอาชีพนี้ ได้แก่ บาลีในปูนปิดทอง เด็ดในเข็มซ่อนปลาย กันหา ในเนื่อนาง เป็นต้น

และมีอาชีพที่ไม่ปรากฏว่ามีสตรีในนวนิยายของ กฤษณา อโศกสิน ในยุคก่อนเคยทำนั้น คือ งานออกแบบของบริษัทโฆษณา ซึ่งวลัยยาในกิ่งมัลลิกา ประกอบอาชีพนี้อยู่ อาชีพเป็นดีเจ ในคลับของกริม ในวิมานไม้ฉำฉา และอาชีพกรรมกรก่อสร้างของอวลในเลื้อสึฝุ่น งานเหล่านี้ แต่เดิมนั้นไม่ปรากฏให้เห็นในนวนิยายของ กฤษณา อโศกสิน มาก่อนเลย

ส่วนอาชีพโสเภณีนั้นก็ยังคงปรากฏประปรายให้เห็นในทุกๆ เรื่องเมื่อกล่าวถึงสตรีเหล่านั้น แต่ไม่ชัดเจน

3.4 สถานภาพทางการเมืองและการปกครอง

สถานภาพสตรีในด้านการเมืองและการปกครองไม่มีปรากฏในงานเขียนของ กฤษณา อโศกสิน ในช่วงระยะเวลาที่สาม

3.5 สถานภาพทางกฎหมาย

สถานภาพสตรีทางกฎหมายมีเด่นชัดในด้านกฎหมายครอบครัว ปรากฏใน ไฟหนาว เมื่ออะเคื้อขอหย่ากับสรนาต แต่สรนาตไม่ยอมหย่า อะเคื้อ จำเป็นต้องหาเหตุมาฟ้องหย่าอย่างรุนแรง ทั้งนี้เพราะอะเคื้อไม่สามารถฟ้องหย่าด้วยเหตุที่สามีมีชู้ได้ แม้ว่าอะเคื้อจะไม่ปรารถนาจะทำเช่นนั้นก็ตาม ซึ่งเทิดพันธ์ นายความได้กล่าวว่า

"โทษกฎหมายดีกว่า... กฎหมายให้ประโยชน์กับผู้ชายมากเกินไป แต่บิดทางสำหรับผู้หญิงเกือบทุกคน เพราะฉะนั้นเวลาฟ้องหย่าถึงต้องหาเรื่องกันอย่างมโหฬารพันลึกทุกราย บางคนก็ถึงกับระบุในฟ้องว่า สามีมีอวัยวะสืบพันธุ์ไม่สมบูรณ์จนไม่สามารถจะอยู่กันฉันสามีภรรยาต่อไปได้" (ไฟหนาว, หน้า 586)

นอกจากนี้หากยังไม่ได้หย่า ฝ่ายภรรยาไปมีชายอื่นถือว่าตรีเป็นผู้ผิด

"ก็ฟ้องเรากับเขามีสิทธิฟ้องเท่าๆ กัน... เขานะคงไม่ฟ้องเราหรอก เพราะเขาไม่อยากหย่า... ที่ไม่หย่าเพราะเขาต้องการแก้ง... เขาเป็นผู้ชายนี่ถึงยังใจเขาก็ได้เปรียบถ้าเขาไม่หย่าเสียเอง เราจะไปกับใครก็ตาม ก็ถือว่าเรามีคนอื่นซึ่งเป็นผิดวันยังค่ำ (ไฟหนาว, หน้า 338)

มี ในเล่มสลบไลย ได้แสดงความคิดเรื่องการจดทะเบียนสมรสว่าสตรีเสียเปรียบบุรุษว่า

ฉันอยู่ยั้งจับส่ายกว่า ไปไหนก็ได้ เลิกเมื่อไหร่ก็ได้ ทรัพย์สินสมบัติอะไร ก็จัดเอง เก็บเอง จ่ายเอง. สบาย .. เห็นหมอนาคคเป็นสิ่งที่ไม่มีใครรู้อย่างไร ก็กันไว้ดีกว่าแก้ สมมติว่าเขาเบื้อเราไปมีอิหนู เราจะหย่าก็ไม่ได้ มีชูก็ไม่ทัน บรรลัยเราไหมละ แล้วยังเราเบื้อเขาอีก โอ๊ย...มันหลายเรื่อง ความเจริญของโลกมันไปไกลมากแล้ว เรายังย่ำเท้าอยู่กับที่ ถือเอาวัฒนธรรมประเพณีขึ้นหน้าก็ไม่ไหว คนอื่นเขาอ่านออกถึง ฮ นกชุก ไข่เราอยู่แค่ คอ ควาย กฎหมายเรานะล้ำหลังจริงๆ (เลื่อมสลบสลาย, หน้า 995)

นอกจากนี้ เฉิด ในเข็มซ่อนปลาย และ กริม ในวิมานไม้ฉำฉา ก็ประสบปัญหาว่าเมื่อจดทะเบียนสมรสกับสามีแล้ว เมื่อต้องการหย่ากับสามี ก็กระทำได้อย่างถ้าฝ่ายสามีไม่ยินยอม ทั้งยังไม่สามารถจะคบหาชายอื่นได้ ในขณะที่ฝ่ายสามีอาจคบหาหญิงอื่นได้อย่างเสรี ทั้งนี้เพราะกฎหมายได้กำหนดว่า หญิงมีชู้เป็นความผิดร้ายแรง สามีฟ้องหย่าได้ แต่ชายมีชู้ภรรยาไม่สามารถฟ้องหย่าได้ กฎณา อโศกสิน ได้แสดงให้เห็นถึงข้อเสียเปรียบของสตรีต่อบุรุษในด้านกฎหมายในยุคที่สามนี้อย่างชัดเจน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทสรุป

จากการศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพสตรีในสังคมไทย ในแง่สังคมวิทยาและศึกษาชีวประวัติตลอดจนพัฒนาการงานเขียนนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน ระหว่าง พ.ศ.2497-2530 พบว่าสถานภาพสตรีในนวนิยายและสังคมมีความสัมพันธ์กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนวนิยายของ กฤษณา อโศกสิน มีเนื้อหาแสดงให้เห็นชีวิตและความรู้สึกนึกคิดของสตรีเป็นองค์ประกอบสำคัญ สถานภาพสตรีที่ปรากฏในนวนิยายของเธอ จึงเป็นภาพสะท้อนให้เห็นสถานภาพสตรีในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี

เนื่องจาก กฤษณา อโศกสิน เป็นนักเขียนที่มีผลงานต่อเนื่องกันตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงปัจจุบัน เป็นระยะเวลาอันกว่า 30 ปี ผลงานของเธอมีมากกว่า 90 เรื่อง ภายในเนื้อหาของนวนิยายจำนวนนี้ได้สะท้อนให้เห็น วิถีชีวิตของสตรีในหลายรูปแบบ ทั้งยังมีความเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงไปตามสังคมอยู่ตลอดเวลา

ในช่วงต้นของงานเขียนนั้น กฤษณา อโศกสิน ยังอยู่ในวัยต้นของชีวิต มีประสบการณ์น้อย เธอเขียนนวนิยายในรูปแบบ 'พาฝัน' ตัวละครเอกหญิงเป็นสตรีในวัยเยาว์เป็นส่วนมาก สตรีในเรื่องจะแบ่งเป็นฝ่ายดีและฝ่ายร้ายอย่างชัดเจน แม้ว่าโครงเรื่องเป็นลักษณะพาฝันก็ตาม แต่ในด้านการเสนอเกี่ยวกับสถานภาพสตรีที่ปรากฏในนวนิยายก็สอดคล้องไปกับสถานภาพของสตรีที่เป็นอยู่ในสังคมไทยในยุคนั้น กฤษณา อโศกสิน ได้เสนอภาพของสตรีที่มีบทบาทและหน้าที่สำคัญ คือการเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดี สตรียังอยู่ใต้อาณัติของบุรุษ การศึกษาของสตรียังคงเน้นเพื่อการปกครองงานในครัวเรือน แต่ไม่เน้นเพื่อการประกอบอาชีพมากนัก จากการศึกษาเอกสารทางสังคมพบว่า การศึกษาภาคบังคับในระบบโรงเรียนของสตรีเพิ่งเริ่มเมื่อ พ.ศ.2464 และการศึกษาขั้นสูงในระดับมหาวิทยาลัยสำหรับสตรีนั้นก็เพิ่งได้รับการสนับสนุน ใน พ.ศ.2470 ทั้งมีสตรีจำนวนน้อยมากที่ได้รับการศึกษาถึงระดับนั้น สตรีส่วนใหญ่จึงมีการศึกษาในระดับปานกลาง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจในครอบครัว กฤษณา อโศกสิน ได้เขียนนวนิยายเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชนชั้นกลางเป็นส่วนใหญ่ ภาพสะท้อนของสตรีที่ปรากฏจึงเป็นสตรีที่ได้รับการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาเป็นจำนวนมาก มีสตรีบางคนเท่านั้นที่มีการศึกษาในระดับสูง ส่วนในด้านการเมืองการปกครองนั้น ไม่ปรากฏว่าสตรีในนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน ในยุคต้นมีความสนใจเกี่ยวข้องกับด้านการเมือง

เราจะเห็นได้ว่าจากหลักฐานทางสังคมนั้นก็ปรากฏว่า มีสตรีจำนวนน้อยมากที่มีส่วนร่วมหรือสนใจที่จะมีบทบาทในด้านนี้อย่างชัดเจน ซึ่งตรงกันกับภาพสะท้อนของสังคมในนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน การที่กฤษณา อโศกสิน ไม่ได้เสนอให้เห็นบทบาทของสตรีในด้านนี้ เพราะสตรีส่วนใหญ่ของสังคมก็ไม่มีบทบาทในด้านการเมืองอย่างชัดเจน จึงกล่าวได้ว่า สถานภาพสตรีที่ปรากฏในนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน เป็นตัวแทนของบทบาทสตรีส่วนใหญ่ในด้านการเมือง การปกครองได้เป็นอย่างดี ส่วนในด้านกฎหมายนั้นสังคมส่วนใหญ่ยังให้ความสนใจกับกฎหมายเกี่ยวกับสตรีน้อยมาก ยังไม่มีการเรียกร้องแก้ไขกฎหมายเพื่อพัฒนาสถานภาพสตรีในสังคม ภาพสะท้อนในด้านกฎหมายในนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน ก็มีปรากฏน้อยมากด้วยเช่นกัน เพราะสตรีในสังคมรวมทั้งกฤษณา อโศกสิน เองยังให้ความสนใจด้านกฎหมายเกี่ยวกับสตรีน้อยมาก

ต่อมาเมื่อกฤษณา อโศกสิน มีวัยและประสบการณ์เพิ่มขึ้นตัวละครในนวนิยายมีเลือดเนื้อประกอบด้วยความรู้สึกนึกคิดทั้งในด้านดีและด้านร้ายอยู่ในคนๆ เดียวกัน การแสดงออกมาของตัวละครเป็นลักษณะบุคลิคนที่มีความผิดพลาดได้เสมอ เนื่องจาก กฤษณา อโศกสิน ได้เสนอนวนิยายแนวปัญหาชีวิตครอบครัวจำนวนมาก สถานภาพสตรีที่ปรากฏชัดเจนที่สุดเมื่อมาถึงระยะนี้ก็คือในครอบครัว สตรีไทยเปลี่ยนจากการรับผิดชอบเพียงงานแม่บ้านไปสู่การออกทำงานนอกบ้านเพื่อช่วยเหลือภาวะเศรษฐกิจครอบครัว ซึ่งปัจจัยที่ทำให้สตรีเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปก็คือการศึกษาและภาวะการบีบคั้นทางเศรษฐกิจในสังคม จากการที่สตรีมีการศึกษาเพิ่มมากขึ้นโดยลำดับ และทำงานอาชีพเพื่อช่วยเหลือเศรษฐกิจในครอบครัวทำให้สตรีมีบทบาทสำคัญ ทั้งในสังคมและครอบครัวมากขึ้น สตรีในยุคนี้ได้มีหน้าที่ดูแลกิจการบ้านเรือนและมีอำนาจในการตัดสินใจร่วมกับสามีในด้านต่างๆ เช่น ในด้านการศึกษาของบุตร มีบทบาทในการควบคุมค่าใช้จ่ายในบ้าน และสามารถออกงานสังคมตลอดจนใช้เวลานอกบ้านได้โดยเสรี เนื่องจากสตรีเหล่านี้มีงานทำสามารถเลี้ยงดูตนเองได้ จึงทำให้สตรี จำนวนหลายคนตัดสินใจหย่าร้างกับสามี เมื่อมีปัญหาครอบครัวโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการนอกใจของสามี ซึ่งแต่เดิมภาวะเช่นนั้นฝ่ายภรรยาต้องอดทนด้วยเหตุผลว่าเป็นฝ่ายพึ่งพาสามีด้านเศรษฐกิจ กฤษณา อโศกสิน ได้สะท้อนภาพของสตรีที่มีปัญหาครอบครัวและหย่าร้างเป็นประเด็นเนื้อความสำคัญในนวนิยายของเธอสตรีในนวนิยายเหล่านี้ถูกจำลองไว้ในนวนิยายอย่างสมจริงเสมือนเป็นภาพจำลองของสังคมจริง.

ด้วยอิทธิพลความเคลื่อนไหวทางสังคมของการเรียกร้องประชาธิปไตยใน พ.ศ.2516 ทำให้ภักษณา อโศกสิน เขียนนวนิยายที่พาดพิงไปถึงความเคลื่อนไหวทางการเมือง การปกครองของประเทศนอกเหนือไปจากการเสนอปัญหาชีวิตครอบครัว เธอได้เขียนนวนิยายเรื่อง ลมที่เปลี่ยนทาง และ สะพานข้ามดาว เป็นการสะท้อนความเคลื่อนไหวทางสังคมการเมือง แม้ว่าเธอจะไม่ได้เขียนถึงเรื่องราวทางการเมืองอย่างชัดเจน แต่ภาพสะท้อนในงานของเธอทำให้มองเห็นได้ว่า ในยุคนี้สังคมมีความเคลื่อนไหวทางความคิดด้านการเมือง การปกครองอย่างชัดเจน และทำให้เห็นได้ว่าภักษณา อโศกสิน เป็นผู้ที่มีความสนใจความเคลื่อนไหวของสังคมอย่างแท้จริง

ในนวนิยายยุคหลังภักษณา อโศกสิน ได้ผ่านประสบการณ์ชีวิตมามากแล้ว เธอจึงสามารถถ่ายทอดชีวิตของสตรีหลากหลายรูปแบบขึ้น และได้มีมุมมองสังคมที่กว้างไกลออกไปจากแวดวงครอบครัวสู่สังคมภายนอกในระดับที่กว้างไกลกว่าเดิมภาพสะท้อนสตรีในยุคหลังคือสตรีในยุคปัจจุบันที่มีการศึกษาสามารถหาเลี้ยงชีพและครอบครัวได้ มีความมั่นใจในตนเองสูง สตรีในยุคนี้มีความสามารถในด้านอาชีพการงาน การศึกษาที่ทัดเทียมบุรุษ

ความหลากหลายที่เพิ่มขึ้นนั้นไม่เพียงแต่ภักษณา อโศกสิน จะสะท้อนภาพของสตรีในทุกระดับชั้นของสังคม แต่เธอได้เสนอให้เห็นการดำเนินชีวิตของสตรีในหลายรูปแบบ เช่น โสเภณี เมียเก็บ กรรมกรหญิง สาวน้อยเสเพล และสตรีที่มีตำแหน่งหน้าที่การงานสูง ตลอดจนมีความสามารถในการทำงานอย่างดี นอกจากความหลากหลายในวิถีชีวิตของสตรีดังกล่าวแล้ว ภักษณา อโศกสิน ได้เสนอภาพของสตรีในวัยต่างๆ กันตั้งแต่เด็กจนถึงวัยผู้สูงอายุ

สถานภาพสตรีที่ปรากฏนั้นก็มีความหลากหลายเพิ่มมากขึ้น จากสตรีที่สนใจแต่เพียงปัญหาในครอบครัวไปสู่สตรีที่ดำเนินชีวิตในสังคมที่กว้างขึ้น ทั้งตัวภักษณา อโศกสิน เองก็ได้รับอิทธิพลจากความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับสถานภาพสตรีในสังคมไทย เธอได้เขียนนวนิยายหลายเล่มในระยะต่อมาที่แสดงปัญหาของสตรีในด้านค่านิยมของสังคมไทยเกี่ยวกับความบริสุทธิ์ของหญิงสาว ทั้งเรื่องของสตรีที่ถูกข่มขืน สถานภาพสตรีที่เปลี่ยนไปในแง่กฎหมาย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าภาพสะท้อนของสตรีในงานเขียนยุคหลังของภักษณา อโศกสิน ครอบคลุมสตรีในสังคมกว้างขึ้นกว่าในงานยุคก่อนหน้าของเธอเป็นอย่างมาก

สถานภาพทางครอบครัวของสตรีของสตรีในนวนิยายยุคหลังยังคงดำรงบทบาทในการดูแลกิจการบ้านเรือนอย่างเต็มที่ แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปก็คือ มีสตรีจำนวนมากที่มีบทบาทสำคัญเป็นผู้รับผิดชอบในฐานะหัวหน้าครอบครัว มีสตรีจำนวนมากที่หย่าร้างกับสามี มารดาในยุคนี้มักจะเป็นผู้ปกครองบุตรธิดาภายหลังจากการหย่ากับสามีแล้ว ในด้านการศึกษาและอาชีพนั้นสตรีในยุคนี้มีโอกาสได้รับการศึกษาอย่างดีทัดเทียมกับชาย ทำให้มีโอกาสดำเนินอาชีพการงานที่สูงขึ้น มีสตรีจำนวนหนึ่งที่ทำงานในระดับหัวหน้าได้เป็นอย่างดี

เมื่อเปรียบเทียบสถานภาพสตรีในยุคแรกและยุคหลังของการเขียนของกฤษณา อโศกสิน จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างกันมากทั้งนี้เพราะ กฤษณา อโศกสิน ได้เขียนงานเป็นไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าสถานภาพสตรีในหลายด้านได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากแล้วก็ตาม แต่ค่านิยมในเรื่องหญิงสาวควรจะเป็นผู้บริสุทธิ์ก่อนการแต่งงานนั้น ก็คงดำรงอยู่ในสังคมไทยตั้งแต่ในยุคโบราณจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะมีความคิดที่ให้โอกาสหญิงสาวที่ไม่บริสุทธิ์สามารถมีชีวิตครอบครัวที่ราบรื่นมีความสุขได้ โดยที่ผู้ชายไทยจำนวนหนึ่งที่สามารถยอมรับได้ว่าภรรยาของเขาไม่จำเป็นต้องเป็นผู้บริสุทธิ์ แต่อย่างไรก็ดี สังคมไทยยังคงเห็นว่าหญิงสาวที่บริสุทธิ์นั้นมีคุณค่ามากกว่า กฤษณา อโศกสิน ได้สะท้อนให้เห็นค่านิยมนี้อย่างชัดเจน ในขุนปิดทอง ควาน้ำค้าง และ เนื่อนาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเนื่อนาง กฤษณา อโศกสิน ได้แสดงให้เห็นว่า แม้ว่าสตรีมีความรู้ความสามารถเยี่ยมชายคนหนึ่ง แต่ในเรื่องด้านเพศสัมพันธ์แล้ว สตรีไทยไม่สามารถจะมีการกระทำเยี่ยงบุรุษได้

งานเขียนของกฤษณา อโศกสิน ได้แสดงให้เห็นภาพชีวิตของชนชั้นกลางในสังคมเมืองเป็นจำนวนมากที่สุดในยุคต้นของการเขียนแทบจะไม่มีปรากฏภาพสะท้อนของวิถีชีวิตของชนชั้นอื่นเลย จนกระทั่งเมื่อกฤษณา อโศกสิน เขียนเรื่องผ่นกลางฤดูฝน (2516) สะท้อนให้เห็นชีวิตของคนชั้นล่างของสังคมบ้าง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าชีวิตของเธออยู่นั้นอยู่ในแวดวงของชนชั้นกลางโดยตลอด กฤษณา อโศกสิน เขียนงานด้วยประสบการณ์ที่ตนได้พบ ได้เห็น ได้สัมผัสนั่นเอง ต่อมาในยุคหลังจึงได้พบว่า เธอได้เพิ่มความก้าวหน้าในการเขียนโดยให้ความสนใจชนชั้นล่างด้วยการเขียน ลานลูกไม้ เสื้อสีฝุ่น หลังใบบัว ไพทะเล และ รอบรวงข้าว โดยใช้นามปากกาว่า "กัญญ์ชลา"

ตลอดระยะเวลาที่กฤษณา อโศกสิน มีผลงานนวนิยายนั้นมีนักเขียนอีกจำนวนมากที่ผลิตผลงานของตนออกมาเช่นกัน ในเนื้อหาของแต่ละบุคคลนั้นก็ต่างมีความชัดเจนในสิ่งที่ตนเองรอบรู้ หรือได้สัมผัสที่ประสบการณ์มา เช่น ศรีดาวเรือง เขียนเรื่องเกี่ยวกับกรรมกรหญิงในโรงงาน ลาวคำหอมเขียนถึงชีวิตชาวนาในชนบท โบตันเขียนเรื่องของลูกหลานชาวจีนในประเทศไทย ซึ่งแต่ละท่านต่างก็ได้เคยคลุกคลี หรือสัมผัสกับวิถีชีวิตเช่นนั้นมาก่อน ในขณะที่ กฤษณา อโศกสิน ไม่เคยได้ใกล้ชิดสังคมอื่นมากเท่าชนชั้นกลางของสังคมไทย ถึงแม้ว่าเธอจะเขียนเรื่องของชนชั้นล่างก็ตาม การแสดงปัญหาให้เห็นจึงเป็นเพียงภาพสะท้อนที่ผ่านสายตาและการศึกษาของเธอมากกว่า จะเป็นการแสดงความรู้สึกจากชนชั้นล่างเอง

งานเขียนของ กฤษณา อโศกสิน ส่วนใหญ่ยังคงยึดการแสดงให้เห็นวิถีชีวิตของคนชั้นกลางในสังคม และมีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปตามเวลาและปัจจัยต่างๆ ทั้งภายนอกและภายในสังคมอยู่เสมอ

อย่างไรก็ตามการที่ กฤษณา อโศกสิน เสนอผลงานในกลุ่มคนในระดับชนชั้นกลางเป็นส่วนใหญ่ส่วนเดียว แต่มีช่วงระยะเวลาอันยาวนานนี้เป็นผลดีในแง่การแสดงให้เห็นพัฒนาการสถานภาพสตรีในชนชั้นนั้นอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ผู้คนทั้งชายและหญิงในนวนิยายของเธอได้ประกอบกันเข้าให้เห็นภาพของสังคมไทยโดยเฉพาะสังคมเมืองและสังคมของชนชั้นกลางอย่างเด่นชัด

ด้วยความสามารถในการเสนอภาพชีวิตได้อย่างหมดจดงดงาม งานเขียนทั้งหมดของ กฤษณา อโศกสิน แม้จะสะท้อนชัดเจนเพียงในกลุ่มสังคมชนชั้นกลางก็ตาม แต่เลือดเนื้อความเป็นมนุษย์ของตัวละครที่มีอยู่ภายใต้อำนาจของ กิเลส รัก โลภ โกรธ หลงเยี่ยงของปุถุชนทั่วไป โดยเฉพาะในสังคมปัจจุบันที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ด้วยอำนาจวัตถุนิยมทำให้กฤษณา อโศกสิน จึงเป็นนักเขียนที่สะท้อน สถานภาพสตรีไทยในสังคมได้อย่างชัดเจน

ในทางกลับกันเราสามารถศึกษาสังคมไทย โดยเฉพาะในแง่มุมที่เกี่ยวกับสถานภาพสตรี ทำให้ได้โดยการศึกษางานเขียนของเธอในลักษณะการวิเคราะห์อย่างลึกซึ้ง

ข้อเสนอแนะ

1. ผลงานเขียนของกฤษณา อโศกสิน หลัง พ.ศ. 2530 มาแล้วนั้นยังคงมีอยู่อย่างสม่ำเสมอ จึงเป็นที่น่าสนใจที่จะนำมาวิเคราะห์ถึงสถานภาพสตรีในช่วงหลัง พ.ศ. 2530 ต่อไป
2. ในช่วงระยะเวลาเดียวกันกับที่กฤษณา อโศกสิน เขียนนวนิยายนั้น มีนักเขียนคนอื่นที่เสนอภาพของสตรีในชนชั้นกลางเช่นเดียวกับเธอ เช่น ทมยันตรี จึงควรนำผลงานนวนิยายของคนอื่น มาวิเคราะห์สถานภาพสตรี และเปรียบเทียบกับ สถานภาพสตรีในนวนิยาย ของกฤษณา อโศกสิน
3. เนื่องจากกฤษณา อโศกสิน ได้สะท้อนให้เห็นสถานภาพสตรีในชนชั้นกลางมากกว่าชนชั้นอื่น ๆ จึงควรศึกษาสถานภาพสตรีในชนชั้นอื่นในสังคมในช่วงเวลาเดียวกัน ในงานเขียนของนักเขียนคนอื่น ๆ เช่น คำพูน บุญทวี ลาวคำหอม วานิช จรุงกิจอนันต์ เป็นต้น
4. การศึกษาวรรณกรรมให้กระจ่างชัด จะต้องศึกษาศาสตร์อื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น ประวัติศาสตร์ กฎหมาย สังคมวิทยา ทั้งนี้เพราะวรรณกรรมไม่สามารถเขียนโดยพหุสิ่งเหล่านี้ได้
5. ควรได้มีการวิเคราะห์ถึงจารีต ประเพณี และค่านิยมในสังคมไทย ในงานเขียนของกฤษณา อโศกสิน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย